

Festivalul Internațional de Literatură Odesa la București

© Andrei Gîndac

*Eu sînt
propria mea soție
și riscul
de-a ridica ziduri*

Oltița CÎNTEC

Memorialistică:
Fotografii
cu
Tia

Gabriela ADAMEȘTEANU

© Alfred Jacob Miller

Un pictor
printre
trappers
și indieni

Adrian-Silvan IONESCU

Editorial

Doi ani mai târziu –
Războiul

Matei MARTIN

Rădăcinile victoriilor
ucrainene

Iaroslav GRIȚAK în dialog
cu Alexander GOGUN

Asasinarea lui Navalnîi
sau despre dificultatea de
a trezi din somn oameni
care trăiesc pe altă planetă

Matei VIȘNIEC

Asasinarea lui Navalnii sau despre dificultatea de a trezi din somn oameni care trăiesc pe altă planetă

Matei VIȘNIEC

Să-mi fie iertat acest titlu lung, de obicei recurg la astfel de *strategii* doar în piesele mele de teatru. De data aceasta însă, titlul exprimă o neliniște care mi s-a născut în suflet cu peste trei decenii în urmă. Deși se află, geografic vorbind, foarte aproape de fostul *bloc comunist* și doar la două ore de avion de capitalele est-europene, Europa Occidentală trăiește, mental vorbind, pe altă planetă. Dacă am dispune de un instrument de sondare a adevăratelor angostări ale *occidentalilor*, am descoperi cu stupoare că spectrul pierderii libertății nu figurează printre ele. Dacă am avea un termometru cu zece gradajii și am lua cu el temperatura acestui coșmar – ideea că într-o zi totalitarismul ar putea reveni –, am descoperi că, în partea estică a Europei, nivelul este maxim, adică zece, iar în partea vestică a Europei, este zero, adică inexistent.

Starea de placiditate istorică în Vest are, fără îndoială, numeroase cauze. Una dintre ele ține și de incultura geopolitică a generațiilor născute în regim de libertate. Pentru ele, libertatea este un dat ontologic, ceva echivalent cu ritmicitatea mișcării corpurilor cerești.

Ceea ce se întâmplă, de pe data de 24 februarie 2022, în Est, nu a schimbat cu nimic *natura* mentalităților în Vest. Atacul lui Putin împotriva valorilor democrației și ale libertății nu a provocat nici o tresărire notabilă în conștiința opiniei publice în Vest. Nici asasinarea lui Aleksei Navalnii nu a declanșat vreo *trezire*, în ciuda mediatizării masive a acestui act de barbarie și a multiplicării dezbaterilor în jurul lui. Marea masă a europenilor occidentali continuă să rămână *insensibilă* la războiul din Est, în ciuda faptului că liderii Uniunii Europene au deblocat ajutoare financiare masive în favoarea Kievului. A deschide rezervele de lichidități nu înseamnă a-ți deschide și sufletul.

Paralizie, placiditate, somnolență, detașare, hipnoză... Caut cuvinte cât mai sugestive pentru a defini *starea de spirit* a vesticilor. Să fi operat societatea de consum o mutație profundă în ființa lor? Oare zahărul aflat din abundență în mai toate produsele alimentare a provocat un fel de diabet cerebral general de natură să blocheze mecanismele rațiunii? Oare multiplicarea ecranelor și avalanșele de tehnologii ludice au dus la un fel de orbire?

Starea de placiditate istorică în Vest are, fără îndoială, numeroase cauze. Una dintre ele ține și de incultura geopolitică a generațiilor născute în regim de libertate. Pentru ele, *libertatea* este un dat ontologic, ceva echivalent cu ritmicitatea mișcării corpurilor cerești. Unei ființe născute și crescute în context de democrație și libertate pur și simplu nu-i vine să creadă că, la un moment dat, soarele s-ar putea să nu mai răsăre. Cum să-ți provoace deci

neliniște gândul că democrația ar putea să dispară, într-o bună zi, de pe planetă și că regimurile autoritare și dictatoriale ar putea domina toată suprafața terestră? În plus, noile ideologii *progresiste* au plasat termenul de Occident pe lista neagră, l-au încărcat cu conotații exclusiv negative ca vinovat absolut al tuturor fărădelegilor comise pe Pământ. Cine semnaleză faptul că Occidentul a început, totuși, să-și facă *mea culpa* și că numai el dispune de energii capabile să apere în mod durabil democrația (pe planul ideilor, precum și din punct de vedere economic și militar) riscă să fie taxat de reacționar...

Constat cu tristețe că, în acest moment al vieții mele, îmi vin în minte numai răspunsuri tragice la unele întrebări existențiale legate de universalism și de soarta civilizației. Mă întreb, de exemplu, dacă Vestul va înțelege cât de periculos este regimul lui Putin, sinteză de țarism, sovietism, imperialism și ortodoxie radicală mistică. Și tot eu îmi răspund: nu e sigur. Mă mai întreb dacă lumea (încă) liberă se va trezi din somnul pe care i l-au provocat excesele societății de consum. Și tot eu îmi răspund: nu e sigur.

Două cărți m-au captivat în ultimul timp, ambele apărute în Franța: *Revenirea timpurilor barbare* de Thierry Wolton (Editura Grasset) și *Înfrângerea Occidentului* de Emmanuel Todd (Editura Gallimard). Thierry Wolton scrie de peste patru decenii cărți esențiale despre comunism și avertizează că ignorarea ororilor și a catastrofelor pe care le-a produs se va întoarce ca un bumerang împotriva marilor democrații (deci, inclusiv împotriva Franței). Personal, văd în Thierry Wolton un personaj tragic al istoriei contemporane: toate avertismentele sale sînt grave și bazate pe impecabile demonstrații, dar nimeni nu-l ascultă... Vorbind despre *revenirea barbariei*, el avertizează că un nou război mondial este posibil și că secolul al XXI-lea va fi marcat de înfruntarea dintre două modele: democrația și societatea deschisă, pe de o parte, autoritarismul și societatea *ferecată*, pe de altă parte. Ori de câte ori citesc cărțile lui Thierry Wolton, simt că mi se oxigenează creierul și că totul nu este încă pierdut (și recomand cele trei volume ale sale dedicate comunismului, apărute și în România, la Editura Humanitas).

În ce privește *Înfrângerea Occidentului*, este genul de carte care te privează de oxigen, care te face să te sufoci. Știam că Moscova a creat, încă de la preluarea puterii de către Lenin, iar apoi în anii stalinismului, o redutabilă fabrică de *idioti utili* în Occident. Dar faptul că acum, când planează o amenințare existențială asupra Europei democratice, poate veni un intelectual francez să ne spună că Putin este o victimă mi se pare halucinant. Servitutea voluntară (analizată critic cu bisturiul tot de o minte franceză, Boethius) are în mod evident încă un viitor strălucit în față. Emmanuel Todd nu este la prima sa carte-șoc scrisă „împotriva curentului”, de pe pozițiile unui Gică-contra pretins metafizic și ultra-subtil deținător al unor instrumente de observație mai adânci decât toate celelalte inventate și utilizate de restul lumii gânditoare. El anunță, practic, prăbușirea Occidentului din cauza „nihilismului” devenit unică ideologie, dar și din cauza destrămării națiunilor. Emmanuel Todd, în buna tradiție a unor mecanisme marxiste așa-zis „științifice” de gândire, ne mai informează că „Rusia stabilizată și redevenită

mare putere” nu poate pierde războiul din Ucraina. Citez din cartea istoricului și antropologului Emmanuel Todd câteva fraze care par redactate la Moscova: „Rusia, să reamintim acest lucru, nu reprezintă nici o amenințare la adresa Europei Occidentale. Putere conservatoare (în 2022 ca și în 1815), ea dorește să semneze un parteneriat economic cu Europa, în special cu Germania. Cum am subliniat deja, Rusia s-a simțit ușurată când s-a debarșat, în 1990, de democrațiile populare satelite, și în special de Polonia, care era ca o ghiulela existențială legată de picior”.

Cartea lui Emmanuel Todd merită analizată din multe puncte de vedere, cum ar fi cel al ignoranței sale absolute în ce privește suferințele și umilințele profunde îndurate de popoarele *satelitate* de Uniunea Sovietică. În același timp, dacă îl psihanalizăm pe autor, descoperim că prin el vorbește subconștientul Europei Occidentale: sigur că Vestul nu este amenințat de Rusia, sigur că Putin nu dorește să ajungă cu tancurile la Paris și Berlin, și nici măcar la Viena; ceea ce i-ar conveni ar fi doar *recuperarea* țărilor din Est, precum și a celor baltice, și reintegrarea lor în sfera intereselor neo-imperiale ruse...

Ajung, prin enormitățile dezbate cu emfază „științifică” de Emmanuel Todd, și la un

răspuns legat de ceea ce mă întrebam mai sus, și anume la unele cauze ale *somnolenței* opiniei publice în vestul Europei. În adîncul său, occidentalul european nu se simte amenințat fizic de Rusia, lui i se pare la fel de improbabilă venirea unei armate rusești la Paris, ca și ideea că soarele s-ar putea să nu mai răsăre într-o zi. Iar interferențele Rusiei în viața politică occidentală, prin alte mijloace (în special numerice), nu sînt considerate ca fiind o problemă serioasă.

Uniunea Europeană dispune de resursele umane, economice și tehnologice pentru a deveni o impresionantă putere militară și diplomatică. Îi lipsesc doar inteligența colectivă, imaginația politică și curajul ieșirii din confortul vasalității față de America. Trezirea este însă singura ei șansă în contextul conflictului cu vasta coaliție antidemocratică structurată astăzi pe planetă, precum și în contextul în care Statele Unite și-ar putea revizui statutul de protector militar al vechiului continent.

Europa libertăților și a prosperității, după ce a beneficiat de cea mai lungă perioadă de pace din istoria ei, a ajuns la o bifurcație existențială. Pe unul dintre cele două indicatoare, scrie *Perpetuarea a somnului și ieșire accelerată din istorie*. Iar pe celălalt, scrie *Trezire, revenire pe planeta de origine și renaștere*. —

Comunicat

Principalul opozant al lui Putin, Alexei Navalnii – avocat, activist civic (întemeietorul Fundației Anti-Corupție), lider al Partidului Rusia Viitorului și deținut politic –, a murit în închisoarea Yamalo-Nenets, aflată în Siberia de Vest. E greu de stabilit punctual ce s-a întâmplat, dar persecuțiile constante și dure asupra lui Navalnii de către regimul putinist schițează și sugerează harta unui asasinat pe îndelete. Autoritățile închisorii au raportat că, după plimbarea de dimineață, în 16 februarie, Navalnii s-a simțit rău, și-a pierdut cunoștința și a murit, iar încercările de resuscitare au fost zadarnice.

Încarcerat pentru așa-zis terorism și extremism, Navalnii ar fi urmat să stea în închisoare pînă în 2038. În 2020, Navalnii a fost otrăvit cu Noviciok (de către agenți FSB) și a fost salvat în ultimul moment, fiind transportat și spitalizat la Berlin. Demnitatea, onoarea și spiritul civic l-au făcut să revină în Rusia, după încercarea de otrăvire, lucru pe care Putin l-a perceput ca pe o sfidare. Documentarele sale despre regimul corupt al lui Putin și despre averea uriașă a dictatorului (considerat cel mai bogat om din Rusia) au făcut ca Navalnii să devină *persona non grata* în mod absolut, ca și cum ar fi comis o crimă de lezmajestate. După o perioadă de încarcerare în capitala Rusiei, Putin l-a exilat punitiv cît mai departe de Moscova (în Siberia), temîndu-se ca nu cumva Navalnii să fie privit ca o alternativă la conducerea Rusiei de către Occident. Procesele intentate lui Alexei Navalnii au fost de tip neostalinist, cu atît mai mult cu cît Asociația pentru respectarea drepturilor omului a afirmat, oficial, că Navalnii este *deținut politic*, nicidecum de

drept comun (așa cum încerca să îl prezinte regimul putinist). Hărțuirea politică a lui Alexei Navalnii a început în 2012; de atunci s-au desfășurat varii procese abuzive, în care a fost acuzat și din cauza cărora a fost amendat, persecutat constant și deținut. Pătimirile sale au durat 12 ani.

Oamenii lui Putin l-au asasinat, în 2015, pe politicianul liberal Boris Nemțov, fără nici un scrupul. Jurnalista Anna Politkovskaia a fost asasinată de oamenii lui Putin în 2006. Militantă pentru respectarea drepturilor omului, Politkovskaia a fost cunoscută pentru poziția ei critică față de politica dusă de Putin în războaiele din Cecenia. În articolele sale, a adus critici dure și documentate abuzurilor comise de forțele de intervenție ruse asupra populației civile. A fost asasinată, în fața casei sale, de ziua lui Putin, pe 7 octombrie 2006. În cazul lui Alexei Navalnii, a fost vorba despre un asasinat lent, care, iată, la 16 februarie 2024, a fost finalizat.

Navalnii provenea dintr-o familie rusoucraineană și a fost unul dintre protestatarii tranșanți împotriva războiului din Ucraina și a invadării Ucrainei de către Rusia.

„Dacă voi fi ucis, nu renunțați la lupta pentru democrație!” – este mesajul central al lui Navalnii.

Cine dorește un portret-cheie al lui Alexei Navalnii pentru a înțelege curajul și etica acestui actant civic de anvergură poate viziona filmul documentar *NAVALNII*, în regia lui Daniel Roher, realizat în 2022.

Unul dintre obiectivele esențiale ale Pen Club România este susținerea libertății de expresie și a valorilor civice și morale în societatea contemporană. Alexei Navalnii a fost un model în acest sens, lăsînd o moștenire civică și morală exemplară.

**PEN România,
Ruxandra CESEREANU, președinte**

POLITIC

Matei VIȘNIEC , Asasinarea lui Navalnii sau despre dificultatea de a trezi din somn oameni care trăiesc pe altă planetă _____	2
Ruxandra CESEREANU , Comunicat PEN _____	2
Iaroslav GRIȚAK în dialog cu Alexander GOGUN : Rădăcinile victoriilor ucrainene _____	4
Bedros HORASANGIAN , Alegerile din România _____	5

LITERATURĂ

Octavian SOVIANY , Poetele Junimii _____	6
Claudiu SFIRSCHI-LĂUDAT , Despre o nouă traducere _____	6
Bogdan CREȚU , Traume ale feminității _____	7

MEMORIALISTICĂ

Gabriela ADAMEȘTEANU , Fotografii cu Tia _____	8
---	---

FESTIVALUL ODESA LA BUCUREȘTI

Festivalul Internațional de Literatură de la Odesa Ediția a IX-a, București, 22-25 februarie _____	11
--	----

ARTE

ARTE VIZUALE: Adrian-Silvan IONESCU , Un pictor printru <i>trappers</i> și indieni _____	20
FILM: Doina IOANID , Când filmul împrumută pensula lui Caravaggio _____	21
TEATRU: Olița CÎNTEC , <i>Eu sînt propria mea soție</i> și riscul de-a ridica ziduri _____	22

EDUCAȚIE

Codrin Liviu CUȚITARU , Arta discipolatului și arta profesoratului _____	24
--	----

RUBRICI

Cristina MANOLE , Lecturi în vremuri de austeritate _____	10
Tudor BANUȘ & Șerban FOARȚĂ , Tandem _____	15
Andreea TELIBAN , La curțile documentului _____	16
CĂRTUREȘTI VĂ RECOMANDĂ _____	18
Michael FINKENTHAL , Intersecții _____	18
BUFNIȚELE VĂ RECOMANDĂ _____	19
Ohara DONOVETSKY... , Cuvinte-vedetă și cuvinte-doamnă cu voaletă _____	19
Bogdan GHIU , de-clic(k) / atelier deschis _____	23
Cătălina FLĂMÎNZEANU , Portrete sentimentale _____	23

Doi ani mai târziu – Războiul

Matei MARTIN

Anul trecut pe vremea asta, cînd se împlinea un an de la debutul războiului sîngeros pe care Rusia l-a pornit împotriva Ucrainei, situația de pe front ne dădea oarecare speranțe: în ciuda pierderilor cumplite de vieți omenești, în ciuda distrugerilor masive suferite – complexuri industriale, infrastructură civilă și instalații de energie – ucrainenii păreau să iasă din iarna grea și pregăteau o mult așteptată contraofensivă pentru a recupera din teritoriile ocupate abuziv. Campania diplomatică pe care președintele Volodimir Zelenski o începuse părea să dea roade: liderii occidentali erau mai hotărîți ca oricînd să ajute Ucraina cu arme, cu echipament, cu bani, cu noi sancțiuni economice îndreptate împotriva Rusiei lui Putin.

După atîtea decenii de pace, țările occidentale s-au adaptat cu greu la noua logică de război. În februarie 2022, cînd a început invazia, Germania a fost reticentă în a sprijini militar Kievul. Legăturile economice strînse cu Rusia, o anumită inerție politică, dar și industria militară deficitară (ca urmare a politicii de neînarmare din perioada postbelică) au făcut ca decizia de a sprijini Ucraina să vină foarte târziu. Pînă la urmă, Germania a devenit astăzi unul dintre cei mai importanți aliați europeni ai Ucrainei. Marea Britanie s-a alăturat repede eforturilor de apărare: Guvernul de la Londra a promis ceea ce Zelenski a tot cerut, multă vreme fără succes: avioane de luptă performante și rachete cu rază mai lungă de acțiune. Și Franța a acceptat să sprijine, militar, Ucraina. Ca să nu mai vorbim de Polonia, care, prin vecinătatea cu zona de conflict, dar și prin înrudirea istorică & culturală, s-a solidarizat imediat cu Ucraina.

Speranțele legate de contraofensiva ucraineană aveau să se spulbere destul de repede. Iar războiul pare să fi ajuns într-un punct mort. Armata invadatoare nu mai avansează, însă potențialul distructiv se arată în continuare, prin bombardamente nediscriminate în zonele populate de civili. Ucraina suferă în continuare de pe urma aprovizionării deficitare cu muniție. Principalul obiectiv al forțelor armate ucrainene în această iarnă a fost să păstreze teritoriul pe care îl controlează, căci ajutorul militar atît de urgent din SUA a fost, multă vreme, blocat prin votul Congresului. Fără livrări constante și mai ales previzibile de muniție nu prea poți să planifici campanii militare de anvergură...

Acum, misiunea Ucrainei e în același timp simplă și mai complicată. E tot mai greu să recupereze teritoriile pierdute, căci, între timp, rușii și-au construit fortificații solide, au minat vaste porțiuni de teren, și-au consolidat pozițiile și – grație sprijinului din partea Phenianului – și-au asigurat muniția necesară pentru a întreține nesfîrșite baraje de obuze. Șansa ucrainenilor e că frontul se întinde

pe o distanță de 1.200 de kilometri – deci e mai greu de controlat de ruși, iar, pentru ucrainenii, e mai ușor de penetrat cu detașamente mobile, în spatele liniei, pentru a organiza operațiuni de spionaj sau de sabotaj. Chiar dacă speranțele unei recuperări rapide a teritoriului ocupat s-au dovedit pînă la urmă iluzorii, s-a dovedit că armata ucraineană e mai mult decît pregătită să atace pe alocuri decisiv și motivată să reziste pe termen lung. Au contat aici cauza dreaptă pentru care luptă – apărarea țării de barbaria rusă –, dar și pregătirile tactice ale soldaților ucrainenii în state NATO. Pe alocuri, au reușit și victorii: pare, oricum, că se descurcă mai bine pe mare decît pe uscat, reușind să execute lovituri spectaculoase împotriva unor nave de război (au scufundat o treime din marina militară a Rusiei). Nu e sigur dacă aceste victorii au vreo însemnătate tactică; dar, cu siguranță, au o mare valoare simbolică: le arată rușilor că pot fi învinși. Și le demonstrează aliaților occidentali că armata ucraineană poate fi capabilă de o victorie decisivă dacă primește armele avansate de care are nevoie.

Oricum, chiar dacă nu au reușit mari victorii pe cîmpul de luptă, ucrainenii sînt pe cale să cîștige războiul. La nivel internațional, Rusia nu se mai poate baza decît pe sprijinul militar al unor state care au același statut de paria. Cît despre relațiile politice, Rusia a fost exclusă (sau s-a autoexclus) din mai toate organizațiile și tratatele internaționale și de cooperare relevantă. Nici măcar în mult-promovata Uniune Eurasiatică nu contează. Iar fostele state-satelit au întors spatele Moscovei. Ucraina, în schimb, poate privi cu speranță spre viitor: i s-a promis calea europeană. Și apartenența la NATO. Occidentul pare hotărît să susțină Ucraina pe termen lung. Statele europene s-au angajat să ofere sprijin pentru a rezista pe durata războiului, dar și fonduri pentru reconstrucție. Ca răspuns la agresiunea Rusiei, Europa începe să-și refacă industria de Apărare și să se consolideze din punct de vedere militar. Această conștientizare, chiar și tardivă, a pericolului rusesc va consolida, pe termen lung, capacitatea de reacție în cazul unor agresiuni. Suedia și Finlanda au abandonat neutralitatea și s-au alăturat eforturilor europene – ba chiar sînt pe cale să se alature NATO. Pînă și Ungaria lui Orban pare să fi renunțat la poziția pretins neutră în raport cu războiul (de fapt, intransigent și interesat anti-europeană), aliniindu-se de partea Occidentului. Dincolo de toate, Occidentul pare că a înțeles adevărata însemnătate a acestui război: nu, nu mai este vorba doar despre niște biete oblasturi, nu e vorba nici măcar despre destinul unei țări în curs de afirmare, ci despre o confruntare între lumea liberă și o dictatură josnică, ce supra-viețuiește doar din și prin război. —

OBSERVATOR CULTURAL

Editor: Fundația Observator cultural

Director: Carmen Mușat (carmenmusat32@gmail.com)

Redactor-șef: Matei Martin (matei.martin@gmail.com)

Secretar general de redacție: Silvia Dumitrache (silvia.dumitrache@observatorcultural.ro)

Administrație și marketing: Iona Bunel (ioanabunel1@gmail.com); (contact@observatorcultural.ro)

Redactori: Victor Cobuz (cobuzvictor@gmail.com),

Doina Ioanid (doduca1ioanid@gmail.com), Iulia Popovici

(iuliapopovici@gmail.com), un cristian (un_cristian@yahoo.com),

Claudiu Sfirsi-Lăudat (kairagr@gmail.com)

Administrare site și redactor web: Cezar Gheorghe

Tehnoredactare: Maria Vlădulescu

Corectură: Alina Ciulacu, Mirela Vișan

Concepție grafică: HighContrast

Asistență rețea: Claudiu Otlăcan

Difuzare: Niculae Zăpuc (zapucniculae@yahoo.com)

Operațiuni contabile și bancare: Andreea Mitran, Mihaela Bunel

Consultanță juridică: Mușat & Asociații

Tipar: Tipoart Idea Studio s.r.l., Tel.: 0723.531.624, București

Adresa redacției: Observator cultural, str. Herăstrău nr. 13, sector 1, București; Cod poștal: 011981

Telefon: 021-230.84.44

E-mail: contact@observatorcultural.ro, Website: www.observatorcultural.ro

ISSN 1454-9883

Abonamentele la revistă se pot face direct pe site-ul nostru, observatorcultural.ro, alegînd opțiunea de abonament dorită, cu plata online, sau prin virament bancar în conturile Fundației Observator cultural, caz în care vă rugăm să ne înștiințați prin e-mail, la contact@observatorcultural.ro, indicîndu-ne totodată adresa dvs. pentru a vă putea expedia revista.

Cititorii au și opțiunea abonării la sediul redacției sau prin mandat poștal, cu următoarea destinație: Victor Cobuz, str. Herăstrău nr. 13, sector 1, București.

Revista se găsește, la nivel național, în toate punctele de difuzare Inmedio.

Conturile Fundației Observator cultural:

RO07BRDE445SV76056744450 în LEI

RO47BRDE445SV76056914450 în EURO

Abonamentul intră în vigoare începînd cu data de 1 a lunii următoare celei în care a fost contractat. Diferența la abonamentele pentru cititorii din străinătate se justifică prin costurile ridicate de livrare.

Tip abonament	3 luni	6 luni	12 luni
Național	100 Lei	190 Lei	370 Lei
Pentru studenți și pensionari	90 Lei	180 Lei	350 Lei
Străinătate	450 Lei	650 Lei	800 Lei

După achitarea abonamentului, așteptăm, prin email: contact@observatorcultural.ro, adresa dvs. de expediție pentru a vă putea trimite revista.

Rădăcinile victoriilor ucrainene

Iaroslav GRİȚAK în dialog cu Alexander GOGUN

Capacitatea ucrainenilor de a rezista, victoriile lor în bătăliile defensive pentru Kiev, Cernihiv, Sumy și Harkov, precum și eșecul Blitzkrieg-ului lui Putin au surprins nu numai Kremlinul, ci și țările occidentale care, înainte de începerea războiului, furnizaseră arme forțelor armate ucrainene pe scară redusă, căci se temeau că acestea vor cădea curînd în mîinile armatei ruse. Succesele actuale ale armatei ucrainene au premise istorice. Istoricul ucrainean Iaroslav Grițak ne vorbește despre aceasta într-un interviu realizat de Alexander Gogun, cercetător al istoriei militare a perioadei staliniste.

Alexander Gogun: *Ne permite oare experiența strămoșilor direcți ai ucrainenilor să risipim stereotipul despre plugarii pașnici care au avut mereu de suferit de pe urma păstorilor agresivi de stepă?*

Iaroslav Grițak: Acest subiect este un domeniu vast pentru speculații. Dar există un model simplu: pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea, în confruntările dintre popoarele sedentare și nomade, aceștia din urmă aveau un avantaj militar. Situația a început să se schimbe treptat abia odată cu apariția armelor de foc. Relația dintre plugarii slavi și vecinii lor păstori se înscrie, în linii mari, în acest tipar. „Stepa” era o sursă de pericol constant. Ea se întindea sub forma unei fișii largi, din Manciuria pînă în Ungaria, și, pe această autostradă nomadă *sui-generis*, numeroase triburi migrau de la est la vest, pînă cînd se opreau undeva în Europa. Partea dinspre Marea Neagră a acestei autostrăzi de stepă era cea mai „gustată” datorită apropierea de mare. Se crede că aici a avut loc una dintre cele mai importante realizări din istoria omenirii – domesticirea calului. Caii au fost un fel de tancuri medievale, precum și un mijloc de transport și de hrană. Cu alte cuvinte, o mașină de luptă universală. Herghelele mari de cai au fost unul dintre principalele motive ale superiorității militare a triburilor nomade asupra popoarelor agrare.

Trebuie ținut cont de faptul că, chiar înainte de secolul al XVIII-lea, sclavii erau unul dintre cele mai tranzacționate bunuri pe piețele mediteraneene, iar pentru triburile nomade, campaniile spre nord pentru capturarea populației locale erau un soi de afacere. Nu este exclus ca însăși denumirea de „slavi” să provină din greaca țîrzie „σκλάβος” (*sklavos*) și latina țîrzie „sclāvus”, adică „sclavi”. Acest lucru nu înseamnă că slavii doar s-au apărat sau că au suferit doar înfrîngerii. Prima mențiune a lor în textele istorice apare, de fapt, atunci cînd aceștia, provenind în principal de pe teritoriul Ucrainei de astăzi, apar în Balcani și intră în contact direct cu Imperiul Roman de Răsărit sau, așa cum a devenit cunoscut mai țîrziu, Imperiul Bizantin. Este puțin probabil ca ei să fi apărut acolo în mod pașnic. Sursele bizantine vorbesc despre natura războinică a slavilor. Ioan din Efes a scris despre invazia slavilor în 581: „Au învățat să lupte mai bine decît romanii, [ei], oameni simpli care nu îndrăzneau să iasă din păduri și locuri protejate de copaci, și nu știau ce sînt armele, în afară de două sau trei genuri de sulite”.

Viteza de răspîndire a slavilor în Europa de Est, Centrală și de Sud a fost fără precedent de mare în comparație cu a altor triburi. Civilizațiile agricole din acea perioadă se răspîndeau cu o rată de aproximativ un kilometru pe an; slavii aveau o rată de șase ori mai mare. O posibilă explicație: cultura slavă nu era o cultură etnică, ci un mod de viață. Aceleași surse bizantine spun că slavii nu-și țineau prizonierii în sclavie perpetuă, ci, după o anumită perioadă de timp, le dădeau posibilitatea de a alege să

se întoarcă acasă sau să devină oameni liberi. Combinat cu caracterul de gospodărie egalitarist, avantajos în acele condiții grele de răcire a climei, modul slav de viață a făcut să fie foarte atractiv pentru ceilalți, iar aceștia s-au asimilat de bunăvoie. Dar, repet: toate acestea sînt ipoteze mai mult sau mai puțin plauzibile, deoarece materialul istoric despre primele secole ale istoriei slavilor este relativ sărac.

A.G.: *Și dacă luăm Rusia Kieveană, ce rol au jucat slavii în expedițiile sale militare – spre Marea Caspică, spre Bizanț – și ce rol au jucat vikingii?*

I.G.: Este imposibil să se răspundă la această întrebare cu precizie farmaceutică. Singurul lucru care poate fi spus, cu mai mult sau mai puțină certitudine, este următorul: în disputa dintre normaniști [adeptii curentului istoriografic conform căruia rusii (Varegii Rus', rusii kieveniandinavia; *n. tr.*] și anti-normaniști, mai mult adevăr este de partea celor dintîi. Cel mai probabil, chiar și numele „Rusi” [nu Ruși!] este de origine scandinavă. Era un teritoriu unde își puteau stabili puterea și colecta tribut de la triburile locale. Acesta era un „stat” în accepțiunea de atunci. Agresiunea militară externă a fost un factor important în crearea unor astfel de state. Normanzii-vikingi, varegii, ca „nomazi ai nordului”, au jucat un rol major în acest proces – din Anglia pînă în sudul Italiei, oriunde unde își puteau stabili puterea, de la coastele mărilor sau de-a lungul marilor fluvii. Ei au fost mînați de găsirea de rute către marile centre economice și comerciale, care în această perioadă erau Capitala arabă Bagdad și Constantinopolul bizantin. Reamintesc că varegii „noștri” au fost la început varegii de pe Volga – prin Volga și Marea Caspică ei și-au deschis calea spre Bagdad. Abia după relativul declin al atractivității economice a Bagdadului, ei și-au îndreptat atenția spre Constantinopol, în legătură cu care a apărut celebra rută de la „varegi la greci”.

Aici este potrivită comparația cu o avalanșă în munți. Mici detașamente de războinici normanzi profesioniști se deplasau de la nord la sud, cucerind teritoriile unor triburi dispersate, transformîndu-i pe unii în sclavi, iar pe alții, în aliații lor, astfel încît, ajungînd la Marea Neagră, erau deja o armată relativ mare. Este logic să presupunem că majoritatea acesteia era compusă din slavi, însă fără nucleul ei normand, o astfel de armată cu greu ar fi putut apărea sau exista. După cum informează *Cronica vremurilor trecute*, la încheierea Tratatului ruso-bizantin din 911, partea rusă se închina lui Perun și Veles, care erau zei slavi.

Faptul că slavii erau majoritari a fost factorul decisiv pentru ca nucleul normand să fie asimilat rapid. În materie de asimilare, se aplică regula celor „trei generații”. Rurik, Igor și Olga aveau nume normande, dar nepotul, respectiv fiul lor, se numeau deja Sviatoslav.

A.G.: *Cronica vremurilor trecute este plină de informații despre luptele cu nomazii. Au fost aceștia dușmani de neînvinși pentru Rusia Kieveană și pentru principatele care au apărut după dezintegrarea ei?*

I.G.: Nomazii nu erau dușmani de neînvinși. De exemplu: amenințarea polovțienilor a fost eliminată relativ repede și, de fapt, polovțienii au plătit tribut cnejilor ruși. Aici trebuie făcute două precizări. În primul rînd, în acele vremuri, toată lumea lupta împotriva tuturor, nu numai împotriva dușmanilor externi, ci și împotriva celor mai apropiați cnejii înrudiți, adesea frați, care concureau pentru putere. În aceste condiții, alianțele cu nomazii nu erau un fenomen rar. Uneori astfel de alianțe erau cimentate prin căsătorii. Așadar, relația Rusiei Kieveane cu

nomazii nu poate fi redusă doar la conflictele militare. În al doilea rînd, cnejii Rusiei Kieveane s-au căsătorit, în majoritatea cazurilor – aproximativ 75% –, cu monarhi din Polonia, Ungaria, Franța și alte țări catolice. Acest lucru a crescut automat numărul atît al conflictelor militare, cît și al alianțelor militare. Daniil de Galiția practic nu descăleca niciodată și a luptat, și încă cu mult succes, cu rudele sale cele mai apropiate, precum și cu polonezii și cu ungurii, dar în același timp a căutat aliați printre aceștia împotriva mongolilor. Pe de altă parte, lupta cu stepa a deturnat forțele de la alte activități. Unii istorici explică chiar prin aceasta faptul că Rusia Kieveană a lăsat în urmă o moștenire culturală și științifică relativ săracă: a trebuit să își concentreze multe eforturi pe apărarea granițelor sale sudice și, în aceste condiții, nu a avut disponibilitate și pentru știință și cultură.

Putin a calificat prăbușirea URSS drept cea mai mare catastrofă geopolitică. Acest lucru este, desigur, un nonsens. Cea mai mare catastrofă geopolitică pentru regiunea noastră este dispariția Kievului ca principal centru politic.

A.G.: *Pentru o lungă perioadă de timp, Ucraina nu a avut un stat. Putem spune că tradițiile războinice ale Ruso-Ucrainei au ajuns să dispară?*

I.G.: Putin a calificat prăbușirea URSS drept cea mai mare catastrofă geopolitică. Acest lucru este, desigur, un nonsens. Cea mai mare catastrofă geopolitică pentru regiunea noastră este dispariția Kievului ca principal centru politic. După ce a fost distrus de mongoli (sec. al XIII-lea), Kievul și-a recăpătat extinderea și populația abia în secolul al XIX-lea. Se impune o comparație cu Roma: după căderea Imperiului Roman, și Roma și-a recăpătat dimensiunile de odinioară abia în secolul al XIX-lea. Exemplul Romei și al Kievului arată că politica internațională, ca și natura, are oroare de vid; vecinii din Est, Vest, Nord și Sud s-au grăbit să umple vidul geopolitic rezultat. Odată cu dispariția centrului, teritoriile ucrainene s-au transformat într-o zonă de frontieră importantă din punct de vedere geopolitic și, în același timp, foarte vulnerabilă. Nici un stat nu a reușit să se mențină aici mai mult de trei secole.

În astfel de circumstanțe, priceperea de a lupta era o condiție de supraviețuire. De exemplu, *rusii* (a nu se confunda cu rușii!) – adică populația ortodoxă din Marele Ducat al Lituaniei și, mai țîrziu, din Comunitatea Polono-Lituaniană – au jucat un rol decisiv în Bătălia de la Grunwald, victoria asupra Ordinului Teutonic.

A.G.: *Siciul Zaporojean și cazacii ocupă un loc imens în istoria Ucrainei – care sînt cele mai remarcabile realizări militare care pot fi enumerate într-un manual de victorii ucrainene?*

I.G.: Bătălia de la Hotin, din 1621, cînd trupele Uniunii Polono-Lituaniene (Rzeczpospolita), incluzînd și cazacii, au învins armata Imperiului Otoman, bătălia de la Apele Galbene (Zólte Wody), din 1648, cînd cazacii lui Hmelnițki au învins armata Uniunii Polono-

Lituaniene, bătălia de la Batog, din 1651 – din nou o victorie asupra Uniunii Polono-Lituaniene, bătălia de la Konotop, din 1659 – de data aceasta, cazacii au luptat împreună cu Rzeczpospolita și cu tătarii împotriva Moscovei, bătălia de la Pirogovka, din 1664 – armata ruso-cazacă a învins armata poloneză a Regelui Ioan Cazimir al II-lea, pe Dunăre, lîngă Chițcani, în 1683 – trupele de cazaci ale Rzeczpospolitei au învins detașamentele Hoardei Bugeacului în timpul campaniei cazacilor de pe malul drept și din Moldova în timpul războiului polono-turc. În unele cazuri, cazacii au învins singuri, în alte cazuri, participarea lor a fost un factor decisiv al victoriilor. Lista victoriilor este incompletă. Și, bineînțeles, există și o listă de înfrîngerii, ca în orice armată. Bilanțul general: a fost o armată care a știut să lupte. Nu este surprinzător faptul că cazacii și istoria lor au devenit elementul principal în construirea identității ucrainene.

Asta e ceva ce se uită adesea: cea mai mare faimă a cazacilor a venit din campaniile lor maritime. Ceea ce a atras cea mai mare atenție asupra Siciului Zaporojean atunci cînd țările catolice căutau aliați în lupta împotriva Imperiului Otoman.

A.G.: *Cum s-au comportat ucrainenii în cadrul forțelor armate ale Rzeczpospolitei, ale Armatei Imperiale Ruse și ale Armatei Austro-Ungariei?*

I.G.: Mă voi limita doar la cîteva exemple. În armata imperială rusă, cota de ofițeri ucraineni corespundea aproximativ proporției de ucraineni (numiți „maloruși”) în rîndul populației Imperiului Rus. În același timp, trebuie să ne amintim că o parte semnificativă atît a răscoalei Decembristilor, cît și a răscoalelor poloneze din 1830-1831 și 1863 a avut loc pe pămînturi ucrainene și cu participare ucraineană. Cu alte cuvinte, au existat mulți ucraineni atît printre cîștii, cît și printre distrugătorii imperiului.

Multă vreme a prevalat loialitatea. Acest lucru nu este surprinzător. Rusia era un imperiu mare, dar înapoiat – și avea mare nevoie de o elită educată de la periferiile vestice. Printre aceste elite, descendenții claselor superioare cazace aveau un avantaj important: erau ortodocși, adică „de-ai lor” din punctul de vedere al imperiului, și datorită acestui fapt puteau face uneori cariere amețitoare în centru. Pentru cei care au rămas în țara lor natală lucrurile au stat altfel. Își pierdeau treptat drepturile, cota lor în administrația locală era în continuă scădere, iar călătorii scriau, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, că sentimentul lor față de Imperiul Rus nu putea fi descris altfel decît ca ură și că, de îndată ce acest imperiu ar fi căzut, ar fi proclamat imediat un stat independent.

Situația din teritoriile ucrainene ale Imperiului Austriac era radical diferită. Aici nu s-a păstrat, practic, nici o nobileme ucraineană, iar ponderea ofițerilor ucraineni („rusini, ruteni”) în armata austriacă era neglijabilă. Ucrainenii locali din armată erau aproape exclusiv soldați și, deși au luptat cu curaj, se dizolvau în statisticile generale. De exemplu: puțini oameni știu cîți soldați ucraineni au participat și au murit în faimoasa bătălie de la Solferino, din 1859, în Războiul austro-italian.

Cu toate acestea, ucrainenii locali au fost loiali Vienei – în primul rînd pentru că Statul austriac, cu toate limitele sale, oferea mult mai multă libertate și drepturi decît cel rus. Nu este surprinzător faptul că, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, ucrainenii locali cu conștiință națională au format o legiune de voluntari, Legiunea Ucraineană (galițiană), pentru a lupta în cadrul Armatei austro-ungare împotriva Imperiului Rus pentru independența națională ucraineană. Atitudinea comandamentului austriac față de ei a fluctuat: i-a exaltat în caz de victorie și i-a acuzat de trădare după înfrîngerii. Dar experiența Legiunii Ucrainene a devenit o parte foarte importantă a istoriei militare ucrainene, iar ei au intrat în folclorul ucrainean ca eroi ai multor cîntece – la fel ca și cazacii din secolele anterioare.

A.G.: *Lupta pentru tînăra statalitate ucraineană este adesea descrisă ca o serie de înfrîngerii ale armatelor Republicii Populare Ucrainene și ale Republicii Populare a Ucrainei Occidentale împotriva unor forțe inamice superioare. Cît de corectă este această viziune?*

I.G.: În primul rînd, a existat ceea ce contemporanii înșiși au numit „miracolul ucrainean” din 1917, cînd, dintr-odată, practic din nimic, au apărut Statul ucrainean și Armata ucraineană, cu sprijinul entuziast al societății ucrainene. În particular, în provinciile ucrainene, au cîștigat alegerile pentru Adunarea Constituantă partidele ucrainene, iar nu cele rusești. Rădăcinile acestui miracol se regăsesc în transformările pe scară largă prin care a trecut societatea ucraineană în timpul Primului Război Mondial, în primul rînd țărănimea mobilizată pe front. Tocmai de acest lucru se plîngeau mereu comandanții bolșevici: puteau învinge armata regulată, dar ce era de făcut cu țărăni ucraineni?

În al doilea rînd, războiul și revoluția au scos la iveală caracterul geopolitic important și, în același timp, vulnerabil, din punct de vedere geopolitic, al teritoriilor ucrainene. A fost un „război al tuturor împotriva tuturor”, în care mai multe armate au luptat una împotriva celeilalte. Natura acestei armate s-a reflectat în frecvența schimbărilor de putere: dacă în centru, puterea s-a schimbat de două-trei ori, în perioada 1914-1922, în Ucraina, ea s-a schimbat de șase sau de mai multe ori, iar în Kiev – de 11 ori. În astfel de circumstanțe, nimeni nu avea un avantaj decisiv și totul depindea de cine era cu cine și împotriva cui. Unul dintre factorii decisivi în înfrîngerea celei mai puternice și mai bine echipate Armate Albe, în 1919, a fost faptul că aceasta nu a dorit să se alieze cu armata lui Petliura (președinte al guvernului și șeful forțelor armate ale Republicii Populare Ucrainene, între 1919 și 1926, *n. tr.*).

Principala problemă a Ucrainei a fost lipsa de sprijin extern. După ce guvernul ucrainean a semnat Pacea de la Brest pentru a se proteja de bolșevici, Ucraina a fost considerată un stat pro-german în ochii Antantei. După înfrîngerea Germaniei, armata Republicii Populare Ucrainene s-a aflat într-o izolare totală, fără medicamente și muniție – nu avea cu ce să lupte, iar Antanta a refuzat să o ajute. Ajutorul a venit în 1920, din partea lui Piłsudski, care a format o alianță cu Petliura și a participat la marșul acestuia împotriva Kievului. Dar era,

așa cum spun polonezii, „ca muștarul după prînz” – prea tîrziu pentru a mai salva situația.

Un caz aparte este cel al armatei Republicii Populare Ucrainene de Vest (ZUNR). Aceasta s-a caracterizat prin disciplină: de exemplu, acolo unde au ajuns ei nu au existat pogromuri, al căror val a măturat întreaga Ucraină și la care au participat toate armatele, dar mai ales armata UPR. Armata ZUNR a fost armata galiciană. Acest mic teritoriu ucrainean a dat o armată care era aproape egală ca număr cu armata UNR și o depășea ca nivel de organizare. Problema este că armata ZUNR a fost implicată, în 1918-1919, în războiul cu polonezii pentru Lviv și Galiția – și acest lucru a distras atenția de la participarea la bătăliile pentru Kiev, care era mai importantă din punct de vedere strategic. Armata ucraineană nu a luptat nici mai rău, nici mai bine decît altele. Principalul motiv al înfrîngerii revoluției ucrainene nu a fost reprezentat de slăbiciunile interne – toată lumea a fost slabă –, ci de conjunctura internațională. Și bolșevicii erau izolați. Dar au folosit o armă puternică pentru a-și afirma puterea – teroarea în masă și sistemică, față de care represiunea și pogromurile altor regimuri au pălit în comparație.

A.G.: *Ucrainenii din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial sînt de obicei în umbra Rusiei și a Germaniei. Puteți spune cîteva cuvinte despre rolul ucrainenilor în acest conflict?*

I.G.: Implicarea ucrainenilor în cel de-Al Doilea Război Mondial este deseori descrisă după un tipar asupra căruia Norman Davies a ironizat: „Ucrainenii au fost prezentați ca ruși, atunci cînd au făcut ceva bun, și ca ucraineni, cînd au făcut ceva rău”. Ucrainenii au fost portretizați exclusiv ca fiind colaboraționiști naziști și antisemiți responsabili pentru Holocaust, gardieni sadici în lagărele de concentrare și naționaliști brutali care au ucis polonezi și cetățeni sovietici. Ironia este că, dacă naștii ar fi cîștigat, ucrainenii ar fi fost cel mai probabil descriși în manualele de istorie naziste drept colaboratori cu sovieticii.

Aproximativ 250.000 de ucraineni, majoritatea foști prizonieri sovietici, au luptat de partea germană, iar aproximativ șase milioane de ucraineni au luptat de partea sovietică. Strategia Armatei Roșii a fost de a „îngropa inamicul cu cadavrele lor”, iar Ucraina a furnizat de la unul din cinci pînă la unul din trei soldați sovietici în diferite perioade ale războiului. Dar

ucrainenii nu au fost doar carne de tun. Ponderea totală a decorațiilor și a titlurilor de Erou al Uniunii Sovietice, primite de aceștia – 20-30% –, corespunde cu ponderea lor în rîndul populației URSS. Dar este mai mare decît în rîndul soldaților și al ofițerilor de alte naționalități, cu excepția rușilor. În Armata Roșie, au existat aproximativ 300 de generali ucraineni și mai mulți comandanți de front. Aceste statistici infirmă afirmația lui Putin din 2010, potrivit căreia Rusia ar fi putut cîștiga războiul și fără Ucraina. Ucrainenii au luptat, de asemenea, în cadrul armatelor aliate – în armatele americană, britanică și canadiană, în armatele poloneză și cehoslovacă, precum și în unitățile de partizani din Franța și Iugoslavia.

Principala particularitate a Ucrainei a fost prezența unei a treia forțe, care își urmărea propriul scop – crearea unui stat-națiune ucrainean. Această forță nu era omogenă, avea mai multe curente opuse. Principalul și cel mai masiv dintre acestea a fost Armata Insurgentă Ucraineană (UPA), cunoscută popular sub numele de „Banderites”. Istoria acestei armate are paginile sale întunecate, iar amintirea lor servește drept piatră de încercare atît în relațiile dintre ucraineni, cît și în relațiile dintre ucraineni și vecinii lor istorici – evrei, germani, polonezi și, bineînțeles, ruși. Trebuie să ne amintim, totuși, că pînă la evenimentele din Budapesta, din 1956, și cele din Praga, din 1968, lupta banderiștilor împotriva puterii sovietice a fost un exemplu de cea mai masivă și susținută rezistență anticomunistă. Și dacă Bandera și banderiștii sînt onorați astăzi în Ucraina, este tocmai ca simbol al rezistenței față de Moscova.

Principala problemă a Ucrainei, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a fost aceeași ca și în perioadele anterioare – o vecinătate importantă din punct de vedere geopolitic și vulnerabilă, care a transformat Ucraina într-un „ținut însingurat” și i-a forțat pe ucraineni să lupte unii împotriva altora în cadrul unor armate adverse.

A.G.: *Ce se poate spune despre forțele armate ale Ucrainei moderne, de după 1991? Care au fost premisele pentru victoriile din 2022?*

I.G.: După ce Ucraina a devenit un stat independent, am sperat în mod naiv că istoria noastră de războaie și revoluții aparține trecutului. Se considera că Ucraina ar trebui să se îndrepte în aceeași direcție ca și Occidentul, adică spre o demilitarizare treptată. Armata ucraineană a fost înființată, a participat la acțiuni internaționale de menținere a păcii, iar impresia generală a fost una pozitivă. Ucraina a atins cel mai înalt punct de demilitarizare în timpul guvernării lui Ianukovici, ca urmare atît a deciziilor acestuia, cît și a infiltrării active a elementelor pro-ruse în cele mai înalte sfere ale puterii. Ca urmare, în momentul anexării Crimei și al „Primăverii rusești”, Ucraina s-a trezit fără armată, iar situația a fost salvată de voluntari și de societatea civilă. Armata ucraineană a fost reconstituită practic de la zero în timpul guvernării lui Poroșenko – acesta este meritul său incontestabil. Ceea ce este foarte important: în cei opt ani, de la începutul agresiunii rusești în 2014, ea a dobîndit o experiență de luptă valoroasă. Venirea la putere a lui Zelenski, în 2019, părea să inverseze aceste procese. Din fericire, acest lucru nu s-a întîmplat. Și s-a dovedit, spre surprinderea multora, că, la momentul în care a început agresiunea rusă la scară largă, la 24 februarie 2022, Ucraina avea o armată puternică și profesionistă. Motivul principal pe care, din fericire, Putin nu îl vede și nu îl înțelege este transformarea profundă a societății ucrainene din ultimii 30 de ani. Principala realizare a celor 30 de ani de independență este că în Ucraina a apărut o nouă națiune politică, cu democrație, cu o schimbare constantă a elitelor, cu o nouă generație și cu o nouă armată. Putin amenință să distrugă toate acestea. Paradoxul este că, prin agresiunea sa, el nimicește tot ce mai era sovietic și care încă supraviețuise în Ucraina, împreună cu armamentul sovietic și stilul sovietic de a lupta în război. Ca urmare, armata ucraineană se încadrează din ce în ce mai mult în standardele NATO. După cum a glumit Zelenski, nu armata ucraineană ar trebui să ceară să se alăture NATO, ci NATO ar trebui să ceară să se alăture Ucrainei.

Desigur, triumfalismul este un lucru periculos. Acest război va dura mult timp, iar costul său pentru Ucraina este deja foarte ridicat. Dar moralul de luptă este ridicat, la fel ca și nivelul de încredere a societății în armată și dorința puternică de a o ajuta. În aceste condiții, Putin poate face mult rău Ucrainei, dar este imposibil să o învingă. —

*Interviu realizat de Alexander Gogun
Gogun.org/ro*

Traducere de Alexandru LEIBOVICI

Alegerile din România

Bedros HORASANGIAN

Zaveră mare. Se agită toată lumea. O să treacă și iarna cea dătătoare de fiori autorităților locale și fiecărui cetățean care citește tabelul cu cifrele de la întretinere. Nu este de joacă nici cu războiul din Ucraina, nici cu conflictul dintre Israel și Hamas. O să vină primăvara. Apar ghiociei și urzicile. E bine și frumos, dincolo de buletinele meteo care vor să ne înspăimînte cu „vîntul în rafală” pe crestele munților și amestecul spăimos de coduri verzi, roșii și galbene – ce frumos le suceau și Kandinsky sau Miro –, cînd prin Micul Paris e soare și frumos. Cui folosește întreținerea unei perpetue agitații și stări de teamă, confuzie, angoasă? Mereu e blocaj și viscol pe drumul spre Rîncea, ignorînd milioanele de cetățeni care au vreme bună prin Balta Albă sau Militari. Pe acest drum către nicăieri pavat doar cu nemulțumiri și bombăneli, un popor se poate transforma în populație. Sîntem în 2024. Se apropie alegerile. Liderii politici din România intră într-o frenzie retorică și încearcă să se poziționeze, cu partidele lor cu tot, cît mai bine. Care pe care,

pe un eșichier nu foarte larg. Cu cîteva repere bine definite. Stînga și dreapta și-au pierdut din virtuți și oferta sărăcăcioasă. Apartenența la UE și NATO impune un program strict. Mult huilul PSD deține și la ora actuală un consistent bazin de alegători/susținători, de peste 30%. Parcă ieri un pumn de oameni strigam în Piața Universității „Jos comunismul! Jos Securitatea!” în timp ce Regele Mihai era întors din drumul spre Pitești și suit cu forța în avion. Iar o mulțime de gospodine aplauda de zor cînd orice pletos, bărbos sau ochelarist era luat la poceală de haidamaci lui Miron Cozma. Mai țineți minte? Se uită prea repede la noi... N-a fost să fie. Au venit minierii și securiștii, au bumbăcit bucureștenii ca să fie băieți cumiști. Și am fost puși cu botul pe labe. Oricum au succi lucrurile, partidul nășit de Ion Iliescu și tovarășii săi de drum rămîine în preferințele românilor. Ne place sau nu, din Frontul Salvării Naționale au puiat brigăzile succesive de partide și oamenii politici care în trei decenii s-au metamorfozat în democrați sadea. UE și NATO

– am fost admiși de o viață internațională care nici ea nu mai e ce-a fost. Mircea Geoană – cu tătine general din vremea lui nea Nicu, gavarea – gavariti, a vorbi în limba lui Cehov și Putin – zilele trecute la Timișoara, despre pașoptiști, Cuza (oi, oi!), Regele Carol, Brătieni, Regele Mihai – ce frumos discurs în Parlamentul în care actualul vice NATO era șeful Senatului – care pomenea de moșteniri, ignorînd cu totul regimul comunist, de parcă n-ar fi fost. Chiar dacă mulți dintre noi am trecut prin el. Usturoi nu s-a mîncat, gura nu miroase, viața merge înainte. Consemnăm cu amărăciune victoria UTC-ului asupra PCR-ului. Adică nomenclatura din linia a doua a regimului comunist a preluat frîiele țării și ale neamului, cum ar fi spus un istoric și om politic de talia lui Nicolae Iorga.

Alegeri, acum. Mai multe rînduri – nu se știe bine cînd și nici dacă vor avea loc comasări sau nu – care vor fixa pentru următorii ani configurația politică a României. Alegerile europarlamentare, locale, parlamentare și, *last but not least*, prezidențiale ne vor oferi un nou moment al adevărului. Cine sîntem și ce avem de gînd să facem în viitorul imediat. Să menținem un dram de dezvoltare, să atragem investiții și să mulțumim un mental colectiv care fierbe. Situația internă este legată în mare măsură și de cea externă. Vor fi alegeri atît pentru Parlamentul European, cît și în Statele Unite. Partenerul nostru strategic și vioara întîi în cadrul NATO. Fără forța militară

și contribuția financiară a SUA, Europa ar fi în pericol. Și noi, România, la fel. Oricît ne coșim că sîntem patrioți și buni români – penibile ieșirile publice ale unor aventurieri politici de teapa lui George Simion și a Dianei Șoșoacă sau a Arhiepiscopului Teodosie de la Constanța, care mereu pune paie pe un foc mocnit –, depindem vîdit de conjunctura internațională. Ne place sau nu, sîntem obligați să ne păzim bostănăria. Agresată mereu de drone rusești, dar și de o retorică a formațiunilor extremiste românești. Care fac un joc periculos pe marginea unei situații internaționale cu un uriaș potențial exploziv. Că se vor comasa runde de alegeri, că vor merge pe liste comune cei de la PSD și PNL, că va candida la fotoliul de la Cotroceni unul sau altul, ideea principală ar fi cea de stabilitate a României. Dincolo de simpatii sau antipatii, de partizanate de grup sau interese personale. Un compromis la nivel național se poate face fără mari opinteli. O colaborare bine structurată între PSD, PNL, UDMR și minorități ar putea aduce acea stabilitate politică de care România are atîta nevoie. Se pot găsi soluții la toate cerințele. Fără istericale și abuzuri. Cee ce se întîmplă pe scena politică internațională – de la Bruxelles și Washington la Moscova și Ierusalim – ne interesează în mare măsură. O bună rînduială în lăuntru țării ar putea aduce doar avantaje. Pentru toată lumea. —

Poetele Junimii

Octavian SOVIANY

Cu Matilda Cugler-Poni (1851-1931) se deschide lunga serie a poetelor din literatura română. Era fiica arhitectului austriac Karl von Kugler, stabilit în Moldova. A fost căsătorită de două ori, mai întâi cu filologul Vasile Burlă (1872), de care s-a despărțit însă după puțin timp, pentru a se recăsători (1876) cu chimistul Petre Poni.

Instruită, cu remarcabile cunoștințe de literatură, a frecventat cercul junimiștilor și a debutat (cu poezie) la 16 ani în paginile *Convorbirilor literare*. Prima bucată în proză publicată (în *Tribuna*) a fost povestirea *Când vrea omul* (1884). De-a lungul vieții (a trăit 80 de ani), a publicat mai multe volume de versuri și povestiri. A fost o colaboratoare statornică a *Convorbirilor*, dar a colaborat, de asemenea, la *Familia*, *Columna lui Traian*, *Literatorul*, *Viața Românească*.

Lirica ei este în registrul romantismului sentimental, se compune în principal din mici lieduri nu lipsite de grație, care reușesc uneori să exprime un fior liric: „Pasările cîntă pe crengi înverzite./ Fluturii se-ngîna de pe flori pe flori./ Tainic trec prin aer șoapte fericite./ Cîntă cuprinde ochiul, ceru-i fără de nori./ Dulce primăvară, drag vis de iubire! La zîmbirea-ți blîndă, iarna a plecat./ Cîntă era de lungă, plină de jălire.../ Dar tu ești în lume, răul s-a uitat./ Ce-mi vorbești tu încă de chinuri trecute./ Inimă nebună, uită de dureri/ Și de-acele zile în lacrimi pierdute./ N-are primăvara mii de mîngîierii?/ N-auzi cum șoptește fiecare floare? Amorul domnește acum pe pămînt./ O, iubiiți cu toții! grabnic frunza moare./ Grabnic se întoarce tot iar în mormînt” (*Iubiiți cu toții*).

Alteori, Matilda Cugler sentimentalizează în tonalități de romanță: „Ai plîns și tu odată?/ Eu, zău, nu pot să cred./ Ah! Lacrimi lasă urme/ Ce ani întregi se văd./ Un ochi care odată/ A

plîns de dor și chin,/ Mă crede, nu degrabă/ Se face iar senin./ Un «ce» fără de nume/ Rămîne-n el ascuns-/ Dar ochii tăi sînt limpezi/ Nu pot să cred c-ai plîns” (*Ai plîns?*).

Dorurile vagi, stările sufletești anevoie de definit își fac și ele simțită prezența, în compoziții care anticipează timid simbolismul: „Ai auzit vreodată a lebedei cîntare./ Acel cîntec de jale, ce-l cîntă pîn' ce moare,/ Roșind recile unde cu pieptul sau rănit?/ O, spune-mi, acel cîntec vreodată-ai auzit?/ Și-apoi ai fost spre sară singur într-o grădină./ Cînd vîntul trist al toamnei încet, încet suspină./ Cînd soarele apune, cînd arborii șoptesc/ Și vînturile toate tainic se înroșesc?/ Și ce-ai simțit atunci? În piept nu s-a trezit/ Un dor fără de nume, adînc, nemărginit?/ N-ai fi dat ani din viață pentru aripi ușoare,/ Să zbori, să zbori departe și fără încetare?/ O, cine-l poartă-n suflet acel dor fără de nume,/ Nu are fericire, nu are pace-n lume/ Cîntă e de larg pămîntul, tot umblă rătăcind,/ Nu știe ce dorește și moare... tot dorind!” (*Ai auzit?*).

După Matilda Cugler-Poni, Veronica Micle a fost (cronologic vorbind) a doua poetă care s-a afirmat în cercul Junimii. Născută pe 22 aprilie 1850, Veronica Cîmpeanu absolvise Școala Centrală de fete din Iași, iar în 1864, se cununase cu profesorul de chimie Ștefan Micle, mai în vîrstă decît ea cu aproape 30 de ani. În 1872, cînd îl cunoaște pe Eminescu, era, așadar, căsătorită de opt ani și avea două fete, Valeria, născută în 1866, și Livia Virginia, născută în 1868. Venise la Viena ca să se trateze de o boală de piele, a stat acolo șase luni și atunci a început – pare-se – idila ei cu Mihai Eminescu. Unii contemporani o înfățișează pe Veronica Micle ca pe o cochetă, care se simțea minunată în tovărășia bărbaților și căreia nu i-ar fi fost greu să-l seducă pe junele, frumosul, romanticul și probabil neexperimentatul autor al *Epigonilor*. De altfel, ea însăși afirma, într-o scrisoare către Eminescu (15 martie 1880): „O nițică cochetărie dă-mi voie să o practic, e ceva atît de înăscut în mine și care nu e deloc afectat”. G. Călinescu scria în legătură cu acest episod din biografia poetului: „Șase luni ar fi stat Veronica Micle la Viena, și în acest timp, timid și cu privirea în pămînt (Eminescu – *n.n.*) ar fi călăuzit-o prin metropola danubiană, povestindu-i întâmplări din viața marilor gînditori. Dar acum Eminescu nu era îndrăgostit de o femeie, ci de femeia însăși în idealitatea ei, și

Veronica nu-i fu decît un prilej de a cunoaște mai bine tulburările lui Eros”. Și totuși, soția profesorului Micle a fost îngerul și demonul lui Eminescu, care i-a întrăipat inspirația, provocîndu-i însă și multă suferință; potrivit dualității sale interioare, a adulat-o și a detestat-o în același timp, în accente ce amintesc uneori de Baudelaire și de poezia acestuia *Metamorfozele vampirului*: „Cînd te-am văzut, Verena, atunci am zis în sine-mi/ Zăvor voi pune minții-mi, simțirei mele lacăt,/ Să nu pătrundă dulce zîmbirea ta din treacă/ Prin ușile gîndirei, cămara tristei inemi./ Căci nu voiam să ardă pe-al patimilor rug/ Al gîndurilor sînge și sufletu-n cîntare-mi;/ Și nu voiam a vieții iluzie s-o sfăremi/ Cu ochii tăi de-un dulce, puternic viclesug./ Te miri atunci, crăiasă, cînd tu zîmbești, că tac:/ Eu idolului mîndru scot ochii blînzi de șerpe./ La rodul gurii tale gîndirile-mi sînt sterpe./ De cărnurile albe eu falcile-ți dizbrac./ Și pielea de deasupra și buzele le tai./ Hidoasa căpătină de păru-i despoiată./ Din sînge și din flegmă scîrbos e încheată./ O, ce rămase-atuncea naintea minții-mi? Vai!/ Nu-mi mrejuiai gîndirea cu perii tăi cei deși,/ Nu-mi pătrundeai, tu idol, în gînd vrodinioară;/ Pentru că porți pe oase un obrăzar de ceară./ Păreai a fi-nceputul frumos al unui leș” (*Cînd te-am văzut, Verena*).

A debutat în 1872 (așadar, cu cinci ani mai tîrziu decît Matilda Cugler), în *Noul curier român*, a colaborat constant la *Convorbiri literare*, iar în 1887, a publicat un volum care cuprinde poezii originale și adaptări din poezia franceză. Privită fie ca „muza”, fie ca „geniu rău” al lui Eminescu, creația sa literară nu s-a bucurat de aprecieri. La apariția volumului ei, Barbu Ștefănescu Delavrancea o califica astfel drept „poet mic, neînsemnat, fără temperament, fără originalitate, fără chemare de a spune ceva pe lume”. Peste ani, nici G. Călinescu nu se va dovedi mai generos în aprecierile sale, afirmînd că Veronica Micle „publica poezii patetice fără discreție intimistă și mai ales eminesciene”. Asemenea judecăți categorice sînt însă oarecum nedrepte. E adevărat că poeta nu strălucește prin originalitate, e adevărat că influența lui Eminescu este cîteodată cuplătoare, dar spre deosebire de Matilda Cugler, care – așa cum bine observa Călinescu – poetizează în maniera versurilor de album, e grațioasă, dar în același timp cam superficială, Veronica Micle are vo-

cația stărilor sufletești paroxistice, e o romantică „pur sînge” (chiar dacă în registru minor), iar în versurile ei răzbate uneori un anumit frison tragic. Amorul este „cumplit”, zdrobitor de suflute, lasă în urma lui doar suferință: „Ai plecat mînat de dor/ Și te-ai dus tot înainte./ De cumplitul meu amor/ Nu ți-ai mai adus aminte./ Eu cu sufletul zdrobit./ Am privit în a ta cale./ Și cu lacrimi am stropit/ Urma pasurilor tale” (*Ai plecat...*). Pe urmele lui Eminescu, poeta descoperă paradisurile și infernurile (mai ales infernurile) iubirii-pasiune, ale cărei efecte sînt în cele din urmă distrugătoare, are voluptatea suferinței și își expune „impudic” sentimentele. Partenerul e privit ca o făptură aproape divină, i se consacră un fel de adorație mistică, e grandios și indiferent, nemuritor și rece: „Ca astăzi nu mai sînt stăpînă/ Pe mine, pe sufletul meu,/ Numai c-o strîngere de mînă/ Îndeajuns ți-am spus-o eu./ Și că o slabă jucărie/ Sînt astăzi înaintea ta,/ Privirea mea ți-ar spune-o ție/ În ochii mei de vei căta// Și c-a mea singură dorință/ E roabă ca să-ți fiu în veci./ Ți-o spune-ntreaga mea ființă/ Cînd tu pe lîngă mine treci./ Însă tu treci cum trece-o rază/ Din soare pe un biet pribeag./ Ce-i pasă ei că-l luminează.../ Ce-ți pasă ție că-mi ești drag!” (*Ca astăzi...*). Dar poeta trece repede de la umilința la resemnare, femeia își acceptă eșecul erotic și, odată cu acesta, asemenea Cătălinei, propria sa condiție de ființă „în carne și oase” supusă chemării instinctului: „Drag mi-ai fost, mi-ai fost odată./ Dar ce-a fost n-a fost să mai fie./ Am văzut c-această lume/ Făr-de tine nu-i putie./ Și luceafărul pe ceruri/ Place mult cum strălucește./ Dar apune și dispăre/ Soarele cînd se ivește./ El cu discul său cel falnic/ Te deșteaptă la viață/ Și te face să uiți iute/ Steaua cea de dimineață./ Tu lucefăr mi-ai fost mie/ Ce în zori de ziuă luce./ Și-ai apus, – acum la soare/ Eu privesc cu mult mai dulce” (*Drag mi-ai fost...*).

Principala calitate a acestei lirici e sinceritatea cu care este dezgolită viața sufletească a femeii îndrăgostite, o sinceritate care nu putea să fie pe placul ponderatului (și misoginului) Maiorescu; nici nu corespundea cu gustul clasicist al la fel de misoginului Călinescu. Dar e cert că, în mai mare măsură decît Matilda Cugler, Veronica Micle a deschis un drum în lirica feminină românească, iar poezia ei ar merita mai multă atenție. —

Așa este, nu publicăm rețete, însă vă propunem spre degustare un delicios fragment dintr-o traducere în curs de apariție la Editura Curtea Veche. Este vorba despre romanul Loxandra, prima carte a Mariei Iordanidou (1897-1989), publicată în Grecia în 1963, cînd scriitoarea avea vîrsta de 66 de ani. S-a bucurat de un enorm succes la data apariției, continuînd și azi să fie o lectură îndrăgită de tinerele generații de cititori.

Maria Iordanidou
Loxandra

Hestia, Atena, 2004

traducere din limba greacă de Claudiu Sfirschi-Lăudat

*Suspînul ți-e de baclava, șerbet de trandafir,
Ai gît gingaș ca un lucum de Hagi Bekir,
Ca un revani dulce și moale vorba o ai,
Mireasmă are de mîeros locma din Ayvansaray.*

Numai un poet oriental ar putea scrie așa cuvînte frumoase.

Mîncarea e o chestiune de mare importanță pentru orientali. Confucius, se zice, și-a lăsat nevasta fiindcă „orezul nu era niciodată îndeajuns de alb, iar carnea tocată, niciodată îndeajuns de mărunțită”, iar cînd s-a recăsătorit, a luat nevastă pătimașă la mîncare, căci, zicea el, „soarta noastră nu stă în mîinile zeilor, ci în mîinile celui care ne gătește bucatele”.

Și cine ar putea tăgădui așa ceva? Cum ți se pare nevasta după o mîncare bine gătită și cum ți se pare cînd vii ostenit acasă și vrei să mînci, dar găsești pe masă supă cumpărată de la băcănie, conservă și sos la borcan?

Dacă vrei să ai bărbat, hrănește-l bine. Pune ceapă din belșug în *yalanci dolmades*, ca să-ți iasă gustoasă sarmaua, dar pune și niște mentă, ca s-o faci sățioasă. În mîncarea de gutui, care poate constipa, pune la fierț și sîmburii de gutuie, care destind foarte mult, ca să creezi un echilibru. Nu te zgîrci să pui ulei în tocana de legume, pentru că zicala spune: „Mîncă ulei și seara mă ie”. Fiecare legumă mîncată în anotimpul ei este și mai bună, și mai ieftină – la ce-ți mai trebuie conserva?

Europenii zic despre femeile orientale că dezbină căsniciile. Nu dezbină căsniciile, ci sînt mîncăcioase, de-asta pe străini, cînd ajung în Orient, nu-i mai lasă inima să se întoarcă la casele lor. Iar căminul care n-are piatra de temelie sub bucătărie nu prinde bine temei.

(Partea I, capitolul 3)

Traume ale feminității

BOGDAN CREȚU

În ultimii ani, un fenomen în sine, în plină ofensivă, este proza scrisă de autoare care-și asumă, mai direct sau mai discret, o agendă feministă ori militantă. Nu există reguli: uneori iese, alteori totul sună cald din punct de vedere literar. Repet truisme: nu e suficientă asumarea unor idei benefice pentru a da lovitură. A refuza însă din start literaturii posibilitatea de a milita în numele unor principii melioriste mi se pare cel puțin naiv, când nu rău intenționat. Există însă cărți militante bune și altele proaste. Nu intențiile, oricât de nobile, nici valorile susținute, oricât de necesare, garantează reușita literară. Pe de altă parte, ficțiunea poate pune pe gânduri, poate impulsiona dezbateri, poate contribui, cu apetitul ei pentru nuanțe, la fluiditatea conviețuirii. Literatura e de regulă, prin natura ei, un discurs de centru care își pierde diversitatea și recurge la prefabricate atunci când se radicalizează ideologic.

Comentez mai jos două romane bune, incitante, care au avantajul de a asuma teme fierbinți, tot mai prezente în discursul public de azi, dar o fac sub forma unor narațiuni care conțin personaje vii, drame autentice, nu simple pre-texte pentru discursuri repetitive.

Despre singurătate și nesiguranța de sine

Romanul Emiliei Faur, *Viața e a mea*, combină două povești: una, a Angelei, jurnalistă, căsătorită, cu un copil mic, care traversează o criză, o depresie, care face cu greu față rolului de mamă și de soție; și pe o alta, a Gretei, angajată în poliție ca fotografă legistă, care e iubita Carlei, o tipă libertină. Personajele sînt puternice, pregnante și la început se conturează fiecare în rama propriei povești. Lucrurile se leagă atunci când Angela dispăre de acasă, iar soțul (atent, iubitor, dar captiv al unor automatisme mentale) o caută disperat peste tot, apelează la poliție și, în cele din urmă, devine nelipsit de la televiziuni. Cele două lumi se amestecă: cea a instituției de stat și cea a presei, scoțându-și la iveală aspectele sulfuroase, cinismul. Lazăr Mitrea, celebru jurnalist de scandal, făcuse un interviu cu Angela, cu două luni și jumătate înainte ca ea să dispară. Agentul Marc Lupescu investighează cazul și-l pune în legătură cu altele, legate de cazenetism, abuz, trafic de persoane ori crime asupra unor prostituate. Se fac legături între dispăruta Angela și Carla Razia, prostituată, parteneră a unui interlop, George Razia, intrat de mult în vizorul poliției.

Viața e a mea nu e însă un (simplu) roman polițist. Suspansul e bine controlat pentru a pregăti cititorul pentru o rezolvare mai degrabă contraintuitivă. Avem câteva priviri din afară asupra vieții Angelei. Dar ceea ce se vede nu cuprinde esențialul. Unele decizii par absurde, contemplate din exterior, și capătă sens numai atunci când sînt analizate cu empatie. De fapt, întreaga carte este o pledoarie pentru empatie, pentru acceptarea celui alt, așa cum este.

Cele mai reușite sînt scenele domestice: nervozitatea, angoasa Angelei sînt decorticate cu atenție, în pagini foarte bune, ritmate. Pavel nu e un soț toxic, ci unul implicat, dar care nu știe cum să gestioneze nevrozele soției. Pur și simplu nu le înțelege. Nici nu încearcă și, chiar dacă nu o spune direct, le consideră facile. De fapt, e o criză a comunicării între cei doi: „Deveniseră părinți și, cîndva, în tot timpul ăsta, Angela și Pavel își asumaseră rolul de colegi de apartament, cu poftă de sex ca de tort aniversar. N-ar fi putut spune de cînd nu se mai sărutau, nu se mai luau în brațe și nu-și mai spu-

Emilia FAUR
Viața e a mea
Editura Polirom,
Colecția „Ego. Proză”,
2023, 200 p.

neau că se iubesc. Cert e că fără toate astea, relația mergea la rece. Și nu era nimeni să le zică că toată tevatura se datora faptului că întreg resortul lor afectiv se îndrepta numai spre copil, lăsîndu-i pe ei înstrăinați, doi oameni îndrăgostiți de aceeași persoană – și singuri”. Paginile acestea de detracare a unei iubiri reale sînt printre cel mai puternice. Un cuplu se destramă pe nesimțite, sub presiunea responsabilității. Și sub impactul incongruenței de implicare.

În cele din urmă, Angela e găsită moartă, Pavel reacționează șocat, copila plînge fără să-nțelegă. Partea bună e că romanul nu are prejudecata cronologiei, ceea ce uzurpă structura clasică de roman polițist și aduce în prim-plan aspectul psihologic al cazurilor. Capitolele sînt scurte, ceea ce contribuie la dinamizarea intrigii: faptele se mută rapid dintr-un plan în altul, alternează benefic, astfel încît lectura beneficiază mereu de efectul de suspans. Curiozitatea cititorului este stimulată abil.

Cele mai puternice personaje sînt Angela și Greta. Al lor este romanul. Criza feminității, care nu-și poate susține rolurile distribuite social sau familial la nivelul la care se așteptau și la care așteptau toți, e tema acestei cărți. Uneori, protagonista e suspicioasă față de sine însăși. Felul în care a fost educată nu o ajută să se accepte ca atare. Se privește mai mult ca imagine, se percepe prin prisma celorlalți și nu găsește putere să se ridice la suprafață: „Chiar dacă și-a luat bărbat cumsecade, tot se teme că nu-i mai brează. Nu-i capabilă să creadă în parteneriat, nu pentru mult timp. Orice e-n mîntea ei, renunțare, plecatul capului, slăbiciune. Nu știe cum să fie femeie. Nu știe cum să iasă din paradouri: să fie puternică, da' blîndă, sensibilă, da' rațională, hotărîtă, da' flexibilă, mamă, da' soție, parteneră, iubită, colegă și alte cîte roluri imposibile de separat – toate chestiile acestea care i se impun, numa' să nu fie acuzată de iraționalitate, emoționalitate, slăbiciune a sexului, lucruri cu care nici o conștiință de bărbat nu e deranjată. Și mai e vina. Vina că e, vina că nu face

destul, vina că nu-i iubită, vina că-i indecisă, vină peste vină, care o fac să-și piardă răbdarea, mințile, să mai aibă un pic pînă să”.

Sinuciderea Angelei e o ieșire disperată dintr-o criză din care nimeni n-o ajută să iasă. E multă singurătate, creată de pasivitatea, de lipsa de înțelegere, de prejudecățile celorlalți. De clișeele despre reușită, fericire, roluri predeterminate. La final, Emilia Faur găsește o soluție interesantă de a exprima mesajul cărții. O face înțîi în capitolul care poartă titlul romanului, *Viața e a mea*, sub forma unor panouri pe care sînt fixate tot felul de reacții, de comentarii la drama unei femei disperate, care se sinucide. E multă rigiditate, e mult cinism, e multă prostie în toate aceste reacții. În fine, o mai face direct la final, cînd îndeamnă, nedisimulat, la empatie.

Cartea e bine scrisă, cu o frază sincopată, nervoasă, bine adaptată situațiilor epice. Personajele sînt vii, scenele tensionate. Romanul are ceva cinematografic și poate șoca prin anumite scene crude ori prin intransigența și luciditatea unora dintre verdictice.

Unde fugim de-acasă? În Africa

După cîteva cărți autobiografice despre experiența sa africană, după alte romane scrise în colaborare și o sinteză despre cărțile de bucate din cultura română, Daniela Ulieriu dă, în *Regele din Bissap*, cea mai bună carte a sa. Este romanul unei tinere, Iris, care iese dintr-o căsnicie ce părea confortabilă fugînd într-o altă lume: în Africa. Dar povestea ei e mai complicată și este relatată din perspective diferite: a ei; a soțului părăsit; a prietenei care i-a combinat. Săracă, mereu flămîndă, Iris se căsătorește cu Iulian, un bărbat matur, cu vreo 25 de ani mai în vîrstă, bogat, om de afaceri de succes. Are o educație extrasă din tot felul de broșuri, care se rezumă mai ales la partea vestimentară și culinară. În schimb, ea e o pătimașă a literaturii și a artei. Cînd intră prima oară în vila lui, decorată minimalist, o șochează faptul că nu găsește nici o carte. Treptat, îl transformă într-un colecționar avid de tablouri și îi umple casa cu rafturi pentru cărți. Totul se rupe cînd ea pierde copilul, iar el, în loc să fie lîngă ea, se bucură. Ba chiar insistă că el e unicul ei copil. Treptat, aflăm că mai are doi copii din căsătorii anterioare, dintre care unul cu autism. Oricum ar fi, ruptura e primită de bărbatul matur cu o reacție disproporționată. Sînt pagini bune, tensionate: „Mi-era silă de acest bărbat manipulator, fragil și vlăguit, care stătuse pitit în el însuși zece ani, iar acum se lupta murdar să nu-mi piardă afecțiunea”. Faptul că aceleași episoade sînt relateate din perspectiva mai multor personaje creează un efect interesant. Despre „adoptarea” lui Iris, Iulian se exprimă cam așa: „Parcă o văd intrînd pe poartă, cu părul ei vopsit «șuvițe», cu blugii prespălați și cu geamanta-

nul ei putregăit; o țoapă săracă, asta eral și din țoapa asta am făcut o doamnă, i-am oferit tot, și haine, și confort, și distracție, și cultură – deși aici am mai avut și eu cîte ceva de învățat de la ea”. Oricum ar fi, divorțul se lasă cu o traumă pentru el și cu nevoia urgentă de a se smulge din propria viață pentru ea.

Africa e soluția perfectă. O altă lume. Magie curată. La propriu, pentru că Iris crede în moșteniri paranormale, mai ales că ea simte că poate comunica firesc cu obiectele, mai ales cu unele statui africane: „Atîția ani am fugit de moștenirea primită de la bunica mea paternă, vrăjitoarea «en titre» a unui cătun amărit. Însă moștenirea m-a prins din urmă. Fiecare dintre noi are un *côté* paranormal pe care și-l poate dezvolta sau obnubila. Mi-a fost frică de al meu, așa că l-am îngropat adînc în mine. Dar acum, aici, în acest mediu propice, de interferență cu spiritualitatea africană, a răbufnit”.

De aici începe aventura. Înțîi, în Camerun. Legătura ei cu noua lume nu este una facilă. Africa nu este exotizată. Dimpotrivă, se stabilește o relație organică între protagonistă și noua lume. Romanul devine un fel de reportaj foarte atent și adesea rafinat. Iris recapătă acces la trecut, la imaginea bunicii, care frămîntă pămîntul și-l gusta (așa cum ea îmbrățișează aici baobabi), la traumele de care a fugit (cel din copilărie, dar nu numai). Conștientizează că va lua totul de la zero: „Realizez, brusc, că aceste zile pe care le petrec în Africa reprezintă începutul noii mele vieți, la treizeci și patru de ani, după o sarcină pierdută, o căsătorie eșuată, o demisie și o fugă din țară. Singură, iau totul de la capăt, aici, la capătul

Daniela ULIERIU
Regele din Bissap
Editura Polirom,
Colecția „Ego. Proză”,
2024, 304 p.

pămîntului”. Dar noua lume o fascinează. Lucrează pentru fundația unei prințese africane și are prilejul să cunoască Africa profundă, nu pe aceea urbană, civilizată. Ajunge să lucreze pe lîngă regele Bissap, care e venerat la el acasă, dar necunoscut în lumea largă. Acesta e un fel de mag care trebuie să rezolve toate problemele, de la secetă la foamete. Prin intermediul acestei poziții, Iris descoperă și mai ales contemplă cu lăcomie și descrie o lume fabuloasă. Dincolo de clișeele colonialiste ori turistice. De aici începînd, partea e mai mult un memorial de călătorie decît o ficțiune; oricum, intriga contează mai puțin decît prezentarea realității africane. Nu e nimic tezig în însă. E cartea unei experiențe care transformă. E cartea unei inițieri.

Romanul e bine și de multe ori foarte bine scris: alert, ritmat, cu dialoguri bune, cu tușe precise. E o lectură mai mult decît agreabilă. O intrigă și ea interesantă, proiectată pe un fundal care devine mai important și acaparează atenția. Dar mie prima parte a cărții mi se pare că indică un potențial aparte al autoarei pentru astfel de intrigi intime. Dacă pentru Iris a existat o ieșire fericită, o salvare, pentru Angela capătul a fost cel mai rău cu putință: pe de o parte, descoperirea unei lumi noi, fascinante, pe de alta, sinuciderea.

Reușita celor două romane constă, în primul rînd, în privirile neconvenționale pe care le aruncă asupra unor crize feminine pe care prejudecățile și rolurile sociale standardizate nu le acceptă.

Literatura este mai eficientă decît orice discurs tranșant; ne poate ajuta să renunțăm la clișee. Și ne mai poate învăța, emoționîndu-ne, să fim empatici. —

www.polirom.ro

- **Albert CAMUS**
Carnete III
Martie 1951 – decembrie 1959
Premiul Nobel pentru Literatură 1957
Traducere din limba franceză de Micaela Ghîțescu
Ediție îngrijită, cronologie și note de Marina Vazace
- **Ștefan LEMNY**
Cantemireștii eBook
Aventura europeană a unei familii princiere din secolul al XVIII-lea
Prefață de Emmanuel Le Roy Ladurie
Traduceri de Magda Jeanraud
Ediție a III-a revizuită
- **George CORNILĂ**
Silex
- **Juan Jacinto MUÑOZ-RENGEL**
O istorie a minciunii
Traducere din limba spaniolă de Mihaela Adelina Anghelucă

Suplimentul CULTURĂ Un săptămânal realizat în colaborare cu Ziarul de Juri

Fotografii cu Tia

Gabriela ADAMEȘTEANU

La peste 35 de ani distanță de când au fost scrise, pe piața literară se întâlnesc jurnalele a două scriitoare care arată pe viu cum se trăia la finalul anilor '80 în România: *Mai-mul-t-ca-trecutul* Anei Blandiana (Editura Humanitas, 2023) și *Femeia din fotografie* al Tiei Șerbănescu (Editura ART, 2024; prima ediție: Editura Compania, 2002).

Deși autoarele erau bune prietene, se înrudiseră (Ana și Romi erau nașii de căsătorie ai Tiei) și traversează, ca personaje, ambele cărți, la vremea respectivă nu și-au citit reciproc caietele: secret diaristic, dar poate și prudent, comentariile critice, mai ales la adresa Elenei și a lui Nicolae Ceaușescu, erau delictive politice grave. În perioada de maxim cult al personalității, în literatura timpului, inclusiv în cea de sertar, autocenzura eliminase referirile la cei „doi conducători”, ale căror nume inundau realitatea publică și domestică.

În primele lui capitole, nici jurnalul Tiei Șerbănescu nu face excepție. În momentele depresive o și spune, considerând că din acest motiv el va fi lipsit de interes, deci și de șanse de publicare: „[...] îmi dau seama că tot ce se scrie acum, fie și cu destinație hazardată, este sortit eșecului; pentru că este imposibil ca, de frica vreunui control sau din speranța de a publica totuși, să spui lucrurilor pe nume. [...] Numai că tot ce este nepublicabil acum din cauza așa-zisului curaj sau nonconformism [...] va fi nepublicabil și peste douăzeci de ani, să zicem, dar din cauza lășității și a conformismului”.

Dar, sub presiunea revoltei înăbușite pe care autoarea o descarcă în stilul persiflant pe care îl vor descoperi cititorii ei de după '90, notele critice la adresa celor doi Ceaușești se înmulțesc:

„Ceaușescu face mișcări una după alta mai hazardate și nu evită nici o «gafă». Se pare că nu-i mai pasă. Există un nivel al puterii care anulează orice control.”

„Noi schimbăm din foarfecă și prezidiile de la adunările festive, și toaletele primei doamne. [...] pozele ei sînt întotdeauna cu bucluc, căci nu-i place niciodată cum arată, deși băieții o aranjează cît pot: îi mută mîinile în altă parte din poziția de cache-sex, îi subțiază picioarele [...] Dar așa cum s-ar vrea ea nu izbutește nimeni s-o facă, și mereu sînt «nemulțumiri» de la «cabinetul numărul doi» [...]”

„[...] cu excepția, firește, a celei care se ocupă cu chimia și care, ar reieși, habar n-are de nimic, ceea ce cu toții bănuiam de mult [...]”

Astfel de „crime de lezmajestate” conține și agenda pe care, la 18 iulie 1988, dintr-o inexplicabilă ignorare a contextului, Tia avea s-o ia în poșetă, în călătoria școlară cu fiul ei în Germania de Est.

*

Confiscată la controlul de frontieră, devenită obiect de anchetă la Comitetul Central, unde în cuprinsul ei vor fi detectate „douăzeci de puncte dușmănoase”, agenda (nicio-dată recuperată) este motivul pentru care Tia va fi scoasă din redacție și trimisă la Serviciul de documentare. Peste doar câteva luni, va fi anchetată la Comitetul de Partid al Sectorului 1, împreună cu alți colegi de la *România liberă*, suspectați că au participat la ediția ziarului liber pregătit de Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă, Ștefan Rădulescu Maier, Anton Uncu și tipograful Alexandru Chivoiu; aceștia

fuseseră deja arestați în ianuarie 1989. Considerată nedemnă de statutul de ziarist comunist prin „opinile ei politice care trădau partidul și patria” și vinovată pentru omisiunea de a denunța grupul Băcanu, Tia este exclusă din partid și trimisă să lucreze la corectura Tipografiei „13 Decembrie”.

Aceste momente („18 iulie 1988 sau cum am ajuns documentarist” și „ianuarie 1989 sau cum am ajuns corector”) vor fi rezumate în jurnal, în două insertii, incluse la prima lui publicare, în februarie 2002. Abia în ultimele pagini cititorul află despre tensiunea în care au trăit Tia și familia ei timp de un an și jumătate. Putea să aibă soarta lui Gheorghe Ursu, inginerul omorât în închisoare din cauza jurnalului critic la adresa celor doi Ceaușești, pe care acesta îl ținușe (altă imprudență!) într-un sertar al biroului ei, la serviciu. Este posibil, așa cum crede și ea, ca doar scandalul creat de Radio Europa Liberă după moartea lui s-o fi salvat. În acei ultimi ani ai regimului, sînt înăbușite cu violență tot mai numeroasele contestări, venite din multe direcții.

*

Dacă proză de sertar a fost relativ puțină, memorialistica scrisă în vremea comunismului, proiectată unei publicări tîrziu sau nici unei publicări, face și acum surprize, apărînd pe neașteptate. Citim, uneori, fragmente în reviste, iar despre alte jurnale, încă blocate, cum este cel al Danei Dumitriu, știm doar că există.

Suprapuse parțial ca timp, cele două jurnale, al Anei Blandiana și al Tiei Șerbănescu, paralele și complementare, nu se suprapun deloc prin conținut. Scriitoare consacrată, Blandiana are disciplină diaristică: ea scrie cu intenția clară de a avea ulterior un document despre timpul cînd i-a fost ridicat dreptul de semnătură (după ce cartea despre motanul Arpagic a fost retrasă de pe piață). Ironia vieții face ca activitatea politică și civică desfășurată după decembrie '89 să o facă să ignore, timp de câteva decenii, însemnările din ultimii ani ai lui Ceaușescu.

Cu o cronologie laxă, jurnalul Tiei Șerbănescu este, după părerea mea, mai mult proză decît memorialistică. De altfel, primele lui pagini, în care evocă un tipic sat românesc din sud și pitoreasca familie de unde o salvează adopția timpurie, erau începutul unui roman, al cincilea, rapid abandonat (rapiditatea nervoasă este o trăsătură a scrisului, dar și a autoarei). Îl continuă un jurnal interior, confesiv cu discreție, întrerupt de pasaje narative și, rareori, lirice.

*

Contaminată de jocurile de cuvinte ale Tiei, sînt tentată să spun că, spre deosebire de *copilul crescut de lupi*, ea este *copilul crescut de cărți*, în aceeași măsură ca și de iubitoarea mamă adoptivă. „Copilul pe care mai tîrziu și l-au revendicat două (sau chiar trei) șiruri de părinți, dar care n-a rămas de-a lungul vieții întregi decît cu o mamă (nu cea care l-a născut), care a ținut locul tuturor rudelor” a blocate în subconștient amintirea primilor trei ani; în jurnal, apar doar siluetele fugitive ale părinților și bunicului, care s-au despărțit ușor de fetița nedorită.

În schimb, mama adoptivă (mătușă din partea tatălui), care i-a stat alături în toate încercările vieții, este prezentată în jurnal cu un umor înduioșat și infinită grație. Cînd

apare ea, Tia își înmoaie firea uneori nestăpînită pe care și-o descrie cu haz: „cu firea mea am avut destule dificultăți și nu știu să fi avut vreun dușman mai amarnic [...] decît ea. Am dominat-o și m-a dominat, pe rînd, dar mereu invers decît ar fi fost nevoie. Socotelile noastre nu s-au încheiat nici în ziua de azi și sînt slabe speranțe să ne înțelegem pe deplin vreodată [...]. E destul să spun că marile dificultăți mi le fac singură și că le disproporționez într-un hal fără de hal”. Vitală și generoasă, mama adoptivă s-a dăruit copilei-regină, revărsînd asupra ei o iubire fără măsură. Fermecătoare prin surprinzătoarea creativitate lingvistică cu care învinge capcanele neologismelor, adaptate sui-generis, femeia aceasta simplă, dar care știe să țină busola bunului-simț, este cel mai pregnant personaj al jurnalului.

Referirea la cărți e prezentă în fiecare pagină – comparații, citate, analize de text (*Patul lui Procust*, *Bietul Ioanide*, despre care Tia umple un caiet întreg). Autorii favoriți sînt Marin Preda, Camil Petrescu, George Călinescu. Autoarea, care nu prea pierde vremea cu descrierile, o face cînd vizitează biblioteca din Drobeta-Turnu Severin, cu edițiile ei vechi și elegante. „Le datorez mult cărților. Ele m-au apropiat de viață mai mult decît viața însăși.”

*

Din păcate, la un moment dat a fost silită să abandoneze comentariul literar din *România liberă* în favoarea interviurilor, anchetelor etc.: „N-am avut decît rareori ocazia să spun (scriu) tot ce știam despre o carte, despre un scriitor. Am început devreme și am terminat repede capitolul acesta, din motive pe care n-are rost să le evoc acum, dar dintre care cel mai important [...] este acela că n-am trezit încrederea nimănui care să riște acordîndu-mi o rubrică. Cînd e vorba să riște, bărbații preferă să riște pentru bărbați, iar femeile, dacă au ocazia, tot pentru ei”.

Colegii ei de breaslă, scriitorii, îi trezesc Tiei Șerbănescu (ea însăși autoare de cîteva romane, la acea dată)¹, sentimente ambigue: „[...] față de ei, curiozitatea mea a îmbrăcat formele unei adevărate lăcomii. Nimic din ce aflam nu mi se părea de prisos”. Un soi de voyeurism, doritor să găsească „rețeta” talentului: „[...] căutam de fapt să intuiască punctul, crăpătura prin care divinitatea și-a strecurat în aceste ființe ceva din forța ei de creație... Încep să cred că e preferabil să nu-i cunoști îndeaproape (onoare excepțiilor) pentru ca lecturile să nu se contamineze de virusurile oamenilor care au scris cărțile și pe care, vrînd-nevrînd, i-ai observat. Cu toate acestea, simt în continuare o atracție de netăgăduit [...] față de orice amănunt care-i poate redefini”.

În ciuda acestei curiozități exacerbate, în jurnal sînt relativ puține scene cu scriitori – cea mai interesantă este cu Radu Petrescu, poate pentru că dezvăluie întrebările pe care Tia și le pune despre dotarea ei ca scriitoare. Cu luciditate, își definește singură formele de autocenzură mutilatoare: cea care îi interzice să se apropie de intimitățile proprii, cea care o obligă să păstreze tăcere asupra intimităților celorlalți și cea politică, din cauza căreia nu poate vorbi despre ce este în jur: „[...] unele lucruri nu le scriu de rușine; altele, din superstiție. În fine, o altă categorie n-o abordez de frică”. Romanul pretinde exact ceea ce ea nu voia să dea, inclusiv răbdare.

*

„Fotografia” mișcată a Tiei de la sfîrșitul deceniului al șaptelea, rămasă în mintea mea de cînd am cunoscut-o, întîmplător, în redacția *României libere*, ar putea avea ca leagănă „comunismul glossy” (subtitlu în arti-

colul lui Alex Goldiș la *Provizorat*²). Tînără jurnalistă și scriitoare din *middle-class*-ul ziaristic al timpului, Tia Șerbănescu avea o deschidere culturală cosmopolită și o grație sportivă afișată (mergea la tenis, era șoferiță pasionată, mănușile ei de condus mă fascinau), o siluetă plăcută și un stil propriu de a se îmbrăca (mult alb impecabil). Era căsătorită, își adora copilul, întreținea prietenii cu scriitorii și scriitoare (Ana Blandiana, Radu Petrescu, Dana Dumitriu, Adina Kenereș), cronicari de film și teatru (Ecaterina Oproiu, Florica Ichim). În corpul de clădire al Casei Școlii, unde era presa, viața arăta mai puțin birocratică decît în Corpul Central al editurilor, și vizitele în biroul Tiei mă înviorau. Ne vedeam, dar nu ne-am apropiat cu adevărat, nici după ce ea mi-a citit în manuscris prima parte a *Dimineții pierdute* și a fost prima care a scris despre ea. Nu comunicam prea bine, viața mea era mai împovărată decît a ei și puținul meu timp îl împărțeam, cu zgîrcenie, între obligațiile domestice și scris. Nu aveam nici afinități de lectură. Tia era pasionată de Marguerite Yourcenar, eu mă înecasem în *Memoriile lui Hadrian*; cartea cu care pentru ea începuse, la 14 ani, „aventura conștiinței” (formularea lui Marin Preda), adică *Moromeții* („datorită *Moromeților* am învățat să citesc”), rămăsese pentru mine o lectură școlară prin care înaintasem cu greu, deși m-au interesat (dar nu mai mult) alte cărți ale autorului. Descoperind într-unul din romanele ei, oferit cu dedicație, propoziția „Îmi place să colecționez oameni”, o suspectam, poate nu fără temei, că vrea să mă adauge colecției sale.

De la începutul lui 1985, ne-am văzut mai rar și am vorbit mai puțin, fiindcă am părăsit fără regrete Casa Școlii și, cu sentimente împărțite, m-am trezit în mijlocul lumii literare, la Cartea Românească, editură de elită, dar cu o atmosferă și obligații apăsătoare. Nu mai am în minte, de atunci, decît o fotografie mișcată a Tiei, cred că de prin '86, coborînd din mașină în parcare din fața blocului meu.

Și apoi, într-o penumbră tomnatică, fața fără zîmbet a Tiei ieșind de la Tipografia „13 Decembrie”, unde o așteptasem, poate cu prăjiturile despre care în jurnal scrie că îi amintiseră de Dana; era firesc, proveneau de la restaurantul Uniunii Scriitorilor, acum mai aproape de locul meu de muncă. Magda Bedrosian îmi povestise cu întîrziere, în șoaptă, la redacție, despre ce i se întîmplase Tiei, și atunci m-am grăbit s-o văd.

*

Poate prima fotografie *glossy* a Tiei este la fel de aproximativă, de inexactă ca (mai) toate cele pe care le facem, în fugă, apropiatilor. Nimic mai iluzoriu decît certitudinea că știm ce gîndesc, ce trăiesc ei. Sau, poate, sub presiunea politică mereu crescîndă, în atmosfera generală tot mai umbră, pînă a devenit penumbră crepusculară, Tia se schimbă, fără ca eu să observ.

Jurnalul arată o cu totul altă stare de spirit decît cea presupusă de amintirile mele. Ironia este devastatoare la fiecare pagină. Cea de a patra ediție a Festivalului „Marin Preda”, tipic pentru evenimentele culturale din țară în anii *Cîntării României*, este un colaj de discursuri penibile și momente ridicole. „Ceata de veleitari și de mediocrități” adunată acolo este privită fără indulgență de ziarista care își descarcă în caiete relatările pe care nu le poate da ziarului unde lucrează. Ochiul ei mizantrop este exasperat de o realitate tot mai absurdă și de o presă tot mai mincinoasă, iar peisajul uman prins arată ca un desen expresionist: „Mă uit la oamenii de pe stradă și de la cozi, din stații, și nu mai reușesc să deslușesc ce e ființă în ei. Stau țepeni, ore în șir, în fața unei tarabe, a unei firme sau în dreptul unei stații de autobuz. Privirile nu exprimă mare lucru, iar ceea ce exprimă to-

tuși nu seamănă cu ceva omenesc. Din cauza frigului și a fricii de frig și de întuneric, mâinile și fețele au de pe-acum ceva vi-nețiu-cenușiu în ele. Gesturile sînt destrămate și nu se recompun, febril și mecanic, cu ceva instinctiv în ele, decît atunci cînd apare ceva de cumpărat. Gurile miros a cuvinte urîte gata să țîșnească oricînd, la adresa oricui. Eu însămi sînt la fel. Îmi vine să înjur și mă răzbum pe pietonii care traversează aiurea, fără să le mai pese. Nimeni nu pare să aibă grijă de viața lui, ci doar de stomacul lui, de epiderma lui, de părți din el; întregul a dispărut”.

Din loc în loc vezi oameni vorbind singuri pe stradă, gesticulînd, în timp ce alții, cu aspect normal, izbucnesc brusc în cîte o grosolanie pe care o plasează rînjind.

Viața de ziarist în mașinăria de propagandă a regimului Ceaușescu i-a sporit Tiei Șerbănescu mizantropia, care se revarsă și peste teritoriul iubit – literatura: „A rămas o literatură de lichele într-o țară de lichele. [...] Trăim, de fapt, o perioadă de absență a literaturii. Nu știu cît vor rezistea jurnalele și cărțile de sertar din rezistența față de monstrozitățile din jur [...]”.

Lucidă, își observă stările și încearcă să le diagnosticheze, revenind la ceea ce o roade, ascuns – blocajul la scris: „Mă întreb dacă «furia» cu care umplu acest caiet nu se datează, în fond, fugii de «romanul» pe care abia l-am început, că m-am și plictisit. [...] N-am avut curajul unor teme proprii; am îndrăznit tîrziu și abia după ce-și luaseră alții inima-n dinți. În realitate, aplicam, repetam ceea ce îmi plăcuse mai mult în cărțile citite [...]. Sînt construită [...] din cărți, și încă într-o măsură atît de mare, încît uneori mă surprind mirîndu-mă că nu foșnesc”.

*

Fotografia ștersă de pe coperta ediției din 2002 arată chipul îndurerat și îngrozit de ceea ce vede al unei femei tinere, vulnerabile: un chip pe care însă nici orgolioasa Tia, nici scrisul ei nu l-au lăsat să se vadă. Expresia din fotografie trimite (și) la durerea și spaima fascinantă pe care i-o provoacă în-tîlnirea, relativ tîrzie, cu moartea. „În prima tinerețe ne gîndim foarte des la moarte”, spune în deschiderea romanului *Muntele de pietate*, din 1983.

Însă doar moartea cuiva apropiat ne revelează cruzimea ei infinită. Tia Șerbănescu trecuse de 40 de ani atunci cînd prietenia cu Dana Dumitriu, cu un istoric relativ scurt

(dacă o comparăm cu cea cu Ana Blandiana), se rupe brusc prin moarte. De la un punct încolo, jurnalul consemnează obsesia Tiei pentru viața, parțial cunoscută și oprită în loc, a Danei, pe care o recompune din mărturisiri (ale mamei, ale prietenelor mai vechi), din presupuneri, din amintiri. Moartea i-a înmuat acribia condeiului:

„Atunci ai murit tu, Dana.

Oare la ce te gîndeai cînd priveai pe feaștra înaltă a spitalului doar un petec de cer și cînd gesturile pe care le mai puteai face se puteau număra pe degete? [...] Mai aveai dreptul doar la cîteva mișcări, uluitor de precise (m-am și mirat atunci cît de repede «în-vățaseși» situația disperată în care te aflai), și mai ales la chinuri [...]”.

Evocarea ființelor apropiate (Dana, mătușa dragă), devenite prețioase cînd sînt pierdute pe veci, îi prilejuiește pagini pline de lirism și portrete nostalgice. Mătușa cu care, alături de mamă, a constituit un trio, pilon indestructibil al familiei, se arată a fi personajul viu pe care realismul socialist l-a cerut, inutil, scriitorilor din deceniul al cincilea: femeia muncitoare în industria grea, egală cu bărbatul. Sub pixul melancolic al Tiei, descoperim povestea unei copile plecate dintr-un sat, oropsită de patroni la oraș, care își dobîndește în comunism, prin muncă, o poziție socială și un respect comunitar (sudoriță frunțașă, veșnic în prezidii și filme documentare, vorbitoare în ședințele de partid). O umanizează amestecul de lozinci și confuzii culturale, prinse de urechea fidelă a scriitoarei, sufletul ei bun, grija maternă față de copilul cu dizabilități, respectul față de sărbătorile calendarului ortodox, participarea cu lacrimi și jelanii la înmormîntări (sensibilitatea Tiei față de moarte este o copie palidă a interesului extins al mătușii față de cei care pleacă din viață). Portretul acesta colorat și nuanțat, totalmente inedit (o trimitere pe linia limbajului clișeizat s-ar putea face doar la *Caractere și Biografii comune* de Alexandru Monciu-Sudinski), care altoiește un tipar social modernizat pe rădăcini de credințe și comportamente ancestrale, îmi pare plin de interes pentru sociologii comunismului.

*

Proust, care nu scapă de a fi și el citat în jurnalul Tiei, a scris voluminosul ciclu *În căutarea timpului pierdut* după ce literatura, care îl ocolea atunci cînd o aștepta răbdător la masa de scris, a apărut nechemată, ascunsă în gustul unei madlene din copilărie și în

inconfortul unei dale de piatră strîmbe pe care călcase. În jurnalul acesta (presupun că selectat din mai multe caiete, la prima lui ediție), Tia face literatură atunci cînd uită de ea. Avea o piedică pe care și-a diagnosticat-o singură – discreția. Paradoxal, începe să scape de ea în ultima parte a cărții (capitolele „Ave Maria” și „Viața ca o corectură”): notații sumare din perioada cînd fusese exilată din redacție, despre mediul șocant al tipografiei unde ajunsese corectoare. Observat la început cu exasperare, de la distanță, el îi trezește treptat atenția prin coloritul uman variat, prin umorul general care îl întîlnește pe al ei, prin vitalitatea unor ființe modeste, trăindu-și cu o bunăvoință reluată dificultățile zilnice. Un erotism primar, dezlănțuit stilistic, plutește deasupra scenelor evocate din tipografie, întrerupte doar de secvențele despre moartea mătușii. Eros și Thanatos, ar cita, doctă, Tia Șerbănescu, în stilul ei ironic.

Tia își recuperează romanul ratat la finalul acestui fals jurnal, care are un neașteptat *happy-end*: în timp ce deasupra Bucureștiului încep să zboare elicoptere (semnalul sonor al faptului că „timpul nu mai avea răbdare”, după expresia iubitului Marin Preda), Tia își dă seama, cu înduioșare, cît ciștigase după ce comunitatea unde fusese aruncată ca pe-deapsă o adoptase: „Cînd fetele de la corectură au început deodată să-mi spună «doamna noastră», acel posesiv nesperat mi-a dat un ghiont de bucurie. [...] Fetele, care mă acceptaseră atît de firesc, mi se păreau deodată minunate. Și eu, care de luni de zile nu simțeam decît, alternativ, frică și furie, mă înduioșam brusc [...]”.

*

În prima parte a jurnalului, autoarea lui își exprimase clar refuzul de a face disidență: „Sper din toată inima, din motive lesne de înțeles, să nu mi se ceară vreodată să dau dovadă de curaj. Nu de alta, dar s-ar putea să-mi trăsnească să-l am, și nu din cine știe ce convingere, ci de nervi. Or, eu n-am nici cel mai mic imbold spre martiraj, cu atît mai mult cu cît am observat că nimic nu se uită mai ușor decît martirii și că mai totdeauna se găesc o mulțime de oameni care-i consideră proști”.

Iată însă că a devenit, fără voia ei, o opozantă a regimului, nu doar fișată, ci și pedepsită de autorități. Nu a făcut niciodată caz de prețul plătit și singura confesiune pe această temă am găsit-o doar în acest jurnal: „Dacă, de-a lungul ultimului an și ceva, m-am

simțit înjosită, n-a fost nici pentru că am fost dată afară din presă, nici din pricina excluderii din partid și cu atît mai puțin pentru că lumea se ferea să mă salute. M-am simțit umilită, în schimb, din plin de momentele de frică pe care a trebuit să le trăiesc. N-aveam încotro. Seara, îndeosebi, mă surprindeam tresărind la zgomotul liftului care urca, numărăm în gînd etajele pînă la ultimul, unde stăteam, și apoi, cu pielea încrețită, mă stăpîneam ca nu cumva fiul sau soțul meu să simtă la ce mă gîndesc, îmi încordam urechile să aud încotro o apucă pașii. Mă urcam la volan cu inima strînsă – mă tot întrebam dacă nu cumva azi anume voi păși ceva. [...] Urmăream prin oglinda retrovizoare mașinile din spatele meu și fiecare din ele mi se părea suspectă [...]. M-am liniștit pînă la urmă, dar frica nu cedase chiar cu totul. În plină liniște, fără motiv sau, uneori, din pricina unui amănunt nevinovat [...], ea se instala grabnic direct în creier și-și ocupa locul – un loc bun – chiar la postul de comandă”.

Înainte să aibă vreo speranță că jurnalul ei va putea să apară, Tia Șerbănescu, mare amatoare de memorii și de secrete ale autorilor prețuiți, considera firesc ca acest gen de scrieri să ajungă în mîna contemporanilor, a „celor ce sînt la curent cu evenimentele și cu persoanele citate”. O lege nescrișă, spune ea, „le obligă [...] să devină din realitate crudă o ficțiune”, dacă vor fi „publicate la douăzeci și cinci, treizeci, patruzeci de ani după moartea autorului”.

Pentru generațiile noi, viața trăită în comunism de bunicii, de părinții lor a devenit între timp ficțiune, cu atît mai atrăgătoare cu cît, atunci cînd e comparată cu existența lor, confruntată cu alt gen de dificultăți, dobîndește aura depărtării. Nu amănunte picante, inavabile, nu povești de culise din lumea presei și literaturii etc. vor găsi în jurnalul Tiei Șerbănescu (Editura ART lucrează la o a doua ediție a lui), ci spectacolul viu al *lunii dispărute*, monotonia exasperantă a vieților anonimizate, umilința, disperarea, furia adunată în oameni cu care s-a ieșit în explozia libertății.

Și talentul autentic al unei prozatoare umbrite de succesul de mare jurnalistă. —

1. *Balada celor rău iubiți*, 1973; *Mai multe inele*, 1979; *Muntele de pietate*, 1983; *Cumpărătorii*, 1985; apărute la Editura Cartea Românească.

2. „Romanul nescriș al Gabrielei Adameșteanu”, în *Zoom in/Zoom out*, Casa Cărții de Știință, 2023.

Fii alături de noi și în 2024! Susține-ne cu un abonament

Abonamentele la revistă se pot face direct pe site-ul nostru, observatorcultural.ro, alegînd opțiunea de abonament dorită, cu plata online, sau prin virament bancar în conturile Fundației Observator cultural, caz în care vă rugăm să ne înștiințați prin e-mail, la contact@observatorcultural.ro, indicîndu-ne totodată adresa dvs. pentru a vă putea expedia revista. Cititorii au și opțiunea abonării la sediul redacției sau prin mandat poștal, cu următoarea destinație: Victor Cobuz, str. Herăstrău nr. 13, sector 1, București.

Tip abonament	3 luni	6 luni	12 luni
Național	100 Lei	190 Lei	370 Lei
Pentru studenți și pensionari	90 Lei	180 Lei	350 Lei
Străinătate	450 Lei	650 Lei	800 Lei

„*Observator cultural* are un profil distinct în peisajul revistelor românești, este genul de revistă în care simți că poți să ai încredere chiar dacă nu ești de acord cu unele dintre analizele ei.”

Matei VIȘNIEC

<https://www.observatorcultural.ro/produse/abonamente/>

Conturile Fundației Observator cultural:

RO07BRDE445SV76056744450 în LEI

RO47BRDE445SV76056914450 în EURO

Istoria după istorie

Cristina MANOLE

Ne jucăm mereu cu vorbele. Și cu ideile, uneori care mai de care mai năstrușnice. Apoi descoperim, mai devreme sau mai târziu, că nimic nu e nou și totul se repetă. Mai mult sau mai puțin, altfel. Progresul și schimbarea se dovedesc iluzorii. Ce-a fost o să mai fie. Eternitatea își dă mâna mereu cu deșertăciunea. Dovadă că, la întrebarea esențială a filozofiei antice grecești, „De la câte fire de nisip începe o grămadă?”, nici astăzi nu avem un răspuns definitiv și convingător.

■ ■ ■ Au trecut deja câteva decenii de când politologul american **Francis Fukuyama** (n. 1952) a lansat provocatoarea sa lucrare, care a făcut mare vîlvă pe toate meridianele, *The End of History and the Last Man* (1992). S-a tradus și a circulat și pe la noi. Au fost și multe comentarii în jurul ei, dar viața a mers înainte. Mereu citată, mereu pomenită, nu știm în ce măsură ideile avansate în acel studiu au influențat mersul înainte – sau statul pe loc! – al omenirii. Ce putem spune cu certitudine este faptul că istoria nu s-a sfârșit, și în anii care s-au scurs, istoria a făcut tot ce-a vrut ea. Dincolo de speculațiile, predicțiile, analizele – dintre cele mai judicioase – și concluziile – aproxima-

tive – oferite de un japonez născut, crescut, educat, școlit și trăit în miezul societății moderne occidentale. Despre toate acestea și alte multe teme de actualitate, ieri, ca și azi, este vorba în volumul *După sfârșitul istoriei. Un dialog despre ultimii 30 de ani* (Editura Corint, 2023, traducere din limba engleză de Alina Pavelescu, „Prefață”, erudit-generoasă și cu subtile comentarii și conexiuni de tot felul, de Mihai Răzvan Ungureanu, realizat în colaborare cu **Mathilde Fasting** (n. 1965), o economisă și istoric al ideilor din Norvegia. Dintr-un succint „Cuvînt înainte” al editorului, aflăm detalii despre cum a fost gândit acest dialog, început în 2018, la Oslo, și continuat în biroul de la Stanford, al lui Francis Fukuyama, ulterior revizuit în trei zile, iar la Oslo, în 2019, „pentru a fi mai clar și a se evita repetițiile”. O primă observație, vizibilă și fățiș exprimată chiar în debutul cărții. Francis Fukuyama este un apăsător și consecvent anti-Donald Trump. Plecînd de la liberalism și valorile democratice, de la jocul lui Putin de a lua în deridere aceste valori, pătrundem încet-încet în miezul *îngrijorărilor* lui Fukuyama. Cum au evoluat și s-au schimbat politica mondială, politicile identitare, neoliberalismul care a modelat economia globală, amenințările pe care le prezintă autoritarismul. Populismul care cîștigă teren și subminează statul de drept, a se urmări ceea ce s-a

întîmplat în Ungaria și Polonia. Și ajungem la subiectul Donald Trump: „Lipsa lui de calificare pentru mandatul de lider național a fost în văzul tuturor... Cel mai îngrijorător la fenomenul Trump este mulțimea americanilor dispuși să-l voteze”. Și sîntem în 2020, cînd pandemia Covid-19 – atitudinea președintelui american a produs numeroase victime – și recesiunea au mers mîna în mîna. Găsim și un pasaj ce privește biografia familiei lui Fukuyama. Student al lui Allan Bloom, la Cornell, viitorul politolog ajunge și la Paris, să studieze cu Derrida și Roland Barthes. Studii umaniste abandonate în favoarea științelor politice. La Harvard, îl cunoaște pe Samuel Huntington, ca apoi să ajungă la Departamentul de Stat, la Washington. Avem povestea unei vieți intelectuale, pe lîngă experiențele existențiale. „Da, literatura, romanele și filmele m-au făcut să înțeleg multe.” Criza din 2008, ascensiunea Chinei, provocările noilor lideri care apar pe scena lumii sînt atent comentate și explicitate de un om care ne oferă multe teme de meditație. Ce se întîmple acum în Ucraina și Gaza este o consecință a deceniilor în care istoria își face de cap.

■ ■ ■ **Thomas Piketty** (n. 1971) este unul dintre cei mai apreciați economiști francezi, cu o remarcabilă prezență publică. Director de studii la Școala de Înalte Studii în Științe Sociale (faimoasa EHESS) și profesor la Școala de Economie din Paris, la fel de prestigioasă ca și varianta pariziană a lui London School of Economics din țara-mamă, Piketty este și un prolific autor de lucrări dintre cele mai apreciate, abordînd teme diverse – studii de economie politică, taxe și revoluții fiscale, raporturile dintre inegalități, venituri și capital, plus publicistica, nu mai puțin reprezentativă. *Capitalul în secolul XXI* (2013), o vastă analiză economico-politică a lumii contemporane, a fost un bestseller vîndut în peste două milioane de exemplare, inclusiv în România. Din prodigioasa sa carieră de eseist și jurnalist, avem acum la îndemîna *Să vină socialismul! Cronici 2016-2020* (Editura Litera, 2023, traducere din limba franceză de Ioan Ciupercă). Volumul publicat în 2020 la Editura Seuil reunește articole scrise și publicate de autor pe blogul *Le Monde*. Globalizarea și inechitățile sociale, capital public și privat, redefinirea capitalismului, ca și impactul migrațiilor asupra unei Europe debusolate sînt teme atent analizate. „Să iubești Europa înseamnă să o schimbi”, sună manifestul unui teoretician al economiei și practicant al politicului, care încearcă să împace capra capitalismului cu varza justiției sociale. Socialismul francez ar fi o altă mîncare de pește decît cel est-european. Nici una nu a reușit pe deplin, avînd în vedere globalizarea, discriminările de tot felul, rasismul, schimbările climatice – se topesc ghețarii în Alpi și plouă de zor în Dubai! – care bat la ușă și politicile agricole ce scot fermierii pe străzile Franței. Nimic din ce este temă de

actualitate nu e trecut cu vederea de Piketty, care, mergînd pe mîna președintelui Macron, încearcă să ofere soluții și acolo unde ele cu greu se întrevăd. Profesorul francez chiar crede că socialismul mai poate fi salvat. Dacă la Paris mai găsește mușterii, în estul Europei, e mai greu să fie admisă o asemenea perspectivă. Oricît am crede în „Liberté, égalité, frater-

nité”. În teorie, sună bine și frumos, dar, pînă la urmă, cum zice românul, neîncredător mereu, „fiecare cu mama lui!”.

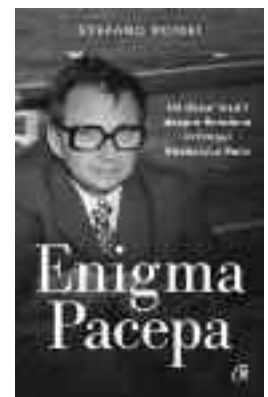
■ ■ ■ O impresionantă realizare editorială, în două masive volume, care cumva face un act de dreptate prin timp unui uitat economist și profesor român, originar din București, care a făcut carieră în Occidentul democratic, dar care azi pare a fi complet ignorat în țara natală. Avem parte de o binevenită reevaluare și reconsiderare. O reală surpriză, sub toate aspectele. Este vorba despre **David Mitrany** (1881-1975), care semnează volumele *Teoria funcțională a politicii* (Editura Presa Universitară Clu-

jeană, 2023, traducere din limba engleză și note de Laura Cornelia Ciutina, Vladimir Lazurca și Marcela Țușcă, prefață de Marius Lazurca) și *Un sistem de pace operativ* (Presa Universitară Clujeană, 2023, cu o introducere de Hans J. Morgenthau, cu traducere din limba engleză și note de aceeași echipă și cu o prefață a aceluiași Marius Lazurca), care ar merita un comentariu mai aplicat decît săracele mele observații și recomandări. Și totuși. Chiar și la o superficială lectură, descoperim un intelectual de mare suprafață, cu destin european. Un europenist în vremea recrudescenței tuturor naționalismelor. Chiar dacă a studiat în Germania și în Franța, ajunge să-și desăvîrșească studiile și să urmeze o prodigioasă carieră în Marea Britanie. Să lucreze pentru Foreign Office, cu expertiza celui care a trecut prin două războaie mondiale. „Prefața la ediția în limba română” a lui Marius Lazurca, „Introducerea” lui Paul Taylor, de la LSE, și un text propriu, „Memoriu” – un soi de autobiografie profesională –, pus în fruntea „Nașterii teoriei funcționale”, conturează personalitatea și vasta cuprindere ale analistului politic britanic. *Teoria funcțională a politicii* (apărut în 1975) este un grupaj de texte, studii/articole/eseuri ce abordează problemele de ordine internațională, teorie numită „funcționalism”, dezvoltată de David Mitrany între 1930 și 1940, dar multe idei sînt valabile și azi, despre federalism, despre pace și război, despre configurarea unei noi ordini internaționale, cu tot ceea ce înseamnă cooperare și instituții democratice. Bune argumente pentru reevaluarea lui David Mitrany aduce Marius Lazurca – filolog metamorfozat în diplomat de carieră cu doctorat la Paris, eseist impenitent și tată a șase copii, ceea ce nu poate decît să ne bucure! – în prefața „Război și pace la David Mitrany”, la ediția română. Ca idee, organizațiile internaționale ar trebui să-și reformuleze proiectele și activitatea adaptate la noile provocări ale istoriei imediate. Nu e nevoie ca fiecare generație să descopere roata. Ar fi mai la îndemînă să resuscităm realizările înaintașilor. David Mitrany – printre ei.

■ ■ ■ Pentru cei din generația părinților mei, numele generalului Pacepa era spăim. Ca și tot ceea ce ținea de înfricoșătorul cuvînt „Securitate”. Despre Pacepa se știa/se auzise că a fugit din România în Occident. 29 iulie 1979 – ziua cînd general-locotenentul DIE (Direcția Informații Externe), Ion Mihai Pacepa, consilier al Președintelui Republicii Socialiste România, decide să se predea americanilor și, cu sprijin CIA și FBI, să ajungă de la Köln, Germania Federală, în Statele Unite – marchează o dată im-

portantă. Defectarea înaltului demnitar român încurcă toate socotelile. Subiectul era atractiv și obliga la vorbit în șoaptă, producea temeri. Mai bine să nu știi nimic și să te ocupi de sport sau de literatură. Doar o impresie. Alții, destui, au avut de suferit direct. Diplomați retrași de la posturi, rezidenți aduși acasă de prin străinătăți, puzderie de granguri autohtoni licențiați, generalul însuși condamnat la moarte. Gestul lui Pacepa a produs multă supărare și la Moscova. Pentru că știa prea multe. Însă, pentru cei născuți după 1989, mai toate numele clopoțitoare ale regimului comunist au devenit istorie. Par ceva îndepărtat. Ce Pacepa, iar Ceaușescu, iar comunism, cînd, iată, Taylor Swift a cîștigat Premiul Grammy și nu știm bine câte sute de milioane de dolari. Sigur că exagerez. Așa cum sînt sigură că un volum intitulat *Enigma Pacepa. Un dosar inedit despre România în timpul Războiului Rece* (Editura Curtea Veche, 2023, Prefață, „Și totuși de ce a făcut-o...”, concludentă și convingătoare, de Adrian Cioroianu, traducere din limba italiană după manuscris de Steliana Croicu) ar putea atrage interesul multor categorii socio-profesionale active. Nu doar al pensionarilor care sînt îndemnați toată ziua să facă socoteli și să calculeze pensii. Autorul lucrării, **Stefano Romei** (n. 1968), un istoric italian născut în Toscana – ce poate fi mai frumos pe această lume... –, licențiat în științe politice și interesat de istoria contemporană, încearcă să deslușească ițele încurcate ale unei biografii și să contureze portretul unui om care a trăit în mare parte a vieții sale în umbră. Cînd a decis să fugă, Pacepa (n. 28 octombrie 1928) avea 50 de ani. Era pe cai mari, nici azi nu știm exact chiar toate operațiunile și afacerile necurate (matrapazlîcurile) pe care le-a girat. A refuzat, în limbajul „băieților”, *operațiunile umede*, adică asasinatele, altfel practicate și de case mai mari. A trăit într-un anonim, sub protecția

autorităților americane, pînă la moartea sa, în 2014. Istoricul italian se bazează pe toate măturile lui Pacepa, dar coroborate, însă, și pe alte surse. Materiale *WikiLeaks*, nu puține, prezentate într-o extinsă anexă, inclusiv o bogată bibliografie românească a subiectului, accesibilă după 1989. Se perindă pe sub ochii noștri numeroase personaje de prim rang ale epocii comuniste, ni se relevă un anume mod de funcționare a variatelor combinații economico-financiare în care erau implicați o sumedenie de cetățeni români. Oameni politici, diplomați, angajați de rang înalt din serviciile secrete românești. Nu dăm nume dintre cele care se vîntură prin documente – puzderie de generali! –, una peste alta, nu e nimic frumos. Fără să aducă cine știe ce noutăți, *Enigma Pacepa* a lui Stefano Romei resuscită interesul pentru un episod grav ce a marcat istoria noastră modernă. Noroc că toate trec. Are dreptate deplină Adrian Cioroianu cînd, întrebîndu-se „Și totuși de ce a făcut-o...?”, după o strînsă și logică demonstrație, ne spune că generalului i-a fost frică să nu cadă în dizgrația patronului. Știa ce înseamnă să fi trecut prin rotația cadrelor sau, mai rău, să ți se impută Dumnezeu știe ce. „Poveste de spionaj-contraspionaj”, punctează istoricul director al Bibliotecii Naționale, care știe bine că, odată ajuns în cele mai înalte cercuri ale puterii, e bine să nu-ți faci prea multe iluzii. —

Festivalul Internațional de Literatură de la Odesa

ediția a IX-a, București, 22-25 februarie

Bucureștiul este gazda Festivalului Internațional de Literatură de la Odesa, un eveniment literar de tradiție, inițiat în 2015 și care, din cauza războiului, în ultimii doi ani a devenit un proiect itinerant: în 2022 s-a desfășurat în Georgia, la Batumi, iar anul acesta are loc în capitala României. Astfel, în perioada 22-25 februarie, iubitorii de literatură vor avea ocazia de a se întâlni cu nume importante ale lumii literare internaționale contemporane.

Programul reunește peste 20 de evenimente care vor avea loc atât în prezența fizică a scriitorilor, cât și prin participarea lor online. Printre subiectele abordate în cadrul ediției din acest an se numără viitorul Europei, libertatea scriitorului, a scrisului și puterea cuvintelor de a lupta împotriva barbariei, relațiile literare dintre țările din regiunea Mării Negre. Fondat în anul 2015, Festivalul Internațional de Literatură de la Odesa și-a propus să sublinieze efervescența culturală și caracterul internațional al orașului și să contribuie la consolidarea legăturilor sale cu alte metropole culturale din Europa și de pe alte continente. Programul fiecărei ediții în parte exprimă acest deziderat, atât prin selecția scriitorilor invitați, cât și prin temele de dialog. O importanță deosebită în arhitectura programului Festivalului o ocupă panoramarea spațiului cultural din zona Europei de Est și a regiunii Mării Negre. Până în prezent, aproape 300 de scriitori au luat parte la evenimentele din cadrul Festivalului Internațional de Literatură de la Odesa.

Invitații primei ediții a Festivalului internațional de literatură de la Odesa (2015), pe Treptele Potemkin

© Hartwig Klappert

La intersecția dintre culturi

Pledoarie pentru un festival care schimbă Ucraina

„Festivalul internațional de literatură organizat la Odesa de managerul cultural berlinez Ulrich Schreiber și de colegul său elvețian, Hans Ruprecht, va schimba Ucraina.” Rămîne de văzut ce anume a vrut să evidențieze Kerstin Holm (în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, din 8 octombrie 2015), dar un lucru este cert: în opinia noastră, viața literară și culturală a orașului Odesa și a Ucrainei a devenit, după lansarea Festivalului, mult mai cunoscută în Europa – ținînd cont și de faptul că această percepție este, din păcate, amestecată, de multe ori, cu relatări despre corupție, tulburări politice și știri despre structuri mafioate.

Odesa nu înseamnă doar marii scriitori care s-au născut, au trăit aici și continuă să influențeze viața culturală pînă în zilele noastre – cum ar fi Alexandr Pușkin, Adam Mickiewicz, Lesya Ukrainka, Anna Ahmatova, Boris Jitkov, Ivan Franko, Iuri Oleșa, Haim Nahman Bialik și Isaac Babel. Nu înseamnă nici existența universității, a colegiilor și a muzeului literar, care are nevoie urgentă de modernizare atât structurală, cât și conceptuală. Simbolistica specială a orașului Odesa în lumea literaturii are mai degrabă legătură cu situarea sa ca oraș de frontieră, așa cum a remarcat marele scriitor lituanian Tomas Venclova în discursul susținut în cadrul ediției din 2020 a Festivalului: „Odesa, ca și Vilnius, locul meu de naștere, este un spațiu-frontieră între țări și culturi. Iar frontierele pot fi zone extrem de fertile pentru scriitori, așa cum este cazul Dublinului, de care sînt legate numele lui William Butler Yeats și James Joyce, Praga, care este asociată cu Franz Kafka, Jaroslav Hašek și Karel Čapek, sau orașul Trieste, ori multe alte locuri”.

Ulrich Schreiber

Odesa este un oraș mediteranean, cosmopolit, situat la Marea Neagră, un melanj între culturile țărilor învecinate. Orașul are potențialul de a deveni un loc de întâlnire pentru tinerii și lumea culturală din Ucraina. Iar acest potențial a fost deja demonstrat în cadrul edițiilor anterioare ale Festivalului, prin prezența unor autori importanți din Turcia, Georgia, România, Bulgaria, Georgia, Polonia, Belarus, Grecia și alte țări din Europa de Est.

Am continuat Festivalul internațional de literatură de la Odesa (ILO), deoarece a devenit evident pentru organizatori și autori că Odesa este unul dintre cele mai importante centre culturale din Ucraina, alături de Lviv și Kiev. Orașul e într-o continuă căutare a unei identități culturale și politice. Legat de aceasta, el oferă o perspectivă plină de sens asupra țărilor vecine și europene. Vitalitatea culturală este un element central al aerei orașului Odesei. Concertele, teatrul și cinemaul (din 2010 există și un festival internațional de film în oraș) precum și artele vizuale și literatura modelează în mod semnificativ viața orașului.

În viitor, dorim să extindem programul pentru elevi și să organizăm rezidențe de creație. Sub forma unor povestiri și

Hans Ruprecht

eseuri, invitații vor explora viața din Odesa și din regiune, vor scrie despre aceasta și – de asemenea, prin intermediul traducerilor – o vor transmite mai departe, în lume. Dorim, apoi, să invităm cât mai mulți autori din Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Republica Moldova și Polonia, pentru a investiga o serie de teme specifice precum democrația, buna guvernare, dezvoltarea economică și schimbările climatice.

Războiul ne-a pus în fața unei mari dileme: a trebuit să decidem dacă suspendăm festivalul ori dacă îl continuăm într-un alt spațiu cultural cu deschidere la Marea Neagră. Am decis în favoarea celei de-a doua variante. Cea de-a 8-a ediție a ILO a avut loc cu succes la Batumi – acum așteptăm cu nerăbdare zilele de la București! Și iată că am închis cercul: ideea de a fonda un festival de literatură la Odesa s-a născut la Iași, la primul Festival FILIT, din 2013, cînd Hans Ruprecht, scriitorul ucrainean Andrei Kurkov și cu mine ne-am așezat la aceeași masă... —

Hans RUPRECHT și Ulrich SCHREIBER
Directorii Festivalului

Invitații celei de-a IX-a ediții a Festivalului de la Odesa

Lavinia BRANIȘTE (România)

Prozatoare, traducătoare, autoare de cărți pentru copii, una dintre vocile prozei românești din noua generație traduse cu succes în afara granițelor țării.

jurnalismul internațional, laureat cu premii atât pentru activitatea sa literară, cât și pentru cea de scenograf. Este cunoscut pentru interviul său în documentarea regimurilor dictatoriale.

Nora IUGA (România)

Poetă, prozatoare și traducătoare, multipremiată atât în România, cât și în spațiul de limbă germană, Nora Iuga este una dintre cele mai iubite scriitoare române de astăzi, sursă de inspirație pentru multe generații de scriitori.

Daniel KEHLMANN (Germania)

Unul dintre cei mai cunoscuți prozatori germani de astăzi, ale cărui cărți au fost recompensate cu numeroase premii, naționale și internaționale, fiind traduse cu succes în întreaga lume. Este apreciat în egală măsură și pentru activitatea sa de scenarist.

Eka KEVANISHVILI (Georgia)

Poetă apreciată, ale cărei versuri au fost descrise de critici ca fiind contemporane în cel mai bun și mai specific sens al cuvintului, pentru că sînt dedicate în principal problemelor sociale, problemelor de gen, lumii moderne, războaielor globale și private.

Anush KOCHARYAN (Armenia)

Scriitoare și jurnalistă culturală. Cea mai celebră piesă a sa, *Faustotopia*, a fost lansată în cadrul unei dezbateri publice, fiind apoi tradusă și premiată la nivel european.

Iia KIVA (Ucraina)

Poetă, traducătoare și graficiană, preocupată de subiecte precum limbaj, identitate și memorie, experiențele colective și personale de război, traume și dezrădăcinare.

Halina KRUK (Ucraina)

Poetă și prozatoare, cunoscută în egală măsură și ca traducătoare și cercetătoare. Laureată a numeroase premii literare din Ucraina.

Marie ILJAŠENKO (Republica Cehă)

Jonas LÜSCHER (Elveția/Germania)

Numele său se bucură de atenția criticilor și a cititorilor atât în Elveția, cât și în Germania. Este și un respectat publicist și eseist, semnînd numeroase articole pe teme de politică și filozofie în publicații și antologii prestigioase.

Vasîl MAHNO (Ucraina)

Poet, eseist și traducător multipremiat, care investighează în cărțile sale conceptele de patrie și memorie, reflectînd trecutul polifonic al locului său de origine.

Doris MIRONESCU (România)

Critici literar apreciat, lector la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și un important cercetător la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”.

Norman OHLER (Germania)

Personalitate complexă, Norman Ohler este scriitor, publicist și galerist. Cărțile sale au fost traduse cu succes în peste 35 de limbi și recompensate cu premii importante. Este considerat a fi autorul primului roman hypertext din lume.

Philippe SANDS (Marea Britanie)

Scriitor și avocat britanic de descendență franceză, profesor de drept internațional și director al Centrului pentru Curți și Tribunale Internaționale de la University College London.

Dan SOCIU (România)

Poet și prozator, cunoscut mai ales pentru operele sale poetice, este considerat unul dintre poezii reprezentativi ai generației douămiiste.

Ina VULTCHANOVA (Bulgaria)

Profil cultural complex, Ina Vultchanova este jurnalistă, scriitoare, producătoare de film și traducătoare. Laureată a Premiului Uniunii Europene pentru Literatură în anul 2017.

Radu VANCU (România)

Scriitor, eseist, traducător, profesor la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu și una dintre cele mai active voci civice din România.

Yuri VÎNÎCIUK (Ucraina)

Legendă vie a literaturii ucrainene, considerat cel mai versatil dintre scriitorii ucraineni contemporani, un critic neobosit al sistemului politic, care a anticipat în operele sale războiul de astăzi.

Ariane VON GRAFFENRIED (Elveția)

Scriitoare versatilă, autoare de *spoken word*, membră a duoului „Fitzgerald & Rimini” și curatoare a Festivalului Internațional de Poezie de la Basel.

Norris VON SCHIRACH (Germania, România)

Scriitor german stabilit în România și îndrăgit de cititorii români datorită romanului *Cei mai frumoși ani din viața lui Anton*, publicat în traducere în limba română la Editura Humanitas Fiction.

Ernest WICHNER (Germania)

Unul dintre cei mai cunoscuți scriitori germani de origine română, apreciat traducător de limba română în spațiul cultural german, critic literar și editor.

Nichita DANILOV (România)

Unul dintre cei mai înzestrați poeți-prozatori ai Generației '80 și un cunoscut publicist. Cărțile sale surprind moștenirea spirituală și metafizică a României natale într-o poetică teatrală și autoironică.

Horățiu DECUBLE (România)

Poet, traducător și unul dintre cei mai apreciați germaniști români de astăzi, profesor al Universității din București.

Paula ERIZANU (Republica Moldova)

Una dintre cele mai promițătoare nume din noua generație de scriitori și o apreciată jurnalistă europeană din sfera culturală.

Ilaria GASPARI (Italia)

Scriitoare cunoscută pentru pasiunea sa pentru podcasturi dedicate operelor unor scriitori cunoscuți: mix de amintiri, citate, extrase și poeme, dintre care unele sînt înregistrări originale ale unor lecturi, materialele includ și o căutare a urmelor vieții lui Ingeborg Bachmann la Roma.

Karl-Markus GAUSS (Austria)

Scriitor și editor austriac, recompensat în 2022 cu prestigiosul Premiu pentru înțelegere europeană al Tîrgului de Carte de la Leipzig, apreciat pentru cărțile sale situate în sfera literaturii de călătorie.

Olivier GUEZ (Franța)

Scriitor tradus în peste 30 de limbi și un nume apreciat în

Filiera. Pe urmele unui fost demnitar nazist

Philippe SANDS

Baronul Otto von Wächter, avocat austriac, soț, tată, înalt oficial nazist, ofițer superior în SS, fost guvernator al Galiției în timpul războiului, creator și supraveghetor al ghetoului din Cracovia, criminal de război urmărit pentru asasinarea în masă a mai mult de 100.000 de polonezi, vînat de sovietici, de americani, de britanici, de Simon Wiesenthal, fugar vreme de trei ani, din 1945 în 1948... Philippe Sands re-compune, în detalii impresionante, povestea extraordinară, șocantă a lui Wächter. Avînd acces total la arhivele familiei Wächter – agen-de, jurnale, înregistrări și multe altele – și cu ajutorul fiului acestuia, Horst, care crede că tatăl lui a fost „un om bun”, Sands scrie despre ascensiunea lui Wächter pînă în rîndurile superioare ale conducerii naziste, despre căsătoria sa fericită și viața de familie în timp ce lumea era adusă la ruină și despre cei patru ani în care a fugit de justiție – spre Tirol, la Roma și la Vatican; despre cum a obținut o nouă identitate, pe drumul spre o nouă viață, urmînd filiera care avea să-l ducă în Argentina lui Peron, aceeași rută de evadare urmată de Eichmann, Mengele și de mii de alți naștiți. Fuga lui Wächter a luat sfîrșit odată cu moartea lui misterioasă și șocantă de la Roma, în plină perioadă de început a Războiului Rece (a fost recrutat în Italia postbelică de americani și de Corpul de Contrainformații al Armatei SUA sau de NKVD-ul sovietic sau de ambele; a fost otrăvit de una dintre tabere, așa cum crede fiul său – sau de ambele?)... O poveste extraordinară, spusă direct de la sursă prin accesul la corespondența dintre Wächter și soția lui, această carte se dovedește a fi parțial relatare istorică cu detectivi, dar și poveste de dragoste, carte de memorii, thriller cu spioni din timpul Războiului Rece. Printre cărțile lui Philippe Sands se numără East West Street, Lawless World și Torture Team. Autorul e colaborator frecvent la Financial Times, The Guardian, New York Review of Books și Vanity Fair, are apariții regulate la radio și televiziune și este membru în consiliile de conducere ale English PEN și Hay Festival.

Capitolul 1

2012, Hagenberg

Începutul a fost vizita la Horst Wächter, în primăvara lui 2012, cînd cel de-al patrulea copil al lui Otto și al lui Charlotte Wächter m-a primit înția oară în casa lui. Am traversat un șanț dezafectat și am intrat pe ușile mari de lemn ale castelului Hagenberg, unde m-a întîmpinat un miros stătut, de lemn ars, pe care îl simțeam mereu la Horst. Am bătut ceai, am cunoscut-o pe soția lui, Jacqueline, mi-a povestit despre fiica lui, Magdalena, despre cei cinci frați și surori. Am aflat și de hîrțile mamei lui, deși aveau să treacă mulți ani pînă să le văd pe toate.

Vizita a fost o întîmplare. Cu 18 luni mai devreme călătorisem în orașul Lvov, în

Ucraina, ca să țin o prelegere despre „crime împotriva umanității” și „genocid”. Am vizitat facultatea de drept, dacă tot eram acolo, dar adevăratul motiv al călătoriei era dorința de a găsi casa unde se născuse bunicul meu. În 1904, orașul lui Leon Buchholz se numea Lemberg și era capitala regională a Imperiului Austro-Ungar. Speram să aflu detalii pe care nu le știam din povestea lui Leon, să descopăr ce se întîmplase cu familia lui, despre care păstra o tăcere discretă. Voiam să știu mai multe despre identitatea lui și despre a mea. Am găsit casa lui Leon și am aflat că originile „genocidului” și ale „crime-lor împotriva umanității”, idei legale inventate în 1945, puteau fi identificate în orașul lui natal. În urma acestei călătorii am scris o carte, *East West Street*, povestea a patru bărbați: Leon, a cărui familie numeroasă din Lemberg și din împrejurimi a fost decimată în Holocaust; Hersch Lauterpacht și Rafael Lemkin, din același oraș, doi juriști care au introdus termenii „crime împotriva umanității” și „genocid” în procesele de la Nürnberg și în legislația internațională, și Hans Frank, guvernatorul general al Poloniei sub ocupație germană, care a sosit la Lemberg în august 1942 și a ținut un discurs care a fost urmat de exterminarea evreilor din regiunea numită Galiția. Victimele acțiunilor lui Frank, pentru care a fost condamnat și spînzurat la Nürnberg, au fost în număr de patru milioane. Printre ele s-au numărat familiile lui Leon, Lauterpacht și Lemkin.

Pe parcursul cercetărilor am descoperit o carte remarcabilă scrisă de Niklas Frank, *The Father*, despre Hans Frank. L-am căutat pe Niklas și ne-am întîlnit pe terasa unui hotel elegant din Hamburg. Pe parcursul conversației noastre, știind că sînt interesat de Lemberg, a menționat numele lui Otto Wächter. Unul dintre adjuncții tatălui său, Wächter, fusese guvernatorul nazist al orașului Lemberg între 1942 și 1944, iar Niklas îl cunoștea pe unul dintre copiii lui, Horst. Fiindcă orașul mă interesa, iar familia lui Leon murise în timpul petrecut de Wächter la Lemberg, Niklas s-a oferit să mă prezinte acestuia. M-a avertizat oarecum: spre deosebire de Niklas, care avea o atitudine negativă față de tatăl lui – „Sînt absolut împotriva pedepsei cu moartea, cu excepția tatălui meu”, mi-a spus el la o oră după ce ne întîlniserăm –, Horst avea o părere mai bună despre tatăl lui. „Dar îl vei simpatiza”, mi-a spus Niklas, zîmbind.

Horst a fost de acord să ne întîlnim. Am zburat de la Londra la Viena, am închiriat o mașină, am mers spre nord, traversînd Dunărea, pe lîngă vii și dealuri, pînă la vechiul sătuc Hagenberg. „Voi dansa cu tine în Viena”, se auzea un cîntec la radio, „îmi voi îngropa sufletul într-un album.” Pe parcursul călătoriei am simțit o ușoară anxietate, deoarece era foarte probabil ca Otto Wächter să fi avut un rol în soarta rudelor lui Leon din Lemberg și din împrejurimile orașului, un

singur membru al familiei reușind să scape cu viață în timp ce el se afla la conducerea regiunii. Numele lui părea să fi fost eliminat din istoria acelei perioade. Am aflat că era austriac, soț, tată, jurist și nazist de rang înalt. În 1934 fusese implicat în asasinarea cancelarului austriac Engelbert Dollfuss. După ce naștii au ajuns în Austria, în martie 1938, după anexare, ocupase o poziție importantă în noul guvern de la Viena, unde locuiau bunicii mei. Ulterior fusese numit guvernator al Cracoviei ocupate de naștiți, iar apoi, în 1942, guvernator al orașului Lemberg. După război, dispăruse de pe fața pămîntului. Voiam să aflu ce se întîmplase cu el, dacă se făcuse dreptate. În acest scop nu aveam să precupețesc nici un efort. Călătoria începuse.

Nu ar fi trebuit să-mi fac griji în privința lui Horst. M-a întîmpinat cu entuziasm. Era un bărbat înalt, chipeș, arăta grozav într-o cămașă roz și sandale Birkenstock, cu o sclipire în ochi și o voce cuceritoare, ușor răgușită, caldă, ezitantă și blîndă. Era încîntat că venisem la castelul baroc dărăpănat în care locuia, cu o curte interioară în mijloc, impozant, pătrat, cu patru niveluri, cu pereți groși de piatră și un șanț acoperit de o vegetație deasă.

Mi-a spus entuziasmat că tocmai primise vizita unui actor celebru, însoțit de un regizor italian. „Doi cîștigători ai Premiului Oscar în castelul meu!” Filmau *Ofertă irezistibilă*, o poveste despre iubire și crimă a cărei acțiune se desfășura în Europa, la Viena, Trieste, Bolzano și Roma. Pe atunci cunoșteam prea puțin importanța acestor orașe pentru familia Wächter.

Însoții de o pisică, am intrat în castel, o clădire solidă care cunoscuse vremuri mai bune. Am trecut pe lîngă un atelier plin cu unelte și alte ustensile, fructe puse la uscat, cartofi și tot felul de legume, și am dat de cîine. Horst găsisse clădirea în anii 1960, cînd era locuită de o colonie de artiști. Era un loc al „petrecerilor secrete”, mi-a explicat el. După două decenii, l-a cumpărat cu banii dintr-o moștenire modestă care îi revenise după moartea lui Charlotte.

Mi-a spus principalele repere ale vieții lui. Născut la Viena pe 14 aprilie 1939, fusese botezat după „Horst Wessel Lied”, un imn nazist. Părinții lui îi aleseseră ca al doilea prenume Arthur, în onoarea lui Arthur Seyss-Inquart, colegul și prietenul tatălui său și nașul lui Horst. Acesta era un avocat cu ochelari cu ramă de baga, care stătea la masa lui Adolf Hitler și care ocupase scurt timp funcția de cancelar al Austriei, după *Anschluss*, și de guvernator al *Ostmark*-ului, cum era numită Austria în timpul celui de-Al Treilea Reich. La scurt timp după nașterea lui Horst, Seyss-Inquart a fost numit ministru fără portofoliu în cabinetul lui Hitler, apoi în curînd a primit misiunea de a guverna Olanda ocupată. În ultimul testament al lui Hitler, redactat în 1945, Seyss-Inquart era desemnat ministru de externe al Reichului. După cîteva luni, juristul și nașul de botez a fost prins, judecat la Nürnberg și spînzurat pentru crimele comise.

Așadar am fost oarecum surprins să văd o mică fotografie alb-negru a lui Seyss-Inquart lîngă patul lui Horst. Era proptită în rama unei fotografii a tatălui său, Otto, lîngă un tablou în ulei care îl înfățișa pe bunicul lui, generalul Josef Wächter, un militar care făcu-

se parte din armata imperială în Primul Război Mondial. O fotografie a lui Charlotte, făcută în 1942, atîrna pe alt perete din dormitor. Horst dormea aproape de familia sa.

Horst mi-a prezentat-o pe soția sa, Jacqueline (Ollèn), care era suedeză. Locuiau în două camere primate, la parterul castelului, încălzite de o sobă mare cu lemne, deși relația lor nu părea foarte apropiată. El a făcut ceai și a vorbit mai afectuos despre părinții lui decît Jacqueline. Îți dădeai seama imediat că încă ținea mult la ei. Părea foarte apropiat mai ales de mama lui, pe care o îngrijea în ultimii ani ai vieții ei, fiind fiul preferat, cum aveam să aflu mai tîrziu. Relația lui Charlotte cu cele patru surori ale lui Horst fusese mai dificilă, iar cînd acestea au crescut, trei dintre ele s-au mutat în străinătate.

În cursul acelei prime vizite, Horst mi-a făcut impresia că îl cunoscuse foarte puțin pe tatăl său, care era adesea absent în anii războiului, fiind plecat în locuri îndepărtate. Familia lui era în Austria, iar el, în Cracovia, Lemberg, Italia sau Berlin. Am aflat că era „un afemeiat”, că după război dispăruse, apoi murise la Roma.

Atît mi-a spus Horst în timpul primei vizite. Cumva, indirect, mi-a explicat el, castelul era un dar de la Otto, un loc de refugiu și de alinare. „Am renunțat la viața obișnuită”, mi-a spus el, pe cînd avea 30 și ceva de ani. A lăsat în urmă o viață normală din cauza poveștii tatălui său, sperînd să găsească o cale alternativă de a-și duce existența. Normalitatea luase sfîrșit pentru Horst în 1945, cînd avea șase ani, odată cu pierderea războiului. „Am fost crescut ca un băiețel nazist, apoi, de la o zi la alta, totul s-a terminat.” A fost o traumă națională și personală cînd regimul a căzut și viața din jurul familiei s-a prăbușit, copilăria fericită fiind spulberată. A menționat o amintire de la ziua lui de naștere din aprilie 1945; stătea lîngă casa familiei din Thumersbach, privind către lacul Zell. „Eram singur și știam că ar trebui să țin minte toată viața clipa aceea.” Vocea lui blîndă ezita cînd povestea cum avioanele britanice și americane lansau bombe neexplodate în apă. „Casa a început să se cutremure, îmi amintesc...” Vocea i s-a curmat și ochii i s-au umezit, și atunci am simțit un fior. A plîns puțin.

Apoi Horst mi-a arătat castelul, care avea multe încăperi mari și mici. Ne-am oprit în dormitorul lui, aflat la parter, sub privirile lui Josef, Otto, Charlotte și ale nașului Arthur. A scos albumele de fotografii ale lui Charlotte și am stat unul lîngă altul, cu ele pe genunchi. Mi-a vorbit despre o arhivă mare de familie, care conținea corespondența amplă dintre părinții săi, jurnalele și amintirile mamei lui, scrise pentru copii, pentru posteritate. Nu am văzut acele documente în ziua respectivă, dar menționarea lor mi-a stîrnit curiozitatea.

Filiera. Pe urmele unui fost demnitar nazist de Philippe Sands a apărut la Editura Litera, Colecția „Kronica”, în traducerea Mirunei Andriescu.

Philippe Sands va participa, în cadrul Festivalului Internațional de Literatură Odesa la un dialog cu Marian Voicu joi, 22 februarie, de la ora 18.30, la Institutul Goethe.

Festivalul Internațional de Literatură Odesa este susținut de:

Fondation
Jan Michalski

EUNIC
ROMANIA

Rețeaua Institutelor Culturale
Naționale din Europă

Culture of
Solidarity
Fund

European
Cultural
Foundation

prohelvetia

GOETHE
INSTITUT

Programul Festivalului

JOI, 22 februarie 2024

Ora 17.00

Deschiderea celei de-a IX-a ediții a Festivalului Internațional de Literatură de la Odesa

Participă:

Ulrich Schreiber (Germania) și **Hans Ruprecht** (Elveția) – fondatorii Festivalului

Dr. Joachim Umlauf – directorul Goethe-Institut București, gazda evenimentului

Laura Napolitano – directoarea Institutului Italian de Cultură din București și vicepreședinta EUNIC România

Cu participarea E.S. Domnului **Igor Prokopchuk**, Ambasadorul Ucrainei în România

Discursul de deschidere: **Radu Vancu**

Moment muzical: **Johnny Bica** (pian)

Amfitrion: **Horațiu Decuble**

Ora 18.30

Philippe Sands (scriitor și avocat britanic de origine franceză) în dialog cu **Marian Voicu** (jurnalist)

Libertatea de exprimare, drepturile omului, originile genocidului și ale crimelor împotriva umanității sînt doar o parte dintre temele care vor fi abordate de acesta în cadrul unui dialog.

Ora 20.00

Lecturi publice:

Paula Erizanu (Republica Moldova)

Iia Kiva (Ucraina)

Vasîl Mahno (Ucraina)

Amfitrion: **Ernest Wichner**

VINERI, 23 februarie 2024

Ora 14.00

Scriitorul **Yuri Vînnîciuk** în dialog cu eseistul și traducătorul **Vasîl Mahno**

Yuri Vînnîciuk este considerat unul dintre cei mai versatili dintre scriitorii ucraineni de astăzi, autor de romane, proză scurtă, poezie și piese de teatru. Dialogul pornește de la cinci dintre romanele sale: *Tango of Death*, *Malva Landa*, *Lutetia* și *The Apothecary*.

Ora 15.30

Scriitoarea elvețiană **Ariane von Graffenried**, autoare de *spoken word*, în dialog cu scriitorul și eseistul **Jonas Lüscher**

Scriitoare versatilă, care trece cu ușurință de la germana elvețiană la cea standard, mixată cu franceză, engleză sau albaneză, o scriitoare capabilă să străbată peisaje literare ample, scriind despre figuri feminine uitate și nerecunoscute și care amestecă fantastul cu realul. Dialogul pornește de la volumele *Babylon Park* și *50 Hertz*.

Ora 17.00

Scriitorul și eseistul elvețian **Jonas Lüscher** în dialog cu **Joachim Umlauf**, directorul Goethe-Institut București

Ce îi unește pe populații din întreaga lume, ce îi deosebește și ce impact are acest lucru asupra realităților vieții în fiecare caz în parte? Sînt promisiunile și tentațiile populațiilor similare? Și, dacă da, ce fel de lume și de societate promit populații? – acestea sînt doar cîteva dintre întrebările care își vor găsi răspuns în cadrul întîlnirii.

Ora 18.30

„Războiul și drogurile” – scriitorul **Norman Ohler** în dialog cu psihiatrul **Eugen Hrisco**.

Dialogul pornește de la două dintre volumele lui Norman Ohler, *Der totale Rausch: Drogen im Dritten Reich* (2015), tradusă în peste 30 de limbi și aflată pe lista bestsellerelor *The New York Times*, care descrie consecințele abuzului de droguri în rîndul liderilor militari și politici, și *The Strongest Substance* (2023), un volum care face lumină asupra istoriei dezvoltării LSD și explică diferența dintre cele trei funcții ale drogurilor: ca stupefiant, ca instrument de control al minții și ca leac.

Ora 20.00

Scriitorul **Daniel Kehlmann** în dialog cu jurnalistul cultural **Matei Martin**

Despre romanul *Tyll*, unul dintre cele mai răsunătoare succese literare germane din ultimii cinci ani, carte nominalizată la International Booker Prize în 2020 și aflată în curs de ecranizare pentru un viitor serial Netflix. Romanul a apărut în versiune românească în colecția „Anansi. World Fiction” a Editurii Pandora M, în traducerea Mariei Irod.

SÎMBĂTĂ, 24 februarie 2024

Ora 12.00

World Wide Reading – literatură ucraineană

Evenimentul are loc simultan în Copenhaga, Calcutta, Erevan, Milano, București, Berlin, Zaporijje și Odesa. Este menit să marcheze cei doi ani de la data izbucnirii războiului. Cu această ocazie, vor fi citite poeme semnate de scriitorii ucraineni **Viktoria Amelina**, **Maksîm Krîvțov** și **Volojdimir Vakulenko**, toți trei ucși în război de soldați ruși.

Proiecția filmului *Voices at War*, după un concept de Ulrich Schreiber.

Lecturi publice:

Iuri Andruhivîc, **Andrei Kurkov**, **Vasîl Mahno**, **Svitlana Bondar**, **Irina Fingero**, **Iia Kiva**, **Halîna Kruk**, **Marina Sorina** și **Dmytro Lazutkin** din Ucraina; **Dan Sociu** și **Varujan Vosganian** din România; **Nora Bossong**, **Daniel Kehlmann** și **Jan Koneffke** din Germania, *online*.

Ora 15.00

Scriitorul și jurnalistul **Olivier Guez** în dialog cu scriitorul **Norman Ohler**

Despre trecutul, prezentul și viitorul

Europei, despre ocaziile folosite și ratate în realizarea visului Europei într-o perioadă de profunde schimbări politice și culturale.

Ora 16.30

Proiecția filmului *Inimi cicatrizate* (2016), în regia și după un scenariu de Radu Jude, ecranizarea romanului omonim al lui Max Blecher.

Ora 18.00

Lectură din *Inimi cicatrizate* de Max Blecher și dialog pornind de la acest roman între criticii literari **Doris Mironescu** și **Ernest Wichner**, traducătorul romanului în limba germană.

Ora 19.30

Lecturi publice:

Ernest Wichner (Germania)

Marie Iljašenko (Republica Cehă)

Nichita Danilov (România)

Amfitrion: **Horațiu Decuble**

Ora 20.00

Proiecția filmului *Photophobia*, docudramă din 2023, scris și regizat de Ivan Ostrochovský și Pavol Pekarčík

Coproducție între Slovacia, Republica Cehă și Ucraina, *Photophobia* a fost filmat în Ucraina în timpul invaziei rusești, fiind mai apoi selectat ca propunerea slovacă pentru cel mai bun film internațional de lungmetraj la cea de-a 96-a ediție a Premiilor Oscar.

Evenimentul va avea loc la Cinema „Elvire Popesco” (Bulevardul Dacia nr. 77)

DUMINICĂ, 25 februarie 2024

Ora 11.00

Scriitoarea **Ilaria Gaspari** în dialog cu poetul și jurnalistul **Răzvan Țupa**

Despre podcasturi literare și proiectul pe care Ilaria Gaspari îl realizează începînd din octombrie 2023, în colaborare cu Forumul Cultural Austriac din Roma și Goethe-Institut Italia: un podcast apreciat, dedicat operelor unor scriitori cunoscuți.

Ora 12.30

„Location matters. Stories from the Black Sea – Black Sea Lit”

Cinci scriitori din țări situate la Marea Neagră se reunesc pentru un schimb de opinii despre chestiuni regionale, identitate și posibilitățile unei limbi comune în contextul crizelor actuale din literatură.

Participă:

Lavinia Branîște (România)

Eka Kevanishvili (Georgia)

Anush Kocharyan (Armenia)

Halîna Kruk (Ucraina)

„Ce poate face literatura?”

Julien CHIAPPONE-LUCCHESI

Încă de cînd Jean-Paul Sartre a pus întrebarea „Ce poate face literatura?”, în anii 1960, știm că literatura poate face puțin sau nimic atunci cînd se confruntă cu moartea unui copil sau cu o tragedie similară. Însă scriitorii își pot pierde viața de dragul unei povești.

Este ceea ce i s-a întîmplat, la 27 iunie 2023, scriitoarei ucrainene Victoria Amelina, în vîrstă de 37 de ani, victimă a unei lovituri rusești asupra unui restaurant din Kramatorsk. Ea își lăsase deoparte lucrările de ficțiune pentru a aduna povești și a documenta războiul, și făcea ceea ce credea că este datoria ei de poetă: alegea cuvintele pentru a spune povestea, scria pentru a salva posibilitatea adevărului. Cufundată brutal în realitatea violenței și a morții, poate că își pusese aceeași întrebare ca Serhii Jadan, un alt autor ucrainean, care, cînd a primit Premiul pentru pace al librarilor germani la Frankfurt, în octombrie 2022, a spus: „Ce rol joacă scriitorul [...]? El însuși este o fur-

nică, la fel de năucă precum celelalte. De la începutul războiului, cu toții încercăm să ne recuperăm capacitatea distrusă: capacitatea de a ne exprima clar. Cu toții încercăm să ne explicăm pe noi înșine, adevărul nostru, propriile noastre limite în mijlocul distrugerii și al traumei. Literatura, poate, are o șansă ceva mai bună de a reuși în această situație [...]”.

Cu această convingere – deopotrivă fragilă și plină de speranță – am decis, noi, membrii Rețelei Institutelor Culturale ale Uniunii Europene din România (EUNIC România), la invitația Institutului Goethe, să ne unim forțele cu Festivalul Internațional de Literatură de la Odesa și am propus ca cea de-a noua ediție a acestuia să se desfășoare la București, în perioada 22-25 februarie 2024.

Vrem să ne asigurăm că cuvintele rezonază nestingherite, să dezbaterem pentru a nu ne acomoda și pentru a învăța să ne cunoaș-

Ina Vultchanova (Bulgaria)

Moderator: **Arevik Ashkharoyan**

Introducere de **Jan-Tage K uhling** (Centrul Goethe din Erevan)

Ora 14.00

Scriitorul și editorul **Karl-Markus Gauss** în dialog cu **Marius Chivu**

Despre literatura de călătorie și specificul său. Karl-Markus Gauss este considerat un expert în țările și peisajele din Europa de Est și descris de criticii de la *Wiener Zeitung* drept „un mare filozof al dispariției, care vrea să salveze oamenii și lucrurile, cei reduși la tăcere și cei uitați în memorie”.

Ora 15.30

Scriitoarea **Nora Iuga** în dialog **Ernest Wichner**

Ora 17.00

Scriitorul **Norris von Schirach** în dialog cu scriitorul și traducătorul **Horațiu Decuble**

Dialog pornind de la cele două romane ale lui Norris von Schirach: *Cei mai frumoși ani din viața lui Anton* (ediția în limba română: Humanitas Fiction, traducere de Victor Scoradeț) și *Der Schneeleopard* (*Leopardul alb*).

Ora 18.30

Lecturi publice

Nichita Danilov (România)

Dan Sociu (România)

Amfitrion: **Ernest Wichner**

Evenimentele din cadrul Festivalului vor avea loc în limbile engleză, ucraineană, germană și română, cu traducere. Accesul publicului la eveniment este gratuit.

www.litfestodessa.com

FRONT – expoziție de fotografie de război
Cu Larisa Kalik (Ucraina), Vadim Ghirda (România)
23 februarie-24 martie 2024 | Reziđența9 (str. I.L. Caragiale 32)

Expoziție co-produsă de *Scena9* și Reziđența9 și curatoriată de Ioana Cîrlig.

www.scena9.ro/front

Lecturile și dezbaterile din cadrul Festivalului vor avea loc în limbile engleză, ucraineană și română, cu traducere. Evenimentele sînt găzduite de Goethe-Institut București (Calea Dorobanți, nr. 32). Accesul publicului la eveniment este gratuit.

Programul complet al Festivalului poate fi găsit și pe site-ul oficial: www.litfestodessa.com. Unele evenimentele din cadrul festivalului vor putea fi urmărite și pe YouTube: <https://www.youtube.com/internationalliteraturefes7445>; Facebook: <https://www.facebook.com/InternationalesLiteraturfestivalOdesa>

tem mai bine... Organizarea acestui festival nu este doar un gest de solidaritate. Chiar în acest moment, în care ne-am pierdut urgența de a fi uimiți, lucrăm cu toții pentru a sensibiliza, pentru a susține cu hotărîre ideea că, în fața violenței insuportabile a războiului care a izbucnit pe continentul nostru în urmă cu doi ani, exercițiul responsabilității colective este mai necesar ca niciodată.

De asemenea, acest eveniment ar trebui să ofere publicului din România o fereastră către o țară care se reconstruiește deja, care va fi în curînd membră a Uniunii Europene și pe care, în mod paradoxal, agresiunea rusă ne învață să o cunoaștem mai bine, să o îmblînzim, să o privim cu curiozitate, interes și, adesea, cu admirație pentru actele de eroism de zi cu zi și pentru incredibila reziliență a poporului său.

Pentru noi, europenii, acest festival este o ocazie de a spune că nici violența războiului, nici durata acestuia, nici regimul de durere și distrugere pe care îl impune nu pot reduce la tăcere vocile artiștilor și ale scriitorilor.

Iar cînd va veni timpul păcii, aceleași voci vor fi cele care vor purta cu noi, tare și clar, prin intermediul culturii, cererea de dreptate și fraternitate.

Julien Chiappone-Lucchese este director al Institutului Francez din România, președinte al clusterului EUNIC România.

Biata lume nouă!

Tudor BANUȘ & Șerban FOARȚĂ

Drapelul e din rips,
iar când nu-l bate vântul,
e-o mâneacă de ghips
ce și-a pierdut avântul.

Când urcă pe catarg,
mâna la inimă
o duc ai cu piept larg
care-i încrîmină
pe ai cu piept îngust
că nu sunt patrioți
ceea ce nu e just,
că-s toți compatrioți,
chiar dacă unii-au ars,
conform doctrinei *woke*,
drapelul *stripes and stars*
în joacă sau batjoc...

Dar ce importă, când
aieva sau în gând,
o nouă lume nouă
ni se promite nouă
cât numeri pân' la 9,
ieșită prompt din ouă
de batracian în rouă
sau ploaie, dacă plouă,
îmbrobonat, adică...

Or, broasca e-o amică
a omului mai bună
decât maimuța jună, –
din care-ar fi fost mai
simpatic să ne tragem,
cântând prin Oakland, mai
bine decât să ragem... —

Căderea omului (II)

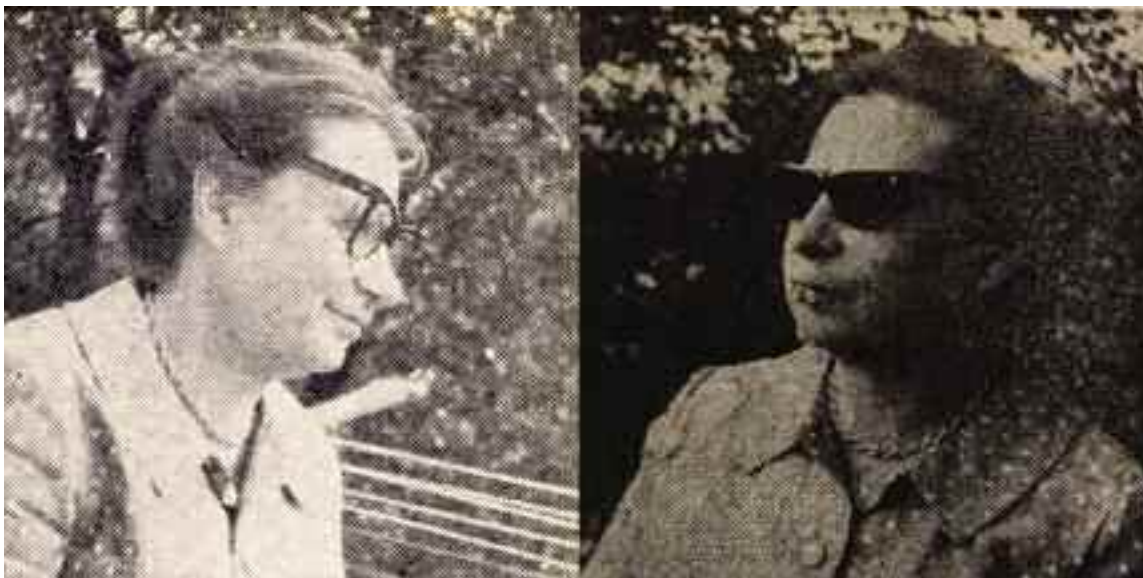
O povestire inedită de Alice Botez

Andreea TELIBAN

Am plecat, în episodul precedent, din Bucureștii zilelor noastre, de pe strada Paris nr. 20, unde o placă de marmură amintește prezența scriitoarei Alice Botez, și am ajuns în epoca imediată postbelică, în vara anului 1948, când, în atmosfera de acalmie așternută după tăcerea obuzelor, se distinge, dintr-un loc necunoscut, zgomotul penitei pe hîrtie: Alice Botez scrie *Căderea omului*. Am restituit în numărul trecut prima parte a acestei povestiri contaminate de dramele conflagrației mondiale.

Personajul central, cu numele de împrumut Alecu, își face intrarea într-o lume post-apocaliptică, în mijlocul unui cîmp plin de cadavre, unde se trezește într-un corp străin. Nu știe cine e, numai actele pe care le găsește în buzunar îi oferă informații seci, care nu îi stîrnesc nici o emoție. Nu știe nici cum arată, iar întîlnirea cu dublul din oglindă îi prilejuieste doar alienare. Cunoaște, în mod ciudat, consecințele nefaste ale războiului și afectează o stare de amnezie pentru a-și justifica lacunele de memorie și bizarerile comportamentale în fața rudelor. După ce citiseră într-un ziar anunțul morții lui Alecu pe front, membrii familiei concep revederea și reveni-

rea acasă ca pe un miracol, lăsîndu-se ușor amăgiți de persoana care arăta aiudoma soțului, fratelui sau cumătrului lor. Deloc întîmplător, mama eroului este singura care nu poate să conceapă, dincolo de ștergerea memoriei, vădita transformare a fiului. Sentimentul imposibilei discrepanțe dintre cel care a plecat și cel care s-a întors din război o impulsionează să caute, fără a bănuși însă nimic concret, secretul „intrusului”. Iar intrusul din propria-i viață este mai abilitat frămîntat chiar decît mama sa de gîndul deslușirii neantului. Prin urmare, din clipa în care a pășit inexplicabil în noua lume, o lume care îl stingherește, vrea să afle un singur lucru: *modalitatea reminiscenței*. Persistența senzației că un trecut șters din minte ascunde cheia înțelegerii prezentului, precum și tumultul interior iscat de imposibilitatea de a trăi fără rădăcini îl îndeamnă pe falsul Alecu să se afunde în cercetarea mecanismelor memoriei. Două incidente similare, furtul și returnarea unor mașini folosite pentru voiaje cu destinații tainice, îi întrerup cercetarea.

Însă tocmai aceste întîmplări îl vor conduce, pe nesimțite, spre deznodămîndul visat.

În cea de-a doua și ultima parte a povestirii, reproducută în continuare, aflăm că *omul* nu este doar un intrus în viața familiei, ci și un intrus pe Terra. Astfel, apare o a treia voce narativă, pe lîngă cea a falsului Alecu și cea a mamei, o voce extrapămînteană care descrie complicata metempsihoză a personajului. Astarcus, un algorian din Ultramundus, spirit neîmplinit de armonia difuză a infinitului, e stăpînit de dorința de a simți, de a avea limite, de a pipăi forme sau de a vedea culori, toate acestea fiind inexistente în Algor. Maniera în care, de aici, povestirea alunecă spre tărîmul științifico-fantastic relevă alte rădăcini pierdute, rădăcinile carierei academice ale lui Alice Botez. În schițarea Ultramundusului, nu e exclus ca autoarea să fi împrumutat teoria astronomică despre Univers aparținîndu-i obscuru-

lui J.S. Dow, enunțată în septembrie 1923 în revista americană *Science and Invention* și întrebuintată, într-un comentariu nesemnificativ referitor la *Sărmanul Dionis*, în numărul din 20 noiembrie 1923 al *Gîndirii*. Mai mult, însăși alegerea numelui Algor nu este aleatorie. Prima senzație omenească pe care o încearcă Astarcus, acest spirit rebel care a coborît pe Terra tocmai din dorința de a simți ca oamenii, este frigul. *Algor mortis*. Al treilea stadiu al morții. Răcirea treptată a cadavrului. Pentru Astarcus, amintirea existenței algoriene a devenit cădere pămîntească, moarte. Așa cum, poate, în absurditatea tranșelor, amintirea unor vremuri normale, pașnice a devenit cădere, s-a preschimbat în moartea soldaților.

Alegînd ca fundal al povestirii fantastice climatul celui de-Al Doilea Război Mondial, Alice Botez conturează prin *Căderea omului* și o subtilă pledoarie pacifistă:

Căderea omului (continuare)

Abia am citit aceste cuvinte, cînd am făcut o constatare uluitoare. Mergeam pe ape cu convingerea că nu pot merge. Cu un soi de convingere dîrză și cu dorința de a străbate apele. Peisajele se suprapuneau așa încît nu mă puteam împiedeca să încerc un sentiment de suavă teroare. Cu multă greutate, mai ales de cînd aveam conștiința fluidității solului pe care călcam, am ajuns în fața intrării principale. Am pus mîna pe ușă s-o deschid, așa cum văzusem că făcuse înaintea mea celălalt, dar asta nu era chiar așa de simplu cum îmi închipuisem. Mîna nu întîlnia nimic solid. Am pipăit atît poarta cît și zidurile. Clădirea ceea avea o fluiditate impalpabilă, impenetrabilă totuși. Aici se opresc ultimele mele impresii privitoare la această neașteptată incursiune.

Cum am ajuns acasă? Care a fost drumul întoarcerii? Sînt întrebări la care nu pot da niciun răspuns. A doua zi m-am trezit acasă, în patul meu. Eram îmbrăcată cu rochia și haina pe care o luasem în seara urmăririi. Numai lanterna dispăruse de la locul ei. Acesta este ultimul semn al acelei imposibile evadări.

Sînt pe punctul de a soluționa ceea ce într-un mod pretențios aș putea numi ideea centrală a vieții mele. Amnezia parțială de care la început, în mod deliberat, m-am acuzat este o realitate. De pildă, cine mi-ar putea explica de ce țin minte cu atîta precizie detaliile privitoare la pătrunderea mea în lume și de ce nu-mi amintesc încă nimic din ceea ce a precedat acel moment. Am spus nu-mi amintesc încă, pentru că o serie de mici întîmplări a căror desfășu-

rare exactă îmi scapă acum, mi-au dovedit că sînt pe calea totalei reminiscențe. Această modalitate a reminiscenței pe care o căutam într-un mod laborios și științific mi-a sosit enigmatic, independent de mine și de posibilitățile mele de acum.

Acum știu că am făcut două descinderi la locurile care reprezintă, pentru mine, singura posibilitate a totalei reminiscențe. Aceste două din urmă cuvinte mi se par cutremurătoare, pentru că îmi dau o presimțire în care se amestecă două sentimente contradictorii. Este pe de-o parte o sffîrșire, iar pe de alta bucuria unei regăsiri.

Ceea ce mi se pare ciudat este că amintirea celor două descinderi fantastice îmi dispărea complet din memorie, în diminețile următoare acelor nopți, și numai un incident exterior mi-a amintit peripețiile acelor explorări.

Ajunsesem la concluzia că autorul celor două spargerii sînt eu însumi. Lanterna pe care o găsisem în mașină aparținea mamei mele. Puteam s-o acuz pe ea, dar acest mic incident mi-a amintit că mă servisem de un satîr, că spărsesem cele două garaje, că întrebuișasem cele două mașini, în două drumuri diferite. Toate gesturile făcute în legătură cu aceste plecări îmi reveneau acum în minte. Lucru curios însă, memoria mea se oprea aici. Încotro mă îndreptasem, ce văzusem, cum mă întorsesem n-aș fi putut răspunde.

Cam în acest stadiu mă găseam cînd s-a întîmplat un incident pe care bunul-simț l-ar califica drept nenorocit. Acest din urmă calificativ poate fi dat de oricine în afară de mine, deoarece pentru mine a însemnat dezlegarea pe care o căutasem o viață întregă: modalitatea reminiscenței.

Trecuseră numai cîteva zile de la ultima mea incursiune cînd, într-o dimineață, m-am trezit în mijlocul unui vacarm neobișnuit. Toți ai casei alergau grăbiți și îngrijorați încoace și încolo. Unul din frații mei tocmai cobora scările în goană. L-am întrebat unde se duce,

mi-a răspuns că pleacă să aducă doctorul, mamei îi e foarte rău. Abia se desfășură această scenă, cînd soția mea a apărut spunînd că venea să mă scoale și să mă anunțe tocmai ceea ce abia aflasem. Fără să-mi dau seama de ce, am avut, în clipa aceea, gestul unui adevărat fiu. Am coborît două cîte două treptele și am ajuns în odaia mamei. Am găsit-o odihnindu-se cu pleoapele pe jumătate închise. Avea întipărită pe figură o seninătate pe care nu i-o văzusem niciodată mai înainte. Întinerise parcă, și zbîrciturile îi dispărușeră. În timp ce înaintam spre patul ei care se găsea în fund, în dreptul ferestrelor, a deschis ochii și m-a privit, a schițat apoi un zîmbet de complicitate. Niciodată nu mi s-a părut că o iubesc mai mult decît atunci. Aveam sentimentul unei tainice comuniuni. M-am apropiat de pat, am îngenunchiat. Ea a întins mîna înspre mine. Părea că își caută cuvintele pentru mesajul pe care trebuia să mi-l transmită. Îmi dădeam seama de eforturile pe care le făcea pentru ca să articuleze cele cîteva cuvinte pe care avea să mi le spună. În clipa următoare s-a întîmplat cel dintîi lucru fantastic pe care l-am trăit în toată luciditatea.

Mîna care abia mă apucase a căzut grea, în jos, izbindu-se de tăblia patului, capul i s-a înfundat între perne, iar ochii au rămas deschiși, sticloși și încremeniți. În același moment am auzit o voce care era aceea a moartei din fața mea, o voce clară, care se exprima cu ușurință. Sunetele se auzeau distincte, de dincolo de ușa pe care în grabă o lăsasem deschisă.

Cuvintele care aveau să-mi trezească defectuoasa mea memorie erau:

MOARTEA ESTE SINGURA SOLUȚIE LA PROBLEMA ARIPILOR.

Curios cum aceste singure cuvinte au deschis toate sertarele memoriei mele. Mi-am adus aminte deodată de casa pe frontispiciul căreia stăteau scrise acele cuvinte pe care abia le auzisem. Dincolo de cea poartă începea călătoria mea, întoarcerea poate.

Mi-aduceam aminte cu o precizie care depășea actualitatea de senzația aceea imposibilă pe care am avut-o cînd am pus mîna pe ușa misterioasei case.

Și ușa s-a deschis...

Vîrtejuri line se depărtau în cete. Brume peste brume alunecau alene în durata neîntîmplată și vie a celui de al 9-lea cer. Coloane lungi, nesfîrșite, răsucite, adunate se iriseau în neștierea nesfîrșirilor, dincolo de fire, în ființă petrecute, cununi de muzică încețoșată, la capetele sferelor.

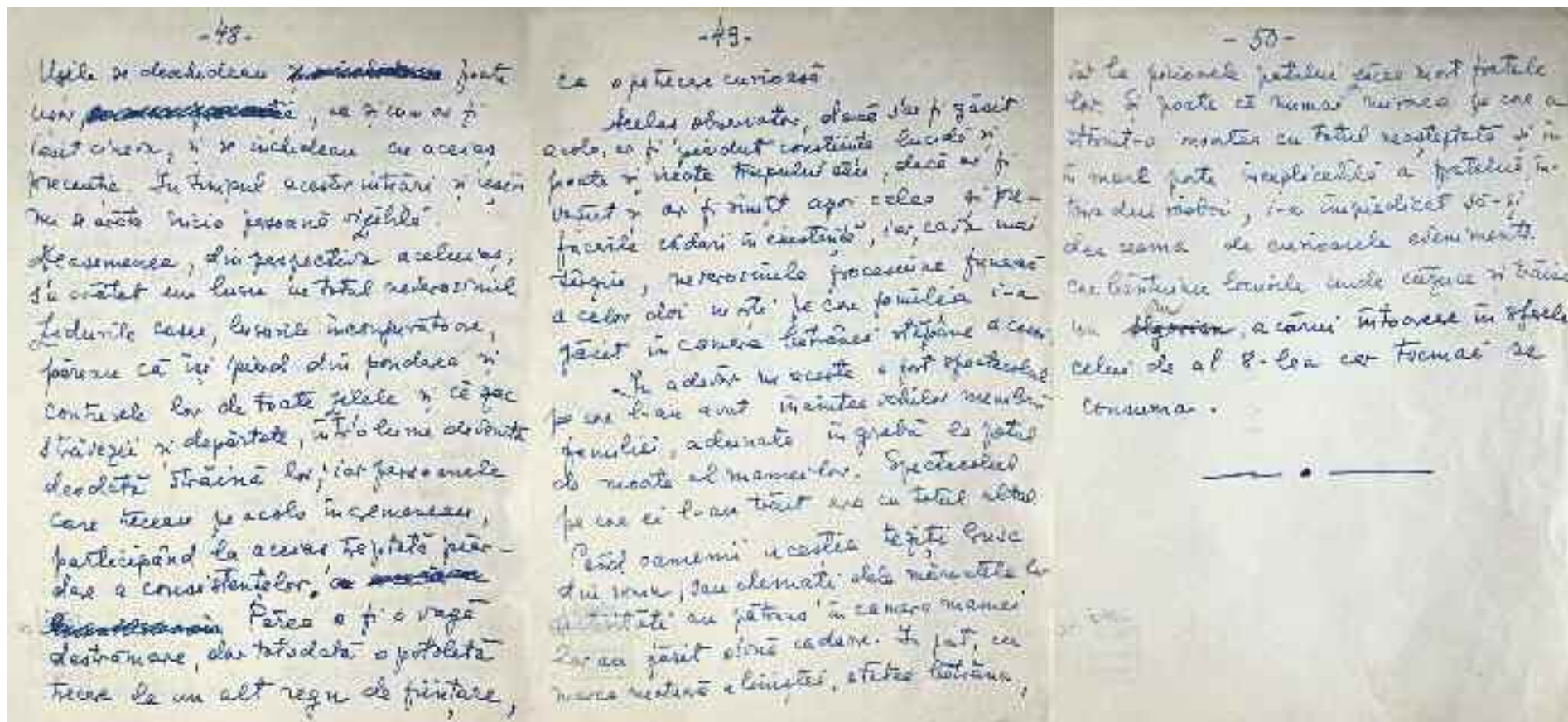
Astarcus, spirit lent, purtat de o înclinație neîncercată, aștepta fără să se știe, fără să se vadă. Neputința asta îl întrista. Dar acesta e numai un fel figurat de a vorbi, pentru că tristețea pentru un locuitor din Algor era doar o mișcare nesimțită, o desfășurare neevoluată, neștiută, ca o alunecare necontrolată. Și pentru că a venit vorba de alunecare, trebuie să spunem că infinitatea Algorului era totuși parțială.

Cel de-al 9-lea cer era nesfîrșit în muzică, în desfășurare, în armonie, în inconsistență, dar limitat de hăurile interplanetare, sub sfera de influență a prăpastiei care se cheamă Ultramundus.

Se știe că pentru spiritele care sălășluiesc în Algor orice înfășurare lucidă, orice elan aduce o înstrăinare de veșnica și unilaterală lor armonie închistată, cu alte cuvinte o deviere spre spațiile vide, spre tăcerile stagnante din Ultramundus.

Lin vîrtejurile se potoleau, iar spațiile se risipeau, fără gînd, fără culoare, fără formă, cînd Astarcus, scuturat de un vis, de o chemare, se aduna spre limitele dinspre prăpastie.

Începutul căderii s-a produs printr-o sffîșiere de raze, un acord grăbit, care, prin nu știu ce capriciu al întîmplării, se năștește acolo, pentru prima oară moale, fierbinte, nepotolită. O disonanță stranie s-a îngemănat cu o umbră, o elip-

să nostalgică, însemănată, și calea lui Astarcus s-a inundat cu un întineric verzui, haotic.

Atunci s-a desprins de ceața spiritelor adormite, fericite, purtate și a deviat pe o frântură.

Cețurile se prăbușeau, iar infirmitatea, puritatea și armonia se strecura în somnul spiritelor năpădite de cereasca lor fericire inconștientă, când s-a trezit Astarcus.

Atunci, înscăunat într-un unghi de clar-obscur mai întii, iar în urmă bine fixat, într-un triunghi de sunete, Astarcus s-a trezit din Ultramundus. Conștiința lui, pînă atunci magmă stagnantă, nepieritoare, de-apururi adormită, a început să se închege, să se lege în 2-3-4 senzații.

Mai întii a simțit palpațiile vibrațiilor nepotolite ale triunghiului care, în cele din urmă, îl încercuise. Era cea dintii limită pe care o cunoștea. Așa începe istoria lui Astarcus, spiritul care s-a îndrăgostit de limite, de forme, de culori, de zgomote, de ceea ce socotim noi elementele fastuoase ale planetei noastre. Dar toate acestea erau, în cugetul lui Astarcus, atunci la început, în strînsura lui triunghiulară, numai presimțiri, dorințe, idei vagi, vise.

Poate că adevăratul început l-a făcut o idee - cea dintii clară și distinctă - care se năștea în sufletul limpede, stăpînit numai de o egală beatitudine, veșnic identică, în sine însăși.

Din cea dintii idee înfiripată în mintea unui algorian a purces spiritul critic. Și cu el începe căderea lui Astarcus, primul locuitor din Algor care coboară visînd spre Terra.

Atunci și-a dat el seama de posibilitățile reduse, restrînse ale cereștilor sfere încîntîndu-se dimpotrivă de voluptatea inegală, umbrită, sfișiată, disonantă și pieritoare a senzațiilor.

Fără limite nu poți avea senzații. De îndată ce Astarcus a înțeles acest lucru și-a exploatat de ce locuitorii celui de al 9-lea cer nu cunoșteau senzațiile. Voluptatea lor abia presimțită, prefigurată, neîncercată aievea, presupusă doar, l-a făcut pe Astarcus să blesteme cu furie somnul lin al spiritelor, cereasca lor beatitudine, depănarea lor neîncercată și să dorească lumea senzațiilor cu care pămîntenii luptă cu aceeași patimă stinsă, care se cheamă viață.

Căderea lui s-a făcut în vis, sau poate visul i-a fost cădere. Această perspectivă a visului ne scutește de a contrazice ordinea prestabilită, de a intra în conflict cu posibilitățile dintru eternitate ale unui algorian. Aceasta pentru cei ce s-ar îndoi că adevărata cădere a lui Astarcus a fost reală.

A doua senzație s-a cristalizat într-un sentiment de desaprobară pentru cereasca lui viață, pentru înneștirea cu care se desfășurau în mu-

zică, dincolo de timp și întîmplare, dincoace de spații și forme.

Așa a început Astarcus să iubească întîmplarea, neprevăzutul, întinericul morții pentru noi tragic îngemănată cu viața.

În naivitatea lui, Astarcus a început să viseze iarba, piatra, animalele, munții, dealurile, apele, oamenii. Toate acestea îl exaltau pe Astarcus.

Lipsa de limite ca și egala beatitudine a algorienilor îl scosese din sărite. De aceea, orice s-ar fi întîmplat, de s-ar fi răsturnat spațiile, de s-ar fi prăvălit cerurile, de s-ar fi trezit pînă și spiritele din sferele inferioare, de s-ar fi risipit toarta de muzică, din al 8-lea cer, fundamentul și postulamentul care susținea desfășurarea algorienilor, Astarcus tot nu s-ar fi întors în Algor.

Situația lui devenea critică. Ultramundus încingea spațiile nearcibile. Încotro să se îndrepte? Visul lui avea un țel: Terra. Gîndul lui un capăt: Terra. Idealul lui o realitate: Terra. Limpezimea acestei dorințe îl încînta peste măsură.

Furtunile de muzică, suflarea duhurilor din al 8-lea cer, ca și din cerurile imediat inferioare se revărsau ritmic, asemenea unor marea de aburi, peste Ultramundus. Acestea îl goneau spre cerurile inferioare cu o repeziune uluitoare. Atunci s-a desprins Astarcus din închiștoarea lui triunghiulară și cu dorința mai tare decît furtuna visul lui a început să se închege.

Mareele duhurilor din spațiile inferioare trimiteau informități vertiginose de care Astarcus se agăța surzînd. A început să simtă frigul, să tremure de plăcere, abia cînd aripele lui planau în haurile superioare.

Era cea dintii senzație precisă. Adîncimea acestei prime luări de contact cu lumea visată îl făcea să nu vadă furtunile care se stîrniseră în jur.

Căderea lui era grăbită, uluitoare, circulară. Plinătatea pe care o trăia îl făcea orb, surd la toată perturbația pe care o făcuse desprinderea lui din lumile superioare. Spiritele adormite se învolburau însingurate, inconștiente, fiecare într-o lume aparte, scursă, hărțuită deopotrivă între vid și substanță.

Fiecare spirit se învîrtea haotic, rupt din ceața informă și armonioasă de pînă atunci. Fiecare purtat într-o cetate de vraji adormită plutea inconsistent, străin, într-o lume nelume, pe care n-o simțea, n-o visa, n-o știa.

Astarcus singur aluneca spre pămînt, fără aripi, lucid.

Așa a ajuns el la limitele imposibile dintre lume și nelume. Aici stăpînea netulburat întinericul învolburat de fulgere conștiente, stele, aștri de nostalgie încremenită, adunată, ațîntită spre începuturile lumii pe care Astarcus o vi-

sase acolo sus, la început, la granița de nedescris dintre Algor și Ultramundus.

Bucuria lui nu cunoștea încă spasme, descreseri, descîntări. Aceasta pentru că se petrecea o curioasă simultaneitate între efluviiile acelu sentiment nou și desfășurarea exterioră. Cu fiecare mișcare a căzutului, neînariptului Astarcus, întinericul se colora, se dinamiza, pălea.

Coloane lungi de fum lunic, de noapte înnebunită descriau prefigurînd exaltări nepermise: orașul. Elanurile lui luau forme de marmură moale, de muzică umbrită, forme, trupuri de vînt, învîrțite, în cutremurări de dans. Așa se realizau extatic bucuriile căderii.

De la o vreme însă orașul care nu fusese decît o cale, un drum, o creație, un vis deveni o zonă neprecisă, cu o latitudine și o longitudine geografică necunoscută totuși lui Astarcus. Aici, în spațiile interplanetare, încîntatul algorian plutea pe o coloană de întineric frînt, printre aștri.

Noaptea se albăstrea. Spațiile se aprindeau, și Astarcus plutea lent, deviind ușor.

De la un timp încoace alunecarea lui suferise o deviere, la început nesimțită. Ceea ce un algorian căzut ar socoti drept fugă, plutire, aventură, oamenii de știință ar numi cîmp de atracție, forțe de repulsie, sau așa ceva. În orice caz, Astarcus s-a trezit prins într-un vârtej uluitor, repede, în care gonia prins, alături cu spațiile. Cenușul întunecimilor se conturase de la o vreme într-o platformă lucie, ca oglinzi fluide. Promisiunea pămîntului dorit i se părea lui Astarcus acum realizată. În căderea lui se apropia de cea platformă. Mirarea nu-i fu mică atunci cînd văzu că cea pînă bătută de vînturi se umple și devine ca o sferă, o rotunjime învolburată, bine conturată.

Un alt vârtej de atracție și cîmpul vizual al lui Astarcus de redusese la zero. Așa s-a trezit el chiar în miezul planetei noastre.

Cețuri învăluiau încă lucrurile lumii pentru algorianul căzut. Coborîrea se făcea grăbită și un moment, o clipă suspendată, Astarcus, spirit lent, a văzut și a trăit viața pămîntenilor. Atît și i-ar fi fost de ajuns, dar fatala înlînțuire a lucrurilor i-a arătat că o întoarcere atunci, în momentul acela, ar fi fost imposibilă. Cîmpul cu cadavre asupra căruia căzuse era tocmai locul ideal pentru o întropare. În felul acesta, dintr-o întîmplare, algorianul a hotărît să călătorească pe pămînt, ca om. Elanul cu care plecase se topise, dar conștanța-i îngerească îl făcu să-și ducă pînă la capăt aventura.

.....
În momentul în care Elena vroia să-l cheme pe ciudatul nostru personaj la patul de sufe-

rită al mamei sale, pendula din hall-ul casei suna ora șapte.
Un observator indiferent, calitate care nu se putea aplica în acele momente niciunua dintre membrii familiei, ar fi văzut mai multe lucruri bizare.
Și anume: acele ceasornicului se mișcau lent, ca și cum deplasarea lor ar fi ascultat de alte legi decît cele obișnuite.
A doua zi, cînd limbile tuturor ceasornicilor de pe pămînt străbătuseră circulara lor revenire în același loc, pe cadranul orelor, pendula din hall-ul casei noastre arăta numai 7 și un minut. 1 minut pentru o zi. Această încetinelă să se datoreze oare atmosferei în care pătrunseseră atîtea vînturi străine? În orice caz, acestea sînt numai constatările observatorului indiferent. Același observator ar fi văzut un fapt de asemenea neobișnuit. Ușile se deschideau foarte ușor, ca și cum ar fi ieșit cineva, și se închideau cu aceeași precauție. În timpul acestor intrări și ieșiri nu se arăta nicio persoană vizibilă. De asemenea, din perspectiva aceluiași, s-a arătat un lucru cu totul neverosimil. Zidurile casei, lucrurile înconjurătoare, păreau că își pierd din ponderea și conturile lor de toate zilele și că zac străvezii și depărtate, într-o lume devenită deodată străină lor; iar persoanele care treceau pe acolo încremeneau, participînd la aceeași treptată pierdere a consistențelor. Părea a fi o vagă destrămare, dar totodată o potolită trecere la un alt regn de ființare, ca o petrecere curioasă.

Același observator, dacă s-ar fi găsit acolo, ar fi pierdut conștiința lucidă și poate și viața trupului său, dacă ar fi văzut și ar fi simțit apoi calea și prefacerile căderii în existență, iar, ceva mai tîrziu, neverosimila procesiune funerară a celor doi morți pe care familia i-a găsit în camera bătrînei stăpîne a casei.

În adevăr nu acesta a fost spectacolul pe care l-au avut înaintea ochilor membrii familiei, adunate în grabă la patul de moarte al mamei lor. Spectacolul pe care ei l-au trăit era cu totul altul. Cînd oamenii aceștia treziți brusca din somn, sau chemați de la măruntelile lor activități au pătruns în camera mamei lor au găsit două cadavre. În pat, cu masca mortuară a liniștei, stătea bătrîna, iar la picioarele patului zăcea mort fratele lor. Și poate că numai mirarea pe care a stîrnit-o moartea cu totul neașteptată și în mare parte inexplicabilă a fratelui întors din război i-a împiedicat să-și dea seama de curioasele evenimente care bîntuiau locurile unde căzuse și trăise un om, a cărui întoarcere în sferele celui de al 8-lea cer tocmai se consuma.

cărturești

Martin Amis,
Zona de interes,
traducere de Mihaela Gheață,
Pandora Publishing, 2020, 396 p.

Theodor Adorno declara, în 1949, că ar fi o adevărată barbarie să mai scrii poezie după Auschwitz. Între timp, însă, s-a scris o cantitate considerabilă de literatură care are legătură cu Holocaustul, căreia nu îi lipsește nicidecum forța sau profunzimea, iar aici nu pot să nu amintesc scriitura kafkiană a lui Aharon Appelfeld, textele eliptice al lui W.G. Sebald, proza mistică a lui Michel Tournier sau cărțile de memorii ale lui Primo Levi.

Zona de interes se încadrează în această tradiție a romanelor despre Holocaust, iar una dintre calitățile lui, dincolo de o extraordinară măiestrie a limbajului și de artificii stilistice al punctelor de vedere multiple, este tocmai felul în care reușește să jongleze cu aluzivul, cu ceea ce e doar subînțeles, sugerat, dar niciodată spus direct. De cele mai multe ori, dialogurile sînt ca niște colaje asamblate din insinuări, din jocuri de limbaj, din trimiteri subtile la poeme, texte, cîntece-

le, frînturi de vise sau amintiri, iar acest lucru nu face decît să potențeze înțelegerea, să sporească încărcătura tragică a romanului.

Povestea e spusă din trei puncte de vedere diferite, trei personaje care trăiesc în perimetrul *zonei de interes*, termen care, în retorica nazistă, avea înainte de toate o valență economică, fiindcă dincolo de faptul că lagărele erau niște locuri ale morții, ale exterminării la o scară industrială, în ele era concentrată și mîna de lucru care susținea mașinăria de război germană.

Prima perspectivă este cea a lui Paul Doll, comandantul lagărului, un bufon vanitos, care își plînge de milă fiindcă soția lui îl detestă și care e în permanență tracasat de superiorii săi, din cauza incompetenței, a apatiei și a alcoolismului său. Doll e responsabil cu supravegherea trenurilor care sosesc la Auschwitz și tot el este cel care decide soarta evacuațiilor care sosesc cu ele. E prins în permanență între ciocan și nicovală, între cererea de forță de muncă și exterminarea celor care nu pot fi încadrați în prima categorie. Într-un moment de extremă luciditate, Doll se gîndește la poziția lui ingrată, de individ care e obligat să gazeze bătrînici și

copii, în loc să fie pe Frontul de Est, acolo unde se întîmplă adevăratele acte de curaj.

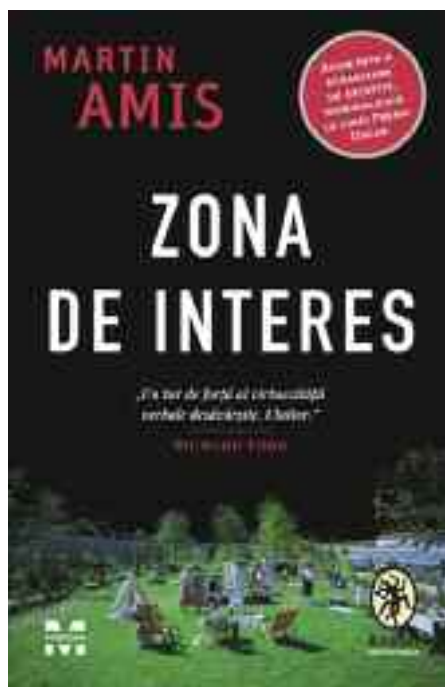
A doua perspectivă este cea a lui Angelus (Golo) Thomsen, un ofițer nazist de rang mediu, care administrează fabrica de cauciuc sintetic de la Buna Werke (de unde nu va ieși, de altfel, nici un gram de cauciuc pînă la finalul războiului) și care este nepotul lui Martin Bormann, secretarul personal al lui Hitler. Atașamentul lui Thomsen față de efortul de război nazist este relativ și schimbător, chiar dacă e descris ca fiind un arian pur, un bărbat frumos, înalt, cu pieptul solid și niște ochi *arctici*. Adevărata lui vocație sînt femeile, acolo își canalizează interesul și energia, iar la un moment dat, se îndrăgostește aproape obsesiv de Hannah, soția comandantului Doll, care din perspectiva lui este idealul național de feminitate – solidă, lipsită de sofisticare, construită ca să procreeze și să muncească din greu.

Ultima perspectivă, cea mai interesantă și evocatoare deopotrivă, este cea a lui Szmul – cel care conduce echipa de prizonieri evrei care se ocupă de triajul prizonierilor și ulterior de evacuarea acestora din camerele de gazare. Ceilalți prizonieri îi privesc ca pe niște complici și îi numesc *vulturi ai crematoriilor*. Sînt detestați și temuți în egală măsură. Cu toate acestea, Szmul se percepe în termeni foarte diferiți, ca un martir și un martor al acestor atrocități. La fel ca toți cei care sînt obligați să lucreze zi de zi printre condamnați și cadavre, Szmul înțelege foarte bine că și el o să împărtășească la un moment dat aceeași soartă, că e condamnat să moară, la fel ca toți ceilalți.

Szmul e un fel de sfinț al Auschwitzului, ascetic, privat de propriul lui sine. E personajul cel mai convingător al cărții, iar singura lui dorință este ca mărturia lui, ascunsă într-un termos pe care îl îngroapă la rădăcina unui măceș, să ajungă și la alți oameni, fiind convins că, în felul acesta, ceva din ființa lui o să dăinuie.

La finalul cărții, pus față în față cu abominabilul, cu abjectul, cu cruzimea absolută, ajungi să te întrebi de ce toate lucrurile astea? Răspunsul îl dă chiar Martin Amis, în postfața cărții, folosindu-se de cuvintele unui supraviețuitor de la Auschwitz – Primo Levi, care povestește într-unul dintre volumele lui de memorii că l-a întrebat, la un moment dat, pe un gardian: *Warum?*, iar acesta i-a răspuns *Hier ist klein warum – Aici nu există de ce*. Poate că tocmai această replică e cel mai adecvat răspuns la toate întrebările legate de Holocaust. —

Cristian Boricean

Intersecții

Gînduri răzlețe în vremuri de restriște (II)

Michael FINKENTHAL

Zilele acestea, în încercările mele de a împăca și capra, și varza, caut să lucrez, cum scriam în „Intersecția” trecută, la subiecte cît se poate de „ortogonale” realității imediate. Asta, în timp ce în fundal (sau în subconștientul meu?) se aud ecouri ale activităților și preocupărilor mele intelectuale din zilele de dinainte de 7 octombrie 2023: îi citesc și recitesc, printre mulți alții, pe Radu Enescu, pe Cioran și pe B. Fundoianu. Din cînd în cînd, mai răsfoiesc și presa culturală din România și pe cea anglo-saxonă. În spațiul francez, mă limitez la Baudelaire, Gabriel Marcel, Paul Valéry și la lecturi din Fondane și Cioran, „francezii”. Uneori dau întîmplător și peste cîte o întrebare interesantă, „ortogonală” și ea, precum aceea pe care o pune Radu Enescu în *Ab urbe condita*: „De ce nu ar fi emblematic pentru vicisitudinile spiritualității europene fizicianul mai degrabă decît... bibliotecarul?” (despre care a vorbit Ortega y Gasset pe îndelete într-un volum intitulat *El libro de las misiones*, dar la această întrebare voi reveni, poate, mai tîrziu). În mod ciudat, ea apare într-unul dintre cele patru capitole dedicate „esenței hispanității” din cartea lui Enescu; realizez că tenația evadării din realitatea imediată este un subterfugiu adesea practicat în momente de cumpănă.

Citesc articole publicate de tînrul Cioran în anii 1930 – practic, între 1932 (du-

pă ce își susținuse în luna octombrie 1931, la doar 20 de ani, examenul de licență) și toamna anului 1936; întors din Germania, Cioran a predat vereme de un an și ceva, la

Cînd pășea pe coridoarele bătrînelui liceu, tăceam și ne uitam cu venerație la dînsul: trece filozoful, își ziceau elevii, mai ales cînd nu erau în clar cu semnificația termenului, înțeles nu logic, dar care iradia pentru ei o aură magică.

liceul din Brașov unde-l va avea elev pe Radu Enescu. Observ, uimit, cît de multe idei lansate în aceste articole s-au păstrat în memoria sa și au reapărut în diverse forme

în scrierile lui Cioran de după război. În unele cazuri însă, partea cea mai interesantă îmi pare a fi cea legată de bifurcațiile și/sau adaosurile apărute totuși pe drum; lucrul este firesc și în același timp extrem de instructiv în procesul hermeneutic: să observi cum „acest atotputernic sculptor care este timpul” (Marguerite Yourcenar) interferează cu temelile axiologice ale interpretării. De asemenea, foarte interesante sînt și conexiunile care se stabilesc în acest proces al regîndirii. Nu-mi mai amintesc dacă nu am pomenit de această insolită întîlnire în vreunul din articolele mele din *Observator cultural* publicate în trecut, de aceea mă voi limita aici doar la cîteva detalii biobibliografice: „Cînd aveam zece ani și intram în clasa întîia a liceului Andrei Șaguna din Brașov... se zvonise prin oraș că va veni profesor, o celebritate pe cît de tînră, pe atît de genială: Emil M. Cioran. Și a venit”, scria Radu Enescu în articolul său „E. M. Cioran – profesor de liceu”, publicat în revista *Noua Gazetă de Vest* (nr. 98, 1993). Mai departe, autorul își amintește că „pentru completarea catedrei i s-au atribuit [lui Cioran] și niște ore de română la noi, cei mai mici. Nimerisem atunci prin bibliotecă peste *Problemele de logică* ale lui Ion Petrovici și învățasem de unul singur figurile silogistice... dar nu îndrăzneam să casc gura în fața noului profesor, venit ca o ființă fabuloasă de la București, unde își terminase studiile universitare... Cînd pășea pe coridoarele bătrînelui liceu, tăceam și ne uitam cu venerație la dînsul: trece filozoful, își ziceau elevii, mai ales cînd nu erau în clar cu semnificația termenului, înțeles nu logic, dar care iradia pentru ei o aură magică”. Asta se întîmpla, după cum spuneam, în anul de grație 1936.

În toamna aceuiași an, Cioran publica în *Vremea* un articol intitulat „Nearthucția

istorică a Spaniei”, pe care-l încheia cu observația că față de această țară a avut întotdeauna „un sentiment echivoc, a cărui sursă ar putea deriva din echivocul substanței ei”*. Mă întreb dacă Radu Enescu a citit la vremea sa acel articol. Mai toate subiectele abordate în *Ad urbe condita* sînt sincrone cu subtitlul volumului, *Eseuri despre valoarea omului și umanismul valorilor*, cu excepția aceluia intitulat „Esența hispanității”. Enescu avea o memorie excepțională și în perioada în care pregătea pentru publicare capitolele volumului menționat – mijlocul anilor 1980 – a revenit la lectura cărților lui Cioran. Mai mult, a tradus chiar diverse texte pentru a ilustra, într-unul dintre eseurile incluse în volum, calitatea de moralist modern a acestuia, în perioada sa franceză. Despre conflictul pe această temă care s-a iscat între el și Ștefan Augustin Doinaș, am scris într-un mai recent articol din *Observator cultural* (august 2022). De ce l-a inclus în volum pe Cioran, pe care l-a considerat un mare stilist, dar nicidecum un filozof demn de a fi discutat alături de Heidegger sau Jaspers? Poate fiindcă a vrut să pună în evidență insuficiența analizei referitoare la Spania făcute în 1936 de tînrul său profesor de la Sibiu. Sau poate – cine știe? – a încercat, în stilul său ironic-caustic, un oblic exercițiu hermeneutic, critic la adresa lui G. Călinescu cu ale sale „impresii asupra literaturii spaniole” publicate inițial în 1945 și revăzute în pregătirea unei reeditări apărute postum, în 1965.

* Emil Cioran, *Singurătate și destin*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, București, 1991, p. 309.

Jerusalim, 15 ianuarie 2024

A opta viață (pentru Brilka) de Nino Haratischwili, traducere de Laura Karsch, Editura Trei, 2023, 912 p.

Săptămîna aceasta, invitata Bufnițelor este Franka, librar în Olanda, care ne va recomanda cartea ei preferată: A opta viață (pentru Brilka), publicată în limba română în noiembrie 2023 la Editura Trei.

Autoarea Nino Haratischwili s-a născut și a crescut în Georgia, după care a emigrat în Germania cînd avea 20 de ani. Romanul a fost scris inițial în limba germană și a fost publicat în 2014. Traducerea în limba olandeză se află în librării încă din 2017 și a fost unul dintre cele mai mari bestsellere pe care

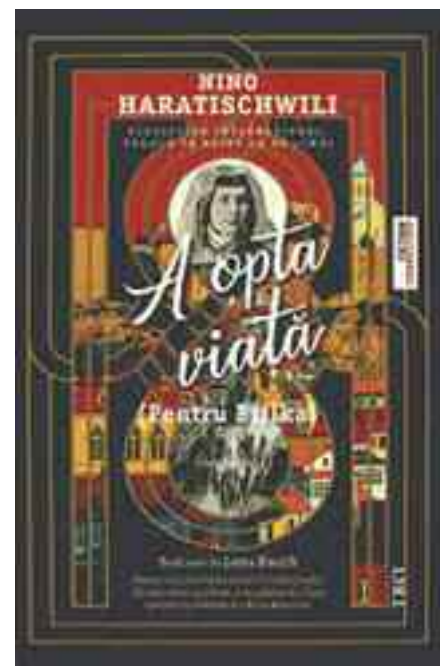
le-au avut librăriile din țară. În Țările de Jos nu are rost să recomanzi această carte nici unui client, deoarece toți cei cărora le place să citească o vor fi citit deja. A opta viață (pentru Brilka) este o carte absolut fenomenală, care pune stăpînire pe tine și nu te lasă să pleci pînă nu o termini și nu spui tuturor despre ea.

Este povestea captivantă a șase generații ale unei familii care au trăit un întreg secol de istorie georgiană. Pe măsură ce asupritorii se schimbă în secolul al XX-lea și țara trece prin multiple războaie (civile), victimele devin agresori, iar agresorii devin victime și apoi din nou victime, fiind greu de imaginat o cale de ieșire din acest cerc vicios al violenței și al victimizării. Povestea începe destul de inocent, la începutul secolului, cu un ciocola-

tier foarte talentat și rețeta sa magică de ciocolată caldă. Aceasta îi aduce mai întîi bogăție și faimă, dar, destul de curînd, îl pune și în mare pericol, iar el își avertizează membrii familiei să nu o servească niciodată fără să se gîndească bine la consecințe. De fiecare dată cînd cineva toarnă ciocolată caldă, știi că evenimentele vor lua o turnură dramatică, deoarece personajele nu țin cont de avertismentele bătrînului cu privire la proprietățile magice ale produsului.

Cartea este scrisă din perspectiva stră-stră-strănepotei ciocolatierului, Nitsa, care a părăsit Georgia și proprii familie și locuiește la Berlin. Ea scrie povestea pentru Brilka, tînăra ei nepoată, care a fugit de acasă în încercarea de a scăpa de toate secretele și relațiile complicate ale familiei, care își au rădăcinile în traume familiale profunde. Pe măsură ce ambele femei încearcă să scape de cercurile vicioase în felul lor, descoperă că pot fugi, dar nu se pot ascunde. Istoria cere să fie abordată, iar Nitsa începe să scrie totul în încercarea de a da un sens tuturor nebuniilor.

Este o poveste de o frumusețe uluitoare, cu o notă de magie și atît de multă dragoste, încît face suportabilă lectura prin toată durerea și suferința. Zîmbetele și lacrimile sînt ambele garantate. Aceasta este una dintre puținele cărți pe care le-am citit de mai multe ori și știu că o voi citi din nou în viitor, lectura este cu adevărat o experiență care

crează dependență. Este ca și cum magia ciocolatei fierbinți chiar acționează prin intermediul paginilor. —

Franka Wijers, librar la Kennemer Boekhandel din Haarlem, Olanda, aflată în schimbul de experiență pentru librari pus la cale de RISE Bookselling.

Cuvinte-vedetă și cuvinte-doamnă cu voaleță

Poimarți

Ohara DONOVETSKY

Știm să spunem în multe feluri cînd vrem să amînăm sau doar cînd întîrziem o treabă sau o sarcină. Uneori o facem pînă *mîine*, *poimîine* sau *răspoimîine*, termeni altminteri lipsiți de ambiguitate („ziua de după azi”, „ziua de după mîine” și „ziua de după poimîine”), dar care ne folosesc și în situațiile în care amînăm sau întîrziem intenționat pentru că e de făcut ceva pentru care nu avem chef. Ne exprimăm rîvna prin *Nu lăsa pe mîine ce poți face azi*, dar nu ne e străină deloc atitudinea contrară din *Nu lăsa pe mîine ce poți face azi, las-o pe poimîine cînd e posibil să nu mai fie nevoie*.

Avem și noi, de mult timp intrat în limbă și apoi în dicționare, verbul *a procrastina*. Cuvîntul s-a instalat odată cu gesturile care vin la pachet cu cele orînduite de tehnologia informației, venit din englezescul *procrastinate* (care, la rîndu-i, folosește cuvintele latinești *pro* și *cras*, „înainte” și „mîine”, astfel că, în sens literal, verbul *to procrastinate* înseamnă „a amîna pe următoarea zi”, după cum scrie Susie Dent în *Word Perfect, Etymological Entertainment Everyday*, John Murray, 2020, p. 56), care în dicționarele englezești este explicat prin „a (tot) întîrzia sau amîna o acțiune care trebuie îndeplinită, deseori pentru că este neplăcută sau plictisitoare” (Cambridge Dictionary), „a amîna în mod obișnuit/ repetat sau intenționat” (Merriam-Webster), „a (tot) lăsa pentru mai tîrziu lucrurile pe care le ai de făcut, deseori pentru că nu vrei să le faci” (Collins Dictionary).

Deși în dicționarele noastre, *a procrastina* este explicat prin „a amîna sau a întîrzia începerea (s. n.) execuției unei sarcini, a temporiza, a tărăgăna, a tergiversa” (dexonline),

acest verb este folosit frecvent într-un anumit context, în legătură cu lumea digitală, pentru a arăta *o anume modalitate* de a întîrzia sau de a amîna ceva ce trebuie neapărat făcut. Zicem că *procrastinăm* mai ales cînd „stăm cu ochii în ecrane”, la întîmplare, fără plan și fără vreo intenție lămurită, fie cînd citim texte, fie că urmărim mici filme sau fotografii de pe rețelele de socializare, cînd „derulăm” rapid ce „se deschide” sau „defilează” pe ecranele telefoanelor sau ale dispozitivelor electronice pe care le avem la îndemînă (cînd *scrolăm*, dar acest termen nu e încă în dicționare). Firește că e o „activitate” care (*ne*) *ia/ răpește timp*, oricît de des ne-am păcăli că ne ajută să ne informăm sau să ne țină trează atenția la mersul lumii ș. cl., ne întîrzie de la cele urgente și eficiente și înseamnă „tergiversare, tărăgănare, temporizare”.

Gurile rele ar spune că această „activitate” înseamnă *a trage de timp* sau *a pierde vremea*. E tare frumos spus, amîndouă aceste expresii rezumă o întregă „filozofie” și totodată își conțin hîtru umorul și morală: prima pare să spună că, în cazul unei activități care, în mod obișnuit, se execută rapid, se face lent și încurcat, cel care încearcă să o ducă la îndeplinire are intenția de a o prelungi nelimitat, dar și că motivația pentru acest fapt scapă tuturor, inclusiv lui (ce imagine minunată a *trasului de timp* ca de un arc, ca de un elastic etc.), iar a doua pare să funcționeze ca un semnal de alarmă pentru a arăta că ceea ce „se produce” este, în fapt, *o lipsă* și că, fiind vorba despre timp (ireversibil și, prin asta, neprețuit), actul nu numai că îi este defavorabil, dar și profund regretabil. La fel de frumoase „povești” par să ne

spună și alte expresii prin care exprimăm, cu hazul de rigoare, inabilitatea de a folosi corect timpul, ca *a freca menta* sau *a tăia frunză la cîini* (care se pot explica prin practici mai vechi, astăzi uitate: prima, prin obiceiul de a curăța mese sau obiecte de lemn cu frunze de izmă, iar pentru a doua, s-a speculat că ar fi vorba despre uzul termenului dialectal „cîinii” pentru „viermii (de mătase)”, care au nevoie de frunze de dud, asta dacă nu vin doar din umor și fantezie asociativă, cum e foarte probabil). N-o uităm aici nici pe *a trage mîta de coadă*, pe care mulți o folosesc pentru „a pierde vremea”, „a trîndăvi”, dar al cărei sens inițial este acela de „a fi strîmător”, a o duce greu, a fi sărac, nevoieaș” (fie vorba între noi, putem înțelege și că de la „a fi strîmător” se poate ajunge la „a trîndăvi”, fie din prea mari lipsuri, fie doar prin nemuncă).

Și tot între noi fie vorba, ne pricepem bine la toate acestea. Și la trasul mîței de coadă (în cite sensuri ne vin la socoteală), și la trasul de timp. De la exprimarea întîrzierii, în *a ne apuca (azi-mîine)* de-o treabă, la cea a evitării sau a amînării ei *pe altă dată*. O știm bine și se vede treaba că nu de ieri, de azi, din moment ce avem atît de multe feluri de a spune. O avem încă și pe cea a romanilor, căci din *ad calendas graecas* ne-a venit (cu puțin ajutor de la francezii) *la calendele grecești*. Imaginația și nevoia de haz au făcut să ne apară și altele în ajutor, *Sfîntu’ Așteaptă* sau *la Paștele cailor*, alături de *cînd o face plopul pere și răchita micșunele* sau *cînd o zbură porcu’* (ultima e posibil să fie de împrumut, circulă în multe idiomuri, o au, printre alții, spaniolii, englezii și germanii).

Dintre toate modalitățile pe care le are limba pentru exprimarea momentului improbabil al unei acțiuni mie cel mai mult îmi place cuvîntul *poimarți*. Rezultat din combinarea lui *poimîine* cu *marți* – explicat prin „deraier lexicală” de lingvistul Alexandru Graur –, *poimarți* reușește să exprime mult mai mult decît o fac toate celelalte menționate mai sus. Dacă expresiilor le vine mai ușor să-și comunice povestea (imaginea) implicită sau istoria de origine, caracterul umoristic și lecția morală sub-

înțeleasă, în cazul lui *poimarți* e cu atît mai interesant, cu cît este vorba doar de un singur cuvînt. Acesta își poartă, ca pe un panăș, umorul (e ca *struțocămila*, un „hibrid” provenit din asocierea a două cuvinte greu de presupus a face casă bună împreună, dar care funcționează perfect pentru a desemna o nouă realitate, inițial contradictorie, ulterior firească), dublat de atitudinea de neîncredere a vorbitorului cu privire la gestul avut în vedere, amînarea *sine die* (deseori, de la sine înțeleasă). E *marți* ziua care se pune alături de *poi*, și nu *miercuri* sau altă zi a săptămîinii, poate și pentru era nevoie de un cuvînt cu aceeași inițială cu „mîine”, dar poate și pentru că *marțea* presupunea asocierea cu *Marseara*, cu *cele trei ceasuri rele*, deci avea deja numele asociat cu tot ce e nefast.

Cuvîntul *poimarți* este familiar multor vorbitori de limba română, pentru a-l arăta pe „niciodată” cel lipsit de orice speranță. Tristețea e că, în ultima vreme, *poimarți* pare să-și fi pierdut răspîndirea (nu-mi imaginez că a fost pus la zid de *procrastinare* ș.cl., e loc pentru toate). Uitat de tot nu poate fi (ar fi păcat), are farmecul și rostul lui, poate că doar a fost rătăcit printre alte vorbe sau neglijat (altminteri nu-mi explic cum de s-a întîmplat ca, într-un text dintr-un internautic *Amintiri din cretacic* (!), pentru *poimarți* – pînă la a i se aminti sensul de „niciodată” –, se specula că ar însemna „ziua de după marți, adică miercuri”).

Să ni-l reamintim pe *poimarți* și să-l trezim la viață, avem nevoie de el. *Poimarți* pare fratele cel mare al junei procrastinării, îi suflă în ceafă, o urmărește pas cu pas. Realitatea și mai ales rutina ei ne arată de multe ori că, de la o mică întîrziere la amînarea *pentru cine-știe-cînd*, nu e prea mare distanță. Nici de la tergiversare *pînă la Sfîntu’ Așteaptă* nu pare o cale prea lungă. Nici de la tărăgănare nu durează prea puțin *la Paștele cailor*, dacă tragem de timp sau dacă pierdem vremea. Și nici de la *procrastinare* la *poimarți*.

Iar *poimarți* cade într-o zi cu trei ceasuri rele din *calendele grecești*, în care se uită mîta, în săptămîna care ține *de joi pînă mai apoi*, în *joia care vine după Miercurea-Ciuc*.

Un pictor printre *trappers* și indieni

Adrian-Silvan IONESCU

În vasta instituție muzeală Buffalo Bill Center of the West din Cody, Wyoming, ce poartă numele celebrului cercetaș și *showman* Buffalo Bill aka William Frederick Cody, care a fost părinte-fondator, în 1895, al localității, a fost organizată o amplă expoziție dedicată operei de mare valoare documentară a unui artist care a vizitat ținuturile vestice ale Americii în perioada pionieratului: *Alfred Jacob Miller: Revisiting the Rendezvous – In Scotland and Today*. Vestul, indienii, vânătorii și negustorii de blănuri scumpe mai fuseseră pictați de alți artiști înaintea lui, precum Peter Rindisbacher, George Catlin și Karl Bodmer, dar Miller a fost unicul minuitor al penelului care a asistat și a immortalizat una dintre ultimele întâlniri anuale ale acestor hoinari ai ținuturilor sălbatice din Munții Stîncoși (cea din urmă întâlnire avea să se desfășoare în 1840). Blănurile prețioase au constituit întotdeauna o atracție pentru piața de lux din metropolele Europei și de pe Coasta de Est a Americii. Din cea de castor era produs fetru fin pentru bicornurile și țilindrele domnilor eleganți, iar pielelele de hermină căptușeau pelerinele de ceremonie, imperiale și regale, sau mantourile de iarnă ale doamnelor din aristocrație. Dar, la finele celei de-a patra decade a secolului al XIX-lea, odată cu apariția țilindrului din mătase, în 1836, comerțul cu piei de castor a început să decadă și vânătorii au fost nevoiți să-și caute alte ocupații.

Sezonul de vânătoare era iarna, când animalelor le creștea blana groasă și mătăsoasă, potrivită pentru confecționarea gulerelor și a căptușelilor de paltoane și giubele bogate. Pentru ca vânătorii cu capcane – numiți *trappers* – să nu mai coboare de la munte, în sezonul cald, pentru a-și vinde pieile și a se aproviziona pentru anul următor, un mare negustor de blănuri, William Ashley, a considerat mai lucrativ să stabilească o întâlnire anuală, la începutul verii, într-un loc ușor accesibil tuturor. Preluând termenul francezesc de *rendez-vous* (mai ales că între vânătorii se aflau mulți francezi și mețiși canadieni), aceste întruniri anuale – ceva între bilci și serbare cîmpenească – au început să se țină cu regularitate începând cu 1824. În căruțe trase de boi sau de cățiri, negustorii transportau, pe distanțe uriașe, mărfurile necesare vânătorilor: arme, praf de pușcă, plumbi, câni și ibrice de metal, ploști, cuțite, topoare, făină, cafea, zahăr sau melasă, whiskey (cel mai râvnit, deși era de proastă ca-

litate...), pături, materiale textile, corturi, cămăși, pălării etc. și le schimbau pe piei. Urma o petrecere generală, care dura cam două-trei săptămîni, timp în care, pe lîngă interminabilele bacanale și jocuri de noroc, adesea terminate cu bătaie și chiar crime, se organizau diferite concursuri de călărie, de tras la țintă, de fugă, sărituri și trîntă, se cînta în jurul focurilor de tabără și se relatau aventurile de peste an. Atmosfera era pitorească, plină de culoare, mai ales că, la troc și beție, se alăturau și indienii din împrejurimi. Adesea erau contractate căsătorii între vînători și tinere indiene, de obicei fiice ale unor căpetenii ce trebuiau „cumpărate” de la tații lor, iar prețul era uneori foarte mare, mai ales dacă fata era tînără, frumoasă și fecioară: cai, pături, arme, gloanțe, pulbere, cuțite, cratițe și cîte un butoiăș de whiskey erau prețul standard.

Un participant constant la aceste întâlniri era un aristocrat scoțian, fost combatant în campaniile napoleoniene, căpitanul William Drummond Stewart (1795-1871). Fiind al doilea născut și neavînd perspective de a moșteni prea curînd titlul de baronet ce-l deținea fratele mai vîrstnic, se expatriase în Statele Unite în 1832 – mai ales că, în familie, era văzut ca o oaie neagră pentru că era tatăl unui copil nelegitim făcut cu o servitoare. Dar în America se simțea în largul lui, trăia după pofta inimii, participa la vînători în preeri, se împrietenise cu localnicii, *trappers* sau indieni, și era iubit de toți pentru generozitatea sa fără egal. În 1837, aventurierului scoțian i-a venit ideea să angajeze un plastician care să-l însoțească la acel „rendez-vous” anual de la Green River Valley. Alegerea s-a oprit asupra unui tînăr pictor din Baltimore, Alfred Jacob Miller (1810-1874), care efectuase un stagiul de doar un an la École des Beaux Arts din Paris, ca simplu audient, dar se remarcase printre colegi săi, care îl porecliseră „Rafaellul american”. Călătorise apoi în Cetatea Eternă și luase contact cu stipendiștii beneficiari ai Premiului Romei.

Miller era pictor de studio, în special portretist și copist al operelor maestrilor din vechime, pentru care găsisse piața potrivită în Baltimore, oraș prosper, cu locuitori bogați și amatori de artă. Era însă un plastician cu prea puțină experiență în *plein-air*. Dar perspectiva de a călători în Vest și mai ales onorariul substanțial oferit l-au mobilizat. Experiența acelei excursii de șase luni în ținuturile greu accesibile și încă sălbatice ale Vestului i-a marcat în-

Alfred Jacob Miller, *Self-Portrait*, Walters

treaga carieră, în care, pe baza documentației adunate cu acel prilej, a executat circa 1.000 de lucrări în diverse tehnici (ulei, acuarelă, laviu, tuș, creion).

Miller era pictor de studio, în special portretist și copist al operelor maestrilor din vechime, pentru care găsisse piața potrivită în Baltimore, oraș prosper, cu locuitori bogați și amatori de artă.

Căpitanul Stewart, înalt și suplu, cu un nas acvilin, proeminent, sub care cultiva o mustăcioară elegantă, se adaptase mediului pe care-l îndrăgea și umbra îmbrăcat, ca toți ceilalți, în haină și jambi de piele, cu franjuri și încălțat cu mocasini. Dar continua să se poarte ca un senior și ca un soldat: dădea ordine, impunea reguli stricte, era irascibil și nu ezita să-i pedepsească pe cei care nu le respectau. Nici nu ar fi putut să se poarte altfel decât sever și imperativ în poziția sa de șef al marelui convoi cu care plecase din St. Louis la sfîrșitul lunii aprilie 1837, deplasîndu-se spre punctul de întâlnire din Munții Stîncoși. Acest convoi era compus din 45 de călăreți, mulți cai de schimb și animale de povară, precum și din 22 de căruțe pline cu mărfuri pentru troc și delicatose pentru elegantele mese festive pe care Stewart obișnuia să le ofere anturajului și prietenilor (sardele conservate, șunci afumate, șampanie și vinuri fine, brandy și coniac francezesc, tutun, ceai și cafea, ciocolate și alte dulciuri de care nici vînătorii cu capcana, nici indienii nu auziseră și nu gustaseră pînă atunci).

Acel „rendez-vous” a durat trei săptămîni. În acest interval, Miller a realizat cam 200 de schițe în creion și 87 de laviuri și acuarele,

toate numerotate și etichetate. După care, în atelier, a finisat cîteva dintre ele, selectate de Stewart, și le-a transpus în ulei pe pînză, executînd 18 picturi, unele de mari dimensiuni. Cîteva dintre primele picturi, terminate în 1838, au fost expuse, cu mare succes, în orașul său, Baltimore, iar anul următor, cînd erau gata toate celelalte pînze comandate de Stewart, le-a prezentat la Galeria Apollo din New York, unde au făcut senzație.

Între timp, fratele mai mare al lui Stewart murise, iar căpitanul în retragere moștenise titlul de noblețe și Castelul Murthly din Scoția, unde, în vara anului 1840, l-a invitat pe pictor și l-a tratat princiar, ca pe un membru al familiei. I-a pus la dispoziție un spațiu agreabil de lucru chiar lîngă vasta bibliotecă a castelului. Acolo, acesta a mai executat cîteva lucrări în timpul unei șederi de doi ani, atît subiecte din Vest, cît și teme religioase, comandate de Sir William. Miller nu se simțea prea sigur atunci cînd trebuia să elaboreze lucrări de dimensiuni excepționale. Îi era mai la îndemînă să picteze pe suprafețele mici ale unui caiet de schițe. Cînd aborda pînze mari, se observau carente la anatomia umană și animală, pierderea scării perspectivele, umplerea spațiilor din fundal cu peisaje fanteziste, spectaculoase, dar fără legătură cu mediul natural în care se desfășurase inițial acțiunea. Nu trebuie uitat că Miller era un adevărat copil al secolului său și un romantic prin excelență. De aceea, caii pe care îi picta erau de rasă, pursînge arab sau englez, înalți, cu picioarele subțiri și capetele fine, cu ochii focosi și nările dilatate, ca aceia pictați de Delacroix sau Géricault, fără a avea vreo legătură cu mustangii mici, părăși și bine legați, abia îmblînziți de indieni, cu coame și cozi stufoase, pline de scaieți. Demn urmaș al peisagistilor din vechime, Miller respecta legea tritonalității și peisajul fantezist al lui Joos de Momper, pictorul flamand de la cumpăna secolelor al XVI-lea și al XVII-lea: în prim-plan, tonalități brune, întunecate, în planul secund, nuanțe de verde care, spre fundal, treceau în albastru deschis, luminîndu-se spre un orizont strălucitor, cu soare la răsărit sau la asfințit.

Cu educație artistică de primă mînă, deprinsă, fie și pentru scurt timp, la prestigioase școli în Europa – așa cum nu avuseseră Catlin și alți pictori contemporani care se dedicaseră temelor vestice –, Miller nu se putuse debarasa de lecția picturii romantice a timpului său. Mai mult decît Delacroix, o influență puternică o avusese asupra lui cunoștința cu Horace Vernet petrecută la Roma, celălalt focar de artă pe care îl vizitase și unde lucrase cîpiti după picturile din galeriile publice. Așa că nu este de mirare că Miller a romanțat în cel mai înalt grad Vestul și viața simplă a indienilor și a vânătorilor cu capcana. Evenimentul la care participase în Green River Valley desfășurîndu-se în timpul verii, el nu i-a putut vedea pe vînători în timpul activității obișnuite, de iarnă, cercetîndu-și cursele, jupuind animalele prinse și argăsind pieile. Toți cei care apar în compozițiile sale sînt în poziții relaxate, la odihnă, la masă, sau în timpul festivităților organizate cu ocazia întîlnirii. A realizat cîteva portrete, bust sau figură întregă, de *trappers*, în special cei foarte apropiați patronului său, precum Antoine Clément, un vînător de origine canadiană care-i devenise indispensabil, astfel că Sir William l-a luat în Scoția, ca valet, îmbrăcîndu-l în straie specifice din Highlands.

Foarte îndrăgostit de experiențele dobîndite în Lumea Nouă și dornic să le facă cunoscute și altora, Stewart a publicat, anonim, două romane: unul în 1846, *Altowan; or, Incidents of Life and Adventure in the Rocky Mountains by an Amateur Traveler*, și altul în 1854, *Edward Warren*.

După moartea lui Stewart, în 1871, colecția sa de picturi cu teme din Vest, cu vînători și indieni, a fost scoasă la licitație, iar lucrările s-au risipit. Dar, printr-un noroc, multe au ajuns, cu timpul, înapoi în America, și chiar în statul Wyoming, zona în care se desfășurase acel „rendez-vous”. Cu ocazia acestei expoziții, au

Alfred Jacob Miller, *Our Camp*, 11.70-1536x1123, ulei pe pînză, c. 1846-1860, Buffalo Bill Center of the West, Cody, WY

Alfred Jacob Miller, *The Lost Greenhorn*, ulei pe pînză, c. 1860, Buffalo Bill Center of the West

Henry Inman, *Portretul lui Sir William Drummond Stewart*, ulei pe pânză, 1844, Joslyn Art Museum, Omaha

fost adunate pentru prima dată laolaltă acele lucrări, după ce s-au aflat în posesia artistului, a patronului său ori a altor comanditari ulteriori. În expoziția de față, cele 65 de lucrări de pe simeză provin exclusiv din zonă, de la doi importanți colecționari particulari, de la National Museum of Wildlife Art din Jackson și de la The American Heritage Center de la University of Wyoming din Laramie, precum și 21 dintre cele 33 de opere aflate în posesia mu-

zeului organizator. Unsprezece acuarele și laviuri fac parte dintre cele 87 realizate de artist în timpul călătoriei. Ele poartă încă numărul de ordine dat de artist, spre a le putea identifica și a le așeza într-o ordine, conform desfășurării lor cronologice. Dintre cele 28 de pânze de mari dimensiuni, nouă au fost expuse cu această ocazie.

Spre a oferi câteva sugestii asupra epocii în care au fost realizate aceste opere pline de vivacitate, organizatorii au amplasat, din loc în loc, obiecte legate de vânătoare și de trappers. Într-o vitrină este așezat un castor împăiat, alături de lemnele pe care le roade și cu care își construiește vizuina subacvatică. Tot acolo era o pereche de mănuși confecționate din blană de castor, potrivite pentru geroasele ierni din Munții Stîncoși. În altă vitrină erau două pistoale, unul cu cremene, ce i-a aparținut cunoscutului trapper Jedediah Smith, și altul cu capsă, ambele folosite în egală măsură în epoca vânătorii animalelor cu blană scumpă. *Altowan*, romanul scris de William Drummond Stewart, se afla și el într-o vitrină.

Așa cum se întâmplă de obicei în opera unui artist, schițele luate pe moment sînt mai expresive și mai pline de nerv decît lucrarea finală, transpusă în material definitiv, de obicei ulei. Pe simeză, impresiau prin prospețime niște schițe rapide, precum *Vânătoare de elan în Munții Stîncoși*, *Moartea elanului* sau *Bizon rănit trîntind un vînător ce-l urmărea*, mult mai mult

decît uleiuri precum *The Lost Greenhorn* (*Ageamiul pierdut*) sau cromolitografia cu același subiect, dar intitulată *Pierdut în preerie* – ilustrarea unei întâmplări reale din timpul excursiei, cînd bucătarul britanic al grupului, plictisindu-se lîngă oalele și tigăile sale, a decis să profite și el de puțină relaxare și a plecat de unul singur la vînătoare de bizoni, dar s-a pierdut și a trebuit să fie căutat și recuperat de tovarășii săi mai experimentați.

La fel de vibrantă este acuarela care prezintă momentul sosirii la „rendez-vous” a căpitănelui Stewart, care era întâmpinat cu entuziasm de indienii care-l cunoșteau și care galopau spre el slobozindu-și puștile în aer. Pînza de mari dimensiuni, pictată în ulei, *Tabăra noastră* este fărîmițată, are prea multe puncte de interes care-ți distrag atenția și nu poate fi observat ansamblul, totul dominat de o nuanță de roz a cerului din zori de zi. *Scalpul* este o lucrare cu mai multe variante, șapte la număr, în diverse tehnici, laviu, acuarelă sau ulei. Ea reprezintă un indian care, cu dificultate, urcă un povîrniș stîncos, aruncînd o privire de sălbatică satisfacție spre vale, unde se desfășurase o luptă; în mîna cu care ține căpăstrul calului strînge și trofeul înșingerat luat de la un dușman răpus în confruntare. Și *Mireasa trapperului* a avut nouă variante – două, în acuarelă și guașă, iar restul, în ulei pe pânză. Ea surprinde momentul în care, după schimbările de daruri, tatăl își încredințează gingașa și timida

fică tînărului trapper, care îi întinde mîna cu un gest de feciorelnică emoție și duioșie, ceea ce nu se prea potrivește cu societatea aspră a vînătorilor din munți. Mireasa era îmbrăcată într-o rochie de piele albă – nuanța purității –, ceea ce era imposibil de obținut cu metodele primitive de tăbăcire a pieilor întrebuițate de indieni. Scena este puternic romantată, pentru a răspunde gustului societății urbane contemporane, care vedea, în continuare, în indian pe „bunul sălbatic” al Iluminismului. Imaginea pare o ilustrare a versurilor lui Walt Whitman din *Cîntec despre mine însumi*, deși acest poem a văzut lumina tiparului în 1860, la mult timp după ce Miller pictase compoziția, așa că aceasta ar putea fi, mai degrabă, un model pentru poet de a pune în stihuri reprezentarea plastică.

Expoziția *Alfred Jacob Miller: Revisiting the Rendezvous – In Scotland and Today*, ce urmează a fi prezentată, în 2024, la Eiteljorg Museum of American Indians and Western Art din Indianapolis, a adus în actualitate opera unui pionier al artei documentariste, care a fost martorul atent și istoriograful în imagini al unui fenomen unic – economic, social, politic și intercultural –, care a marcat expansiunea civilizației de factură euro-americană spre Vest și le-a deschis calea exploratorilor, cartografilor, geologilor, botaniștilor, antropologilor, ecologiștilor și, ulterior, turiștilor spre cunoașterea acelor ținuturi mirifice. —

Film

Cînd filmul împrumută pensula lui Caravaggio

Doina IOANID

Michele Placido, actor bine-cunoscut pentru rolul căpitanului Corrado Cattani din serialul *La piovra/Caracatița*, încununat cu mai multe premii, printre care Premiul „David di Donatello” pentru rolul soldatului din *Marcia Trionfale/Mars Triumfal* (regia: Marco Bellochio, 1976), Ursul de Argint pentru rolul grăjdarului din *Ernesto* (regia: Salvatore Samperi, 1979), a trecut la regie în 1990, cînd a realizat *Pummarò*, prezentat la Un Certain Regard de la Cannes. Au urmat multe alte filme, selectate în festivaluri și apreciate de critică. Recentul său film, *The Shadow of Caravaggio/Umbra lui Caravaggio* (Italia-Franța, 2022), este un cvasi-biopic al celebrului pictor Caravaggio.

Umbra lui Caravaggio nu este primul film inspirat din biografia lui Caravaggio. În 1986, Derek Jarman a realizat *Caravaggio*, care a obținut Ursul de Argint la Berlină. Pelicula lui Jarman este însă mai mult o interpretare a vieții lui Michelangelo Merisi da Caravaggio, celebrul precursor al picturii baroce și creatorul clarobscurului. În plus, Jarman introduce prea multe anacronisme disturbatoare, așa încît *Caravaggio* nu poate fi considerat un biopic, e mai degrabă un film experimental. În schimb, *Umbra lui Caravaggio* ține destul de aproape de biografia lui Caravaggio, deși introduce un personaj fictiv, poreclit Umbra, și o tentă detectivistică.

Scenariul semnat de Michele Placido, alături de Sandro Petraglia și Fidel Signorile, nu urmează un fir narativ liniar, ci se axează pe episoade importante din viața lui Caravaggio, pentru a surprinde dedicația pictorului italian față de arta sa, firea sa impulsivă și răzvrătită, precum și înclinațiile erotice bisexuale.

Filmul se deschide cu o încăierare a lui Caravaggio (admirabil Riccardo Scamarcio)

într-una dintre crîșmele din Napoli, în urma căreia pictorul rămîne cu o cicatrice pe față. Primele scene te aruncă imediat în atmosfera secolului al XVII-lea, în perioada renascentistă. Străzile mizere ale cartierelor malfamate, lumea pestriță, costumele de epocă și mai ales realismul și clarobscurul filmării au meritul de a te face să pătrunzi pe nesimțite într-un tablou al epocii. E ca și cum cineva te-ar înșfăca de mînă și te-ar trage după el în lumea lui Caravaggio.

Astfel, îl însoțim pe Caravaggio în viața sa cotidiană, în atelierul său, în speluncile pe unde umblă, în spitalele de caritate, pe străzile pline de oameni săraci și prostituate sau în plin carnaval. Din cînd în cînd, flashbackuri scot la iveală întâmplări menite să punteze evenimente importante ale biografiei sale. De exemplu, cearta din atelierul lui Giuseppe Cesari, cunoscut sub numele de Cavaliere d'Arpino, ne dezvăluie cît de mult tinde Caravaggio să se distanțeze de arta manieristă atît de la modă. Caravaggio nu vrea să picteze scene de gen, flori și fructe, care i se par futele și mondene, el se îndreaptă spre un realism baroc, spre o pictură plină de carnalitate și dramatism și spre arta clarobscurului, care avea fie preluată apoi de mulți pictori celebri, printre care Peter Paul Rubens, Rembrandt, Franz Hals, Jan Vermeer van Delft, Louis le Nain, Georges de la Tour. Confruntarea cu unul dintre pictorii apreciați ai epocii, Giovanni Baglione, care avea să-i intenteze un proces de calomnie, scoate la iveală critica ironică și mușcătoare de care dădea dovadă Caravaggio cînd venea vorba de adversarii săi. Înfruntările și duelul cu Ranuccio Tommasoni, rivalul său

amoros, apar în câteva rînduri, iluminînd cele întâmplări la Roma, înainte de fuga sa la Napoli. Într-un alt flashback îl regăsim pe Caravaggio refugiat în Malta, unde este primit călduros de Alof de Wignacourt (Sebastiano Lo Monaco), mare maestru al ordinului cavalerilor de Malta. Dar sejurul său aici nu durează mult. Firea pătimașă a pictorului îl împinge spre conflict. Neliniștile și viziunile sale tenebroase din închisoarea în care este aruncat sînt filmate într-o notă exacerbată (expresionistă, aș spune), care te face să aluneci în universul damnat și fantast al pictorului.

În paralel, se desfășoară ancheta comandată de Papa Paul al V-lea (Maurizio Donadoni) Umbrei (Louis Garrel), un soi de agent-detectiv al statului papal, pentru a stabili dacă Michelangelo Merisi da Caravaggio merită absolvirea pentru uciderea lui Ranuccio Tommasoni în duel, dar și pentru a evalua felul său de a picta, care contravenea regulilor biserecești stabilite în conciliul de la Trento, mai precis faptul că pictorul folosea prostituate, hoți, vagabonzi și bețivi ca modele ale personajelor sale din scene biblice. Astfel, Umbra își începe cercetările asupra vieții și operei lui Caravaggio. Intră în scenă mai multe personaje care dau mărturie despre pictorul neconfor-

mist și rebel. Ies la iveală amănunte din viața intimă și erotică a lui Caravaggio, scandalurile provocate, impulsivitatea și neliniștea pictorului și mai ales ardoarea sa pentru pictură. A picta este esențial pentru Caravaggio, care nu-și poate concepe existența fără arta sa. Umbra, care nu știe nimic despre pictură, va apela la cunoscători ai operei lui Caravaggio, la colecționari de artă, dintre care unii dețin funcții biserecești importante, precum cardinalul Francesco Maria del Monte (jucat chiar de Michele Placido). Un puzzle începe să se contureze treptat, o imagine din fărîme, prismatică, aruncînd lumini, neguri și întunecimi asupra lui Caravaggio.

Multe secvențe din film explorează stilul în care picta Caravaggio și se pot constitui ca un fel de reconstituiri ale tablourilor create. De exemplu, la moartea prostituatei Anna Bianchini (Lolita Chammah), Caravaggio se decide s-o picteze în *Adormirea Maicii Domnului*. Sîntem martorii creării scenei, ai aranjării regi-zorale a personajelor, a compoziției tabloului și a ajustării luminii. Spectatorul asistă chiar la actul facerii tabloului și are revelația felului în care pictorul își concepe operele, precum și a compasiunii sale față de cei considerați pleava lumii. Ceea ce biserica îi reproșează, încălcarea convențiilor reprezentării sacralului, este, de fapt, înțelegerea profundă a comportamentului cristic. Caravaggio se apropie de cei marginali și huliți, așa cum a făcut-o însuși Mîntuitorul

Umbra lui Caravaggio te face să descoperi cu mare interes viața și opera lui Caravaggio, personalitatea complexă a artistului, poveștile tablourilor și ale personajelor sale și să pătrunzi adînc în atmosfera epocii. Legătura filmului cu caravaggianismul este așa de strînsă încît toate scenele din film par ieșite din cromatica și clarobscurul lui Caravaggio. Este cel mai pictural film pe care l-am văzut. În această privință, un mare merit revine imaginii semnate de Michele d'Atanasio, montajului lui Consuelo Catucci și designerului costumelor, Carlo Poggioli.

Încununat cu mai multe premii, nominalizat la multe altele, prezent în diverse festivaluri, *Umbra lui Caravaggio* este un film memorabil, care va rămîne un punct de reper în filmografia universală. Vă invit să mergeți la cinema să-l vedeți, cît încă rulează pe ecranele românești. Merită, e uimitoare această imersiune în lumea lui Caravaggio. —

Eu sînt propria mea soție și riscul de-a ridica ziduri

Oltița CÎNTEC

Un spectacol coerent în toate articulările sale – *Eu sînt propria mea soție* – a completat afișul stagiunii la Teatrul Mic București. Textul lui Doug Wright cumulează personaje ce străbat epoci și situații umane complicate în Germania de final al celui de-Al Doilea Război Mondial și anii de comunism, reînvie povești care s-au întretesut în realitate pe acest fundal, ficționalizându-le. Doug Wright însuși se autoficționalizează, într-un demers de grad zero al teatralizării, transformîndu-se stilizat în ceea ce a fost, intervievator al protagonistei Charlotte von Mahlsdorf. Transgen care a supraviețuit acestor episoade ale trecutului, a susținut minoritățile sexuale afirmîndu-și fluiditatea de gen, a beneficiat de înalte onoruri, a fost decorată, apoi dovedită colaborator al STASI, s-a mutat în Suedia. O biografie ieșită din comun, un material teatral generos redat posterității prin piesă. Canavaua secolului al XX-lea cuprinde ca secvență viața lui Lothar Berfelde/Charlotte, caz revelator pentru un adevăr care ne caracterizează ca specie: extrema diversitate.

Avanpremierea bucureșteană a plasat producția în prim-planul conversației autohtone din cauza unui gest de activism performativ. Cum se întîmplă în comunități în care exercițiul dialogului e fragil, opinia publică s-a polarizat, taberele nu prea s-au mai ascultat, tonul vocilor a crescut, argumentele au căzut în plan secund. Civilizația spectacolului a eclipsat arta teatrului! Au fost/sînt și voci de

echilibru, dezbateră e profilactică. Dar nu despre dezbateră e articolul meu. Scriu despre creația acestor artiști care s-au trezit într-un vârtej polemic și despre ale căror intenții artistice și reușită lumea a vorbit mai puțin. Unii vor merge la spectacolul acesta grație neașteptatei publicității pe care incidentul antepremieră l-a asigurat-o. Adică din curiozitate, care e, dincolo de situația specifică, unul dintre motoarele consumului teatral. Planează o presiune asupra realizatorilor care încă se simte, un paznic a stat tot timpul în sală, în caz de vreo situație.

Teodora Petre a construit punerea în scenă în sensul literal al cuvîntului, atentă la didascalii. Inclusiv atribuirea tuturor rolurilor din text (peste zece, nu le-am numărat exact, multe răsărite din memorie) lui Gabi Costin, activîndu-i întreaga gamă a resurselor creative. Actorul face slalom cu sulețe interpretativă prin partituri, în variații de vocalitate, motricitate, expresivitate facială, postură, gestică. E o performanță să duci un ceas și jumătate o suită de roluri, să faci voci, să cînti, să te metamorfozezi continuu și rapid într-o flexibilitate imaginativă fluentă, fără sincope, fără scăderi ori exagerări. Denotă inteligență scenică, versatilitate, forță histrionică. Regia l-a sprijinit prin rezolvări legate de abordarea de ansamblu, de cadrul scenic, oferindu-i prețioase puncte de suport. Se joacă în două spații, în Sala Studio a Teatrului Mic, inițial, apoi în subsol. Spațiul

© Andrei Gîndac

Teatrul Mic, București
Eu sînt propria mea soție de Doug Wright
 Traducerea și regia: Teodora Petre
 Scenografia și lighting design: Ioana Pashca

Mișcarea scenică: Alina Petrică
 Muzica originală: Cezar Antal
 Video: Gabi Costin
 Cu: Gabi Costin

nu e doar un areal în care artiști și spectatori ne întîlnim. Devine element activ, un „personaj” cu rol în consolidarea raporturilor dintre acțiunile relate sau jucate și destinatari. Spectatorul are o percepție implicată, în evoluție. Prima parte a reprezentației ne plasează ca privitori dintr-un perimetru de tip clasic, cu separare marcată de invizibila oglindă a scenei. Chiar așa, perimetrul teatral și cel al factualului se întrepătrund, câteva băncuțe se află în zona de evoluție a actorului, el însuși are mișcare printre cei prezenți, extinzînd ficțiunea scenică, înglobîndu-i și fizic. Într-un punct al narativității, plasatoarea costumate identice cu Charlotte invită audiența să coboare în underground. E un subsol ce reface clubul gay Mulack-Ritze, care a funcționat din perioada împăratului Wilhelm al II-lea, amenajat scenografic (Ioana Pashca) astfel încît, și prin poziționare, publicul e parte concretă și emoțională a atmosferei de cabaret Weimar. Charlotte l-a reconstituit în propria pivniță în anii comunismului, cînd a fost interzis de poliția politică. Interpretul e la doi pași, poți face singur zoom cînd trece pe lîngă tine, Gabi Costin are o energie debordantă, care traversează barierele dintre personaje și adresanți. Fragmente video documentare sînt componenta ce precizează că povestea care ni se spune s-a petrecut aievea; Doug Wright a alocat timp îndelungat, în mai multe reprize, șuetele cu Charlotte pentru a culege date și a găsi forma cea mai potrivită de a le transmite și altora. Întrucît e, dincolo de neobișnuitul ei – atît la nivel micro, individual, cît și la scară macro, socială –, plină de suspans și de tematică (vulnerabilitate, amenințare, disidență, hazard, asumare, curaj, totalitarism) la care e curativ să revenim ca mementouri. Pentru a nu repeta pagini istorice din care umanitatea învață, se pare, insuficient. Componenta documentară recurge și la știri din presa vremii care ne-o prezintă pe Charlotte așa cum a fost. O fotografie sepa din albumul personal înfățișează un puști cu un aer inocent pozat la zoo, flancat de două feline mari, leoaice, un copil candid care n-avea nici cea mai vagă idee despre ce surprize îi rezervă viitorul de adult. Inseturile documentare contrabalansează fibra confesivă, iminent subiectivă, integrînd narațiunea proprie în pagina amplă a social-istoricului.

Sînt rezolvări de sensibilitate în parcursul scenic. Dansul lui Charlotte cu un scaun pe al cărui spătar sînt așezate hainele lui Alfred Kirschner, la aflarea morții acestuia, vorbește tăcut, doar prin mișcare (Alina Petrică), despre legăturile profunde ale celor doi. Momentul talk-show-ului televizat e inclusiv prin modul de gîndire regizoral. Două monitoare sînt promptere care transformă instant subsolul în platou de transmisiune live, publicul de teatru care sîntem ne mutăm în timp și-n mediu.

Propunerile scenografice au mers pe linia sugestiilor cu sens, obiecte care precizează epoca prin citare semantică. Muzeul de mobilă veche al lui Charlotte (una dintre marile ei pasiuni – „Muzeu. Mobilă. Bărbați”, sună o replică) e esențializat într-o valijoaară din care actorul scoate mobilier în miniatură. Ideea însăși de muzeu e o metaforă a dorinței de a conserva trecutul, de a nu-l abandona uitării, de a-l da mai departe. În subsol, ceasuri suspendate reînvie timpuri apuse și prezentul, funcționalitate și semnificare coabitează armonizat estetic. Capacitatea evocativă a obiectelor se adaugă seriei de tehnici teatrale care consolidează legăturile afective scenă-sală. Muzica lui Cezar Antal însoțește creativ gama mijloacelor de expresivitate, colorînd, contextualizînd istoric, îmbogățind auditivul.

O subtemă de fond din *Eu sînt propria mea soție* sînt zidurile. Zidurile reale și cele simbolice, de care e plină planeta. De la Zidul Berlinului și consecințele lui tragice – trunchierea multor familii, separarea prietenilor, aruncarea în închisorile comuniste a mii de oameni (e rulată mărturia unui supraviețuitor consemnată de presa germană; asumarea ororilor Stasi de către Statul german reunificat ar fi trebuit să fie un model de urmat pentru țările excomuniste; n-a fost decît în mică măsură, la noi, în variantele știute) – la zidurile edificate pe prejudecăți, lipsă de comunicare, radicalism. Zidurile protejează vremelnice, dar a sta prea mult în spatele lor devine primejdios, izolează, divizează, așa că e sănătos social să le dăm jos, să creăm oportunități de-a vedea peste ele. E atitudinea ce garantează că descoperim și orizontul de dincolo de demarcări ferme și paveze artificiale ridicate în numele apărării. Altfel cauționăm factorul de risc de-a deveni marcaje ale enclavizării. —

Noua *realpolitik*, Noua Europă (L.N.A. la război: starea de dizgrație, 2)

Bogdan GHIU

Îmi încheiam precedenta intervenție spunând că politica imediată și a imediatului este o politică mințită și mincinoasă. O non-politică ce devine o anti-politică. O politică L.N.Ș. Insist: nu doar o politică fals-*democratică* și anti-*politică*, ci și o politică fals și anti-*politică*.

Toți politicienii mint și trădează, cu sau fără ghilimele. Am văzut că minciuna și „trădarea” sînt inerente însuși actului politic bazat pe reprezentare, pe delegare: un alegător trebuie în același timp să se recunoască și să *nu* se recunoască în deciziile politice.

Însă tocmai în distanța infimă, în aparența nediferențiere dintre minciuna și trădarea structurale cu *ghilimele* și cele *fără ghilimele* se decide politica, se joacă soarta politicii înseși – și caracterul politicienilor. Marea meta-minciună politică este aceea de a face sau de a lăsa să se creadă că, între „minciuna” și „trădarea” inerente „cercului politicii”, cum îi spune Latour, reprezentationale și trădarea și minciuna ca atare, pur și simplu, „civile”, comune și „de drept comun”, chiar ar exista nu numai proximitate, ci și, obligatoriu, confuzie: că cele două s-ar identifica, ar fi totuna.

Or, tocmai aceasta este marea minciună a politicii și despre politică: confuzia dintre „trădarea” și „minciuna” structurale, obligatorii, inerente și cele „supra-adăugate”, care, profitînd de „stratul” celei dintîi, o agravează și o deturneză, contrazicînd-o: trădarea care trădează „trădarea”.

Pentru că, am văzut că spune Latour, adevărata trădare a („trădării”) politicii este iluzia imediatului, sărirea și suprimarea procedurii științifice a medierilor: soluționismul și chiar „tehnologismul” politic, iluzia întreținută a rezolvării deja date, deja existente, presupuse și propuse chiar de către cel care o cere – alegătorul mandant –, căruia i-ar lipsi doar puterea ca să-și transforme, scurt,

eliminînd orice mediere, transformînd „cercul politicii” în punct și punînd astfel punct politicii înseși, propria dorință sau doleanță în decizie politică pentru toți.

Or, repet, tocmai această scurtcircuitare a cercului structural „mincinos”, dar treptat, pas cu pas, nu dintr-odată, al politicii constituie adevărata trădare a acesteia.

Și tocmai aceasta este marea diferență, greu totuși de formulat, dintre politicienii „normali”, obligatoriu, cinstit „mincinoși”, dacă se poate spune așa, neîncetat atrași sau împinși să devină propriu-zis și cu adevărat trădători și mincinoși, și cei care efectuează această atracție sau această presiune, cei pe care-i numim populiști.

Politicienii sînt „mincinoși” și pot deveni chiar mincinoși (fără ghilimele), dar populiștii neagă însăși politica, sînt ne-politicieni, fals politicieni, să le spunem *im-politicieni* (dat fiind că sînt cel mai adesea și nepoliticoși, și adepți ai impoliteții politice).

Politicienii sînt „mincinoși” și pot deveni mincinoși, dar populiștii sînt leneși, puturoși, *impostori*: nu fac nimic, parazitează politica, nu au idei și, mai ales, fug de munca politicului, de construcția pas cu pas a deciziilor (ontologie performativă științifică: producție de realitate prin procedură experimental-științifică), propunînd false rezolvări prin scurtcircuitarea „cercului politicii”. *Impoliticienii populiști* întrețin, maimuțărind însăși ideea de ideologie, iluzia imediatului și a direcției, a rezolvărilor deja existente și deja date în/ca *revendicări*: rezolvarea nu doar conținută în problemă, ci oferită, deja, de problemă.

Ceea ce e o minciună, marea minciună a politicii și despre politică, care neagă nu doar „sistemul”, ci politica însăși.

Ca invitație la lene și propovăduitori ai ne-muncii (politice) sînt populiștii periculoși, adevărații *paraziți* ai politicii, singurii cărora

ar trebui să li se aplice exact „purismul” pe care tocmai ei îl propagă: de acești falși politicieni trebuie curățată, „purificată” politica. Cine îi întreține devine complice.

Or, trecînd la alt nivel, se pare că, printr-o acumulare, accelerare și suprapunere „critică” de evenimente, într-o vertiginoasă, halucinantă ordine invers cronologică, moartea sacrificială, uciderea lui Alexei Navalnii, căderea (cedarea) orașelului Adviivka, cererea disperată de muniție de către ucraineni și amenințarea impostorului și puturosului suprem, Donald Trump, soluționistul șef și, dacă nu sîntem atenți, poate chiar ultim, cu dizolvarea, practic, a NATO au creat în rîndul liderilor politici vest-europeni un sentiment al urgenței, făcîndu-i să nu se mai iluzioneze, să nu mai aștepte, să nu mai amîne, să nu mai procrastineze: fără SUA, împotriva Rusiei, asta e noua realitate, o mare ocazie impusă, forțată, de a construi o adevărată Nouă Europă (în plus față de cea de după Căderea Zidului Berlinului, rămasă incompletă).

Putin sau, cum neașteptat de clar și de dur i-a spus președintele francez, alături de cel ucrainean, „regimul de la Kremlin” a împins deja Occidentul european într-o *economie de război*. Putin afectează deja Occidentul, mai exact calitatea vieții cu care ne-am obișnuit aici, tot construind pacea, fără a ne pregăti de război, crezînd că acesta a devenit imposibil aici.

Se profilează o cu adevărat Nouă Europă: austeră, realistă, înarmîndu-se, nemaibuzîndu-se pe americani.

Sînt însă „leneși”, obișnuții cu drepturi, creatorii, prin revendicările lor, de drepturi, altfel spus, cetățenii europeni, mai ales tineri, voluntar, *tehnologic*, *inginereste* lipsiți, separați de propria memorie, închiși în bulele de săpun ale propriului „sine” factice, *prêt-à-porter* (training-adidași-emoțicon-story,clic-clic-

clic), eminentamente *emoționali* (sau, cum ar fi spus Adam Smith, sentimentali), pregătiți pentru realism, pentru economii, pentru austeritate și sobrietate, adică pentru sacrificii? Sau se vor lăsa tentați de scurtcircuitarea politicii și de asasinarea politicului, cedînd soluționismului vînturat de impostorii paraziți numiți populiști?

Cît de matură, cît de serioasă cu sine e Europa, altfel spus, cît adevăr mai poate ea acum, căci va trebui, în sfîrșit, să înfrunte? Chiar dacă în Rusia, actuala mamă a tuturor relelor, asemenea Germaniei pe vremuri, aceste alegeri nu vor putea avea loc, europenii vor putea și vor trebui să aleagă, ca modele de adevăr și politică, între Putin și Navalnii.

Exact cînd progresul (nu dezvoltarea) nu adusese în pragul și pe punctul de a începe să încercăm să rezolvăm, din nou, vai, universalist, pentru viitorul întregii planete, disjunția, falsul conflict dintre *ecologic* și *social* (sau dintre dezvoltare și progres), adică problema problemelor actuale, un regim anti-politic precum cel de la Kremlin, dar și de la Pekin, Budapesta (o adevărată, acum, pestă, ca să nu zic doar budă politică) sau, posibil, Washington (și, în umbră, ca un adevărat Jack Spintecătorul, Paris, Berlin, Londra, Amsterdam), dă omenirea înapoi, o readuce pe buza gropii și a prăpastiei de care voia să fugă cît mai departe (și de care chiar crezuse că o făcuse), impunînd Occidentului propriu-zis european trecerea la o economie de război *comună*, dar și la – inevitabil, prin această nouă austeritate *împărțită* – accelerarea integrării europene (o politică externă, dar mai ales o politică de apărare comună fiind ceea ce i-a lipsit cel mai mult, pînă acum, Uniunii Europene).

Pe muchia de cuțit între Rusia și America și cu, practic, pistolul populismelor (din intestine la tîmplă, Europa este obligată să devină lama de cuțit cu care va trebui tranșat nodul gordian pe care îl constituie, în momentul de față, Planeta. Din nou, lucrurile trebuie să se decidă *aici*.

Nemaivorbind despre faptul că noua sobrietate și noua austeritate de război ar putea, măcar mental și afectiv, nu să amîne decizia abordării problemei ecologice și a ceea ce Latour numește „mutația climatică”, ci să ne apropie de o politică de rezolvare a lor.

Înconjurată și înșesată de dușmani, împinsă în realitate, Europa se pregătește de realism. —

Portrete sentimentale

Puterea fragilității și libertatea de a fi tu însuși...

Catrinel DUMITRESCU

Însușiri... nu știu dacă te naști cu ele sau le dobîndești în timp, prin lecții de viață. Arunc o privire înapoi spre „țarm” și nu găsesc nici o filozofie scoasă din „grădina secretă”. E doar dragostea lui Dumnezeu. El a pus un bun început vieții mele: copil născut din dragoste, crescut într-o familie normală, cu credință, înțelegere, simțire, voie bună, respect pentru adevăr, simplitate, omenie. La adăpostul familiei, am deprins exercițiul unei libertăți bazate pe încredere și dreapta măsură a bunului-simț și a bunei cuviințe. Băgăjelul ăsta cu principii (azi, palide și prăfuite) l-am purtat cu mine prin viață și mi-a fost de mare trebuință și în profesia pe care am ales-o (tot dintr-o mare dragoste... deși nu întotdeauna o mare dragoste dă naștere unui copil perfect). Norocul meu de a face ce mi-e drag vine tot de la Dumnezeu. Și aici a fost un bun început așezîndu-mă în clasa lui Octavian Cotescu, pecete care mă responsabilizează și mă face mîndră.

Lecții pentru profesionalizarea aptitudinilor, cunoașterea, adevărul necondiționat, măsura, evitarea drumurilor ușoare, a superficialității, a imitațiilor, despre siguranța cuvîntului rostit limpede și conținînd gîndul. Am învățat văzînd și făcînd ce relație strînsă și indestructibilă e între profesia asta și „sufletul omenesc, materialul de lucru al actorului”. Am aflat și libertatea interioară... „Fiți liberi, puilor, aveți curajul să fiți simpli”, „e o profesie de credință căreia trebuie să-i consacrî toată viața”, spunea Meșterul. Așa, cu lecțiile însușite, puse în practică și cu sufletul la vedere am străbătut viața. Și mi-a dat Dumnezeu de toate: dragoste, familie, profesie, dar și răscuri, neputințe, orgolii, frustrări, mîhniri, despărțiri, multe lecții ca să mă învețe să lupt să rezist. Acum, cînd mi s-a făcut cam tîrziu, mă imaginez la „sfîrșit de spectacol”, în fața publicului, pe care îl pot privi Liber: n-am furat nimic, n-am mințit, n-am păcălit, am dăruit fără să aștept nimic în schimb. Caut și în locul sufletului meu cu care am dat de toți pereții: e încă acolo, întreg... mai obosit, dar întreg și nenegociabil. Mai sînt acolo și ceva emoții, bucurii, îmbrățișate de jumătatea vie a sufletului meu pereche. Mă înclin cu recunoștință și mulțumesc pentru tot ce viața mi-a dat, pentru tot ce mi-a luat, ca azi să pot să fiu eu însămi.

P.S.: Și dacă vi s-a părut povestea împănată cu multe dulcегării și solemnități, socotiți că la lecția asta am lipsit. Căutam o glumă care ar fi trebuit să fie pe aici, dar n-am găsit-o. —

Arta discipolatului și arta profesoratului

Cele două fețe ale talantului

Codrin Liviu CUȚITARU

Mă derutează numărul imens al înșilor care se pricep la educație în zilele noastre. Cred că doar „experții” în medicină și în fotbal ar putea fi mai numeroși. Apropo de asta, nu pot scăpa, mental, de o imagine comică văzută, în pandemie, pe internet. Cei de la SMURD, echipați ca niște astronauți, duc un tip, cu izoleta, la ambulanță. Omul strigă de pe targă, îngrijorat: „La ce spital mă duceți?”. Paramedicii răspund: „Nu vă ducem la spital, stați liniștit! Mergem la Facebook, întrucât specialiștii în științe medicale de acolo au găsit deja tratamentul pentru COVID”. Cam la fel e și în educație. Cu precădere în cea românească. Omniscienții din mediul virtual (și nu numai) i-au detectat vocal, de multă vreme, hibele și vin constant, tot de multă vreme, cu soluțiile. De actorii principali, tînărul studios (de pe orice palier) și educatorul (de la toate nivelurile), pare că nu-i mai pasă nimănui. Au devenit entități dispensabile în marea dezbateră paideică națională. În realitate, fără intenția de a ofensa vreun teoretician „formator” de dată recentă, trebuie să spun cît (mai) pot (eu) de răspicat faptul că educația constituie un fenomen restrictiv – chiar foarte restrictiv – la care participă, în postura de tipologii structurale de prim-plan, exclusiv învățăcelul și instructorul. Celelalte aspecte sînt elemente strict compoziționale, importante în derularea procesului paideic, fără nici o îndoială, dar de galerie, marginale mai curînd decît centrale. Nu găsesc o comparație mai sugestivă aici decît cea dintre educație și talant. Aidoma unei monede, educația poate avea, necondiționat, numai două fețe. Pe una vedem chipul discipolului, pe alta, pe acela al profesorului. Atît și nimic mai mult. Ca atare, asupra lor, asupra ucenicului și a maestrului său, în mod unilateral și neechivoc, aș dori să emit cîteva observații.

În lumea civilizată, programele pedagogice stipulează că educația se axează pe elev/student. Așadar, îi voi da prioritate acestuia și în mica mea analiză. Dacă aș începe cu întrebarea „Ce este un elev?”, cred că, încercînd să răspund, m-aș pierde rapid în detalii generalizatoare și, inevitabil, nesemnificative. Întrebarea firească, de debut în înțelegerea mentalității junelui studios nu ar fi legată de *ce este*, ci mai degrabă de *ce urmărește* el. Sînt oare întrebări, franc, elevii și studenții contemporani *ce urmăresc*, *ce așteaptă* ei, mai precis, prin/de la școală? Poate sînt (admit, nu mă ocup cu astfel de investigații sociologice). Dacă da, proba-

bil că reacțiile primite de la tinerii confrunțați cu o asemenea provocare ar varia/variază pe zone largi de posibilități. Dacă le vom restrînge semantic însă pe toate într-o singură noțiune, am convingerea că aceasta ar fi *fericirea*. Prin educație, tinerii din orice timp și din orice loc urmăresc, neîndoios, să fie fericiți în viață. Părinții fondatori ai Statelor Unite, în frunte cu Thomas Jefferson, autorul *de facto* al *Declarației de Independență* (arhetipul Constituției americane), au avut inspirația genială (preluată apoi, *in integrum*, de către sistemul constituțional de peste Ocean) să prevadă că fiecare cetățean are dreptul și libertatea să-și caute fericirea. Explicația principiului e simplă. Fericirea reprezintă visul de aur al omenirii. Fără mirajul ei, viața nu poate fi imaginată și, în consecință, nu ar putea fi trăită. *Mutatis mutandis*, de ce s-ar supune, prin urmare, un tînăr, cu stoicism, îndelungatei corvoade educaționale dacă, la finalul ei, nu ar întrezări scenariul în care devine fericit? De ce ai suferi, benevol, disconfortul pregătirii intelectuale intense, timp de decenii, și presiunea examenelor feroce dacă, la sfîrșit, nu ai visa să găsești fericirea?

Știu, în acest punct se impune o clarificare. Ce este fericirea în mintea unui tînăr aflat la început de viață? Nu trebuie să ne temem să răspundem în locul lui, venind noi înșine din spre reveriile juneții. Fericirea, pentru debutantul în mecanismul existențial, înseamnă recunoaștere. Financiară, socială, emoțională și uneori chiar politică. Adică, în termeni mai puțin sofisticăți, un tînăr visează să fie bogat, important, iubit și puternic, sperînd că educația, măcar într-un sens generalist, ar putea oferi instrumentele de materializare a aspirațiilor sale. Ar trebui el să se rușineze că are astfel de așteptări – cum să le zicem – egocentrice de la școală? Nicidecum. Dacă tînărul respectiv ar fi îndrumat spre lectura lui Platon (atît a *Dialogurilor*, cît și a *Republicii*), ar descoperi că magistrul Socrate vorbea, în Grecia antică, despre așa-numitul *thymos*, nimic altceva decît

„nevoia de a fi recunoscut” ca individ, în societate, pe toate palierele posibile. Maestrul lui Platon așeza acest impuls uman irepresibil pe același nivel cu rațiunea și instinctualitatea naturală, conferindu-i valențe creatoare. Detaliază în mai multe locuri filozoful că, prin *thymos* (lupta continuă a omului de a fi recunoscut), istoria merge înainte, ca și cum ar fi activată de o forță nevăzută. Aspirația junelui de a ajunge, prin intermediul educației, bogat, puternic ș.a.m.d. nu are în ea, de aceea, nimic stingheritor. O întrebare suplimentară trebuie să i se pună însă aici personajului în chestiune. Cît crede el că va dura, odată obținută, această fericire venită din recunoaștere, adică din satisfacerea *thymos*-ului platonician? Derutat, probabil că va lăsa basmele românești, necunoscute încă din copilărie, să răspundă în locul lui: „Pînă la adînci bătrîneți”. Ni se spune, nu-i așa, că eroii din folclor trăiesc, după mari încercări, fericiți... pînă la adînci bătrîneți.

Acum ar trebui să facem un exercițiu paideic cu junele studios, prezentîndu-i două riscuri ale fericirii bazate pe „recunoaștere”, riscuri ce contrazic ipoteza „adîncilor bătrîneți”. Primul ar fi *dorința*. Natura umană se definește prin dorință perpetuă, care, paradoxal, constituie o sursă de nefericire, nu de... fericire. Motivul își dezvoltă logica imediat. Nevoia de recunoaștere reprezintă, de fapt, dorință pură. Îndeplinită, ea te aruncă în „succesiune”, într-o serie de „dorințe” complementare cum ar veni, care, departe de a te liniști, făcîndu-te fericit, vor genera nefericire (oricît de puternic, bogat, important și iubit ai deveni la un moment dat, niciodată nu vei fi la fel de puternic, bogat, important și iubit precum noile repere la care te raportezi în ascensiunea ta către „fericire”). Pentru edificare, aceiași antică trebuie recomandați tînărului discipol. În operele platoniciene menționate, Socrate observă că doar prin *cunoaștere*, și nu prin *recunoaștere* ai șansa să fii fericit (educația ca scop în sine, așadar, și nu ca instrument pentru ceva iluzoriu), iar în *Etica nicomahică* Aristotel constată că nu trebuie să te întrebî niciodată „cine ești?” (recunoaștere), ci „cum ești?” (cunoaștere). Al doilea risc este plictisul. Recunoașterea absolută (presupunînd că ea ar fi posibilă) duce la saturație, la plictis și, implicit, la depresie. Într-o carte relativ recentă, *The Noonday Demon/Demonul amiezii* (2006), Andrew Solomon descrie convingător „acedia” (*akedia*), demonul suicidar al „plictisului” ivit din plenitudinea postindustrială (o formă de „recunoaștere” în exces). Solomon fusese deja anticipat de teoriile „finaliste” ale lui Allan Bloom din *The Closing of the American Mind/Criza spiritului american* (1987) și Francis Fukuyama din *The End of History and the Last Man/Sfîrșitul istoriei și ultimul om* (1992).

Să-l lăsăm deocamdată pe discipol cu dilemele lui ontologice și să trecem la cealaltă față a talantului, unde vom vedea, negreșit, efigia maestrului. Întrebarea „ce este un profesor?” nu produce revelații nebănuite, cum nu o făcea nici interogația identică dedicată elevului. Și aici perspectiva trebuie adaptată la reali-

tatea actului educațional. „Ce oferă un profesor (așteptărilor elevului său)?” constituie, de departe, varianta retorică exactă în contextul de față. Răspunsul devine, de această dată, aparent mai simplu, ba chiar ușor redundant. Profesorul oferă educație, furnizează – insistenț amintita mai sus – cunoaștere. E sursa principală a formării individului tînăr în spiritul novator garantat de instituția școlară. Dacă nuanțăm puțin întrebarea, pătrundem însă într-o arie cu înțelesuri mai subtile. Cum oferă profesorul cunoaștere? Tabloul devine deodată, parcă, mai sofisticat. Cum să ofere profesorul cunoaștere altfel decît prin *autoritate*, ești tentat să răspunzi, întrebînd la rîndul tău. Autoritate morală și profesională carevasăzică. Modelul clasic de profesor e cel al autorității omnisciente, omniprezente și omnipotente, față de care învățăcelul dezvoltă o teamă respectuoasă, fertilă pentru procesul educațional. Deși valabil odinioară, acest model profesoral a fost, în timp, dezavuat, justificat, prin prisma vulnerabilității naturii umane. Profesorul nu este o instituție în sine, pentru a putea exercita constant benefica autoritate a obiectivității. Este și el om afectat, nemijlocit, de subiectivitate (sentimente), limitări (legate de cunoaștere) și perisabilitate (nu poate fi *același* cu multitudinea de generații care-l trec prin mînă, fie și numai din unghiul fireștii deteriorări biologice). În postura de autoritate morală și profesională, magistrul sucombă sub presiunea condiției sale de individ efemer, de ființă supusă mișcării istorice.

Și atunci *cum* oferă profesorul cunoaștere, *cum* furnizează el educație? Răspunsul, deși revendicat vehement de pedagogia (post)modernă, a fost, în fond, formulat tot de antic. Prin *catalizare*. Educatorul *nu predă* (nu spune, adică, elevul autorității lui discreționare), ci *catalizează, intermediază* între ceva (cunoaștere) și cineva (învățăcel). Bunăoară, maieutica lui Socrate descrie un act de intermediere. „Arta moșitului” adevărului dezvoltat de filozof în procesul paideic este „arta scoaterii” copilului la lumină din pîntecele mamei. Convingerea platonician-socratică rămîne aceea că adevărul și cunoașterea sînt „ascunse” în individ, rolul magistrului fiind să le „moșească” într-un mod superior și semnificativ. Elevul expus acestui exercițiu paideic *nu învață*, ci *își amintește (anamnesis)* ceea ce știa, subliminal, din naștere. Pe filiera platoniciană a apărut nativismul, care va susține ulterior preexistența cunoașterii în om, ea necesitînd, aidoma memoriei unui computer actual, numai „activarea” prin intervenția „ghidului” (a instructorului). Profesorul-catalizator trebuie asemănat canalului de ieșire la suprafața a discipolului captiv în memoria proprie. În cultura română, Constantin Noica a fost fascinat de un astfel de model educațional (prin „intermediere”). În volumul lui din tinerețe *Jurnal filozofic* (1944), exponentul maieuticii autohtone mărturisea că visa la o școală unde să nu se predea nimic, unde profesorii să fie niște „mijlocitori” între discipoli și ei înșiși (pornindu-se de la bănuiala că tot ceea ce îi e necesar insului în efortul cunoașterii se află deja în el și se cere doar dat la iveală). Pentru Noica profesorul e un zid al tăcerii, pe care, cățărîndu-se, discipolul îl acoperă gradual, precum iedera tînără. Cunoașterea e, așadar, o chestiune de revelație, nu de zbate-re empirică.

În concluzie, arta discipolatului constă în rafinamentul distingerii între *nevoia de recunoaștere* și *nevoia de cunoaștere*, pe cînd arta profesoratului constituie *capacitatea de a media* acolo unde tentația (imensă) ar fi de a *modela*. *À bon entendeur, salut!* —

Orchestra de Cameră Radio

Arriaga, Schumann & Schubert

Cristian Mandea
dir

Jan Sekaci
violoncel

J. D. Arriaga
Livretulă op. 80: Sărbătoare

R. Schumann
Concertul în la minor pentru
violoncel și orchestră, op. 129

Fr. Schubert
Duo pentru Clarinet și Violoncel, D 503

MIERCURI
28 FEBRUARIE
2024
19:00

SALA RADIO
BERTHELOT
50-64

9145498831196